
TRANSILVANIA

Organ al ASTREI

ROMÂNIA LA NICOLAE IORGA

Incep să fie mai puțini Români cari știu, decât cei cari nu știu, ca oameni foști de față, cu o mirare și o insuflețire în creștere, ce-au însemnat cărțile venite una peste alta, numaidecât după anul 1900, ale lui Nicolae Iorga despre Români și pământul românesc, liber sau supus altora, cum însuș le arăta cuprinsul în prefața la Drumuri și orașe din România, urmate foarte curând de Sate și mănăstiri din România, de Neamul românesc în Bucovina, de Neamul românesc în Basarabia și de Sate și preoți din Ardeal. A fost ca o luare de pânză de pe ochii unui neam întreg. Trebuie să fie un om de-atunci, cât ei mai sunt, care să ne vorbească, nu un cercetător de bibliotecă, luând un volum vechiu de pe rafturi, de acum 40 de ani, ca și cum ar fi, (și cu aceeași lipsă de fior), din zilele cronicarilor, de-acum 250. Parcă secolul cel nou el însuș ne aducea, venind între noi, acest dar neașteptat. Luam cunoștință deodată, de unde ne socoteam înainte destul de învățați, ca să nu mai cercetăm, de ceea ce eram într'adevăr. S'a făcut în acei ani o năprasnică lucrare de descoperire, care a avut nebănuite urmări. Lupta cea din urmă, și care a fost în sfârșit încununată de izbândă, pentru Unirea tuturor Românilor, începuse, fără să ne dăm seama. Noi, de astăzi, privind îndărăt, o deosebim limpede. Iată până aici pregătirile, și iată și izbucnirea de foc și de sânge. Intre aceste pregătiri, însemnările de drum pe la toți Români ale lui Nicolae Iorga, au avut un rost covârșitor. Au fost ca o ridicare de plan de moșie, cu toată zestrea de pe ea, cu pietrele de hotar și cu hrisoavele de drepturi, înainte să ne înfățișăm la marele proces al istoriei. Este și ceea ce le păstrează o alcătuire și un înțeles aparte alături de toate Româniile pitorești și de alte monografii de cunoaștere a țării, publicate înainte sau după ele.

Mi-am adunat amintirile, fiind un om din acea vreme, și am citit încăodată acele o mie și câteva sute de pagini, ca să mi le impres-

pățez și să le aud cu glasul lor de astăzi și mă incumet s'o spun cu părerea pe care o purtam de mult cu mine, fără să-i fi văzut mai de aproape temerurile, este cea dreaptă. Am fost în cele mai multe locuri pe care le-a călcat Iorga, și am fost și în unele, pe unde el n'a dat. Am făcut până și un drum ca al lui cu sania pe Dunărea înghețată, dela Brăila la Măcin, care i se părea un lucru de minune. A vrut să urce pe la Durău muntele cel sfânt al Moldovei, Ceahlăul, și l-a urcat în aceeași zi, dus și întors. A umblat pe plute pe Bistrița. A rătăcit pe la Cernauca și Toporăuți, prin rutenime, în căutarea răzeșilor și mazililor inecați și pierduți. A trecut cu iarna în spate, dela Sanța în Maramureș, în căruță, peste munte și nu pe calea de ocol, pe la capătul țării, cu trenul. Băieții cari-l priveau tras de cai, de sub porțile înalte de gorun, erau acum gospodari în putere și mă duceau ei de pe capră, când am bătut la rândul meu același drum. Am poposit și eu prin satele din jurul Băii Mari. I-am luat urma prin Banatul de șes și prin Banatul de munte. Am străbătut Basarabia, cu mai puțină grabă și teamă decât el, pentru că stăpânirea țaristă se sfărâmasese. Țara veche, cel puțin, am cărărit-o dela Apus la Răsărit și dela Miazănoapte la Miazăzi, în nenumărate călătorii, cu sute și poate mii de nopți petrecute afară, pe apă sau pe vârfuri. Am citit ce-au scris alții, am citit tot cu atâta iubire câtă băgare de seamă, făcând pentru aceasta uneori hărți și itinerarii, marii zugrăvi ai frumuseții pământului românesc, dela Grigore Alexandrescu la Nicolae Bălcescu și dela Odobescu la Vlahuță. De-atâtea ori s'a nimerit să fiu cu Iorga pe aceleași locuri, drumet și el drumet și eu, însoțiți de întâmplare.

Plecasem odată dela Valeni împreună. Valea Teleajenului, cu măguri cu pâlcuri de copaci sau cu vii, deoparte, și cu deschideri de plaiuri, cu acoperișuri de țigla și olane roșii deasupra prunilor, fără trup de casă văzut dedesubt, ca și cum ar fi stat de-a-dreptul pe ei, de cealaltă parte, ne întovărășa și ne împingea la visare. Dar cu Iorga alături nu se putea visa. Mintea lui neastâmpărată, ținută neconținut în mișcare de tot ceea ce prindeau simțurile, n'o îngăduia. Vorbea el și voia să vorbești și tu. Erai atunci și tu o priveliște, în care el răscolea, ca și în cealaltă, ca să nu-i rămână nimic ascuns, să culeagă ce-l putea ispiti și să arunce restul. M'am mirat totdeauna, atât înaintea pompelor cu aburi cât și a turbinelor și a morilor care întrebunțează căderile de apă, în vâjăitul și în spumele acestui carbune alb, cum se poate ca aceeași apă să nu mai aibă, după munca făcută, deși rămâne pentru ochi în totul asemănătoare cu cealaltă, nicio putere? Lângă marele meu tovarăș de drum înțelegeam. Sorbea tot din tine. Nu mergeam nici acum cu trenul, ci cu alt vehicul, nu atât

pentru că s'ar vedea din el altceva la dreapta și la stânga, ci ca să putem opri sau abate după chef. Un om trecea. Opream ca să-i vorbim. O turlă de biserică se deslușea pe negândite. Abăteam ca s'o găsim. Îi căutam pisania, care era o pagină de istorie și o adevărată cheie pentru vreme și pentru ținut, mănuită de un asemenea meșter. Incercam zugrăveala și fresca. Răscoleam pe polițele tetrapodului după cărțile cu chirilică și cu anii, la locul de arătare a tiparului, dela nașterea lumii. Îi aduceam țărani, ca să stea de vorbă cu ei. După două, trei cuvinte oamenii se deschideau. Își spuneau nevoile sau râdeau cu hohote la glumele lui. Era un fermecător, dar ca să scoată cât mai mult dela ceilalți.

Iorga vedea altfel decât vedem noi pământul românesc și pe locuitorii lui. El avea pentru toate ochiul istoricului. Țara nu era o întindere oarecare, cu formații geografice deosebite sau cu odihne de frumusețe, ci un număr de văi, pe care de aceea, pentru că numai ele au ființă, strămoșii le-au populat, le-au cuprins într'o organizație politică și le-au făcut popasuri de aflare și de cucerire treptată a țării celei mari. Vale cu vale, așa străbate și el România, făcând-o astfel parcă a doua oară. Locul este mereu împletit cu omul. Fiecare colț este insuflețit. Ne vorbește deopotrivă, dar ne vorbește numai nouă, pentru că este un aluat făcut pe din două, din rocă și din vieață omească a alor noștri. Călătorul este un mijlocitor între noi și ceea ce ne inconjoară și trebuie lămurit, tocmai pentru că este o închegare de văzute și de nevăzute. Istoria veche o fac monumentele de demult, și, la Români, mai cu seamă bisericile. Drumul cel dintâi va fi la ele. Iorga le caută pretutindeni și stă lângă zidurile lor, fie că sunt clădiri strălucite sau numai grămezi de moloz, cu o evlavie, care nu este a credinței, țâșnită ca o flacăra în fața lui Dumnezeu, ci a trecutului și a omului, gâlgâind ca un șipot în singurătate, pentru popoarele oboșite. De acolo se poate lua încredere pentru o mai departe viețuire, oricât împrejurările ar fi de vrăjmașe. Istoria nescrisă o alcătuiesc oamenii, cu ființa și cu datinile lor, trecute dela unii la alții, din timpuri fără aducere aminte. Acești oameni, la Români, sunt țărani. Ei sunt neamul, fără nicio întrerupere, de când suntem pomeniți și mai dinainte, și până astăzi. Tot binele și toată nădejdea este în ei. Țărani nu pot fi răi și nu pot greși. Iorga se oprește înaintea lor ca înaintea vieții însăși, care este vrednică, numai ea, de toate închinările și de toate jertfele. Auziți-l ca într'o odă etnică:

„Popor curat și mândru, cu inima deschisă și bună, popor evlavios și darnic, popor de muncă și de cuvânt, mlădiță puternică a vechilor ostași — neamurile nu te vor sfărâma lesne!”

Ca să se înțeleagă mai bine, cum a ajuns istoricul la o asemenea convingere și cum și-a intrupat-o în volumele lui de însemnări de călătorie, trebuie să se citească nu numai aceste Însemnări, dar paginile fremătătoare în legătură cu ele, din cea mai îndrăzneță și crudă autobiografie pe care o are literatura românească. „O viață de om, așa cum a fost”. Tânărul om de știință trăise ani de zile în streinătate, în căutarea lacomă de cunoștințe și de metode de lucru. Deși ramura pentru care se pregătea era istoria universală, din întâile timpuri țara l-a câștigat. A răscolit toate arhivele după documente românești, necunoscute până la el. România a descoperit-o propriu vorbind, peste hotare și a purtat-o cu el în caete nesfârșite de copii, franceze și italiene, germane și polone. Intors acasă și cuibărit într'un rost universitar, cu lecții și publicații legate în anii dela început de catedră, vâzduhul acesta românesc plin de mirezmele istoriei proprii și de zvonurile faptelor de azi, l-a îmbrățișat și l-a supus. Când a pornit să cunoască țara a fost ca pentru o așezare în cadrul ei veșnic a tot ceea ce adunase și bănuia numai nelămurit. O afla pentru el și o afla în același timp și pentru ceilalți. Amănuntele le-am fi putut ști mai bine de atâtea ori noi decât cercetătorul însuși, care era destul de grăbit, din dorința să nu lase nimic nescormonit și cu temerea că sarcina era prea mare, dar firul prin care le ținea toate și lumina în care le puneau erau numai ale lui. Neamul i s'a arătat înainte mai larg decât vremelnicele granițe și l-a urmărit oriunde se găsea, înlocuind chiar pe drum țara cu neamul, până când aceeași țară avea să poată fi tot una cu neamul. Orice piedică din calea acestui vis trebuia izbită fără milă, puteri din afară sau puteri dinăuntru, state hrăpărețe sau clasă înaltă instrăinată și politicieni orbi.

În cele din urmă, rodul acestor călătorii, începute pașnic și pentru curmarea unei răceli, care nu voia să i se mai vindece prin mijloacele obișnuite, a fost niște cărți de luptă. În fiecare pagină scânteiază fulgerul lung încrămențit, de care vorbește Eminescu. Doina marelui poet, cu ura străinilor ruinători și cu ajutorul cerut lui Ștefan Vodă, adică istoriei și purtătorilor ei, țărani, se desfășoară încăodată înaintea noastră, în lungi propoziții de proză. Nu mai vorbește un om, oricât de inzestrat ar fi el, ci o țară întreagă, întrebata în toate ungherele ei, astăzi și totdeauna. Răspunsul este un glas de vijelie care crapă catapitezmele și mătură zidurile temnițelor seculare, de nedreptăți naționale sau sociale. Omul de cercetare, când se ridică în toată înălțimea lui dela masa de scris, se face prooroc și revoluționar. Are de aceea hazul ei osteneala, pe care și-o dă Iorga, în aceeași autobiografie, să arate că el n'a fost niciodată luptător. Aceasta tocmai în

volumul al doilea, care se chiamă: Luptă! Dar dacă i-am lua coiful de luptător, sub care s'a sbătut o viață întreagă în mijlocul lumii, și la urmă s'a prăbușit, ce i-ar mai rămâne? Opera curat științifică, de care se simțea poate cu fățarnicie îndepărtat, prin această caracterizare, cum i se părea, de aceea, indoielnică? Acea operă începe însă ea însăși, destul de cu tălc pentru om, cu un erou și cu un episod de cruciadă, Philippe de Mézères! Lupta îl ținea viu și-i înmulțea puterile. Noi, cari îl știm din tinerețe și i-am ascultat cursurile și conferințele, parcă îl vedem de fiecare dată făcându-și loc prin mulțimea amănuntelor și pierzând pe drum tragerea de inimă să meargă mai departe, până găsea deodată o pricină de răsvărire și un argument polemic, pentru ca numai decât să se învioreze și să ia sala cu el. Firea lui a fost dela început de luptător, și a rămas.

Este ciudat că Iorga, poate tocmai din pricina bunei primiri, pe care cărțile lui de călătorie la neamul românesc le-a avut, la toate ca înrăurire în adânc, și la altele în forma unor noi ediții, n'a simțit că ele oglindeau, mai puternic decât orice document, o stare de suflet și că trebuie, prin urmare, păstrate în înfățișarea dela început. La unele până și titlul a fost schimbat, sub care, ca sub un veșmânt de imprumut, nu le mai cunoaștem. Drumuri și orașe din România și Sate și mănăstiri din România s'au pierdut în cele două volume, acoase în ediția cea mai nouă în 1939: România cum era până la 1918. Autorul a pus tot felul de întregiri, care trebuiau, în gândul lui, să ajute cartea să fie pas cu vremea. Este ca și cum ar fi aruncat o haină făcută la un războiu de țesut, pe un trup îmbrăcat într'o armură de oțel, bătută cu ciocanele. Noi, când vrem să găsim din nou vremea aceea de eroism, care le-a văzut născându-se și a căpătat dela ele hrană și imbold, le deschidem pe celelalte. Până și micile greșeli din ele sunt ca un semn, nu de neștiință, de care nici dușmanii nu s'ar îngheșui să-l învinuiască, de teamă, chiar când ar fi universitari, să nu se facă de răs, ci de iuțeala și de vălmășagul de linie de luptă al scrisului de atunci. Luate aceste greșeli, cartea mai mult pierde decât câștigă. Spune Iorga, de pildă, în volumul Basarabiei că se îndreaptă spre Cetatea A bă, unde n'a ajuns, și că ea ar fi așezată pe malul stâng al Nistrului. Un băiat de școală primară este în stare să răspundă, fără șovăială, pe care mal al Nistrului se află Cetatea A bă, sau poate chiar că nici nu este pe Nistru, ci pe Liman, dar numai Iorga era în măsură, dintre toți Românii trăitori la 1905, când ea a apărut, să scrie cartea. Dar la Chișinău, când arată că acolo a fost omorit într'un duel Pușchin, care a mai trăit aproape 15 ani după ce a părăsit pentru totdeauna orașul?

Ceea ce face farmecul acestor cărți de călătorie este amestecul de observație și de analiză, toate faptele care vin ca niște stoluri de păsări din cele patru zări, și chenarul de poezie, care le încondeiază ca un răsărit de soare. Cititorul n'are răgazul să obosească. Ele sunt cărți scrise, nu povestite, rude bune ca meșteșug de condeiu, cu cea mai frumos clădită și scrisă lucrare a lui Iorga, Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea, cele două volume respinse dela premiu de Academia Română și tipărite numai decât cu cheltuiala Principelui Alexandru Calimah. Atâtea cărți de mai târziu, chiar mult mai lucrute, dar pentru că au fost la început vorbite sau dictate, nu mai cunosc străvezimea și liniștea din aceste pagini. Descrieri, de dragul descrierilor, nu se întâlnesc, ci numai scurte vederi luminate de o imagine sau de o tresărire lirică. Se văd însă de obicei liniile mari și trăsăturile care fac simțită o privescătoare sau aduc aproape un întreg ținut. Ni se pun sub ochi mai puțin acuarele, cu ale lor culori fragede, dar fără adâncime, și mai mult gravuri desenate pe plăci de aramă și pline de vieșă. Câte odată rândul se umple de lacrimi, însă nu de lacrimi plânse elegiace, ci de lacrimi de piatră din cronici. Mai vă aduceți aminte de cuvintele dela Hotin din 1905? „Eu nu chem trecutul și nu-l mai aștept în viitor. Știu că au murit Părcălabii lui Ștefan, că e sub lespedea dela Pobrata Petre Vodă Rareș, care a înfruntat cu Hotinul său puterea Polonilor și ar fi voit să ascundă aici nenorocirea din 1538; n'am uitat că s'au risipit de mult rămășițele lui Bogdan Vodă Lăpușneanu, căruia i-a plăcut mult de Hotin și a plecat deseori de aici după fetele frumoase din Polonia, înainte de a muri ca tânăr pribeag cu mințile pierdute. Nu mai caut cu gândul nici locul unde, în sângeroasa înfrângere a Turcilor de către Sobieski la 1673, au stătut corturile Domnilor noștri care trădară trecând la creștini; Ștefan Petriceicu Moldoveanul și Grigorașcu din neamul de Arnăuți al Ghiculeștilor. O indoită pângărire a trecut pe aici, a Turcilor și a Evreilor. Locul pe care stă Cetatea e robită la străini. Și tocmai un elegant ofițer primblă pe ziduri niște doamne foarte bucuroase de curtea ce li se face. Dar mă plec jos și ridic o fărâmă de piatră neagră, pe care o ascund de întrebările lui Șimen și, ducând-o acasă, la Românii liberi, voi păstra-o ca pe o moaște din oasele sfinților“. Este aici imbinarea cunoscută de ironie și de avânt, de documentare bogată și de apropiere neașteptată, care este tot Iorga. Și este spaima că s'ar putea ca Basarabia, care se pierdea zi cu zi de o sută de ani în apele rusești, să nu se mai întoarcă și Moldova lui, pentru că Iorga a rămas toată viața un mare Moldovean, să rămână pentru totdeauna ciuntită și dată îndărăt dela brăul de cetăți și hotarul dela 1400.

Ceea ce face însă puterea, învățătura și înălțarea nouă, care ne-au uimit și ne-au câștigat pe vremuri, a acestor cărți, și are să alcătuiască și pe viitor dreptul la o citire și mai departe a lor, este darul, într'adevăr fără pereche, de pătrundere a faptului de astăzi cu faptul de ieri, de povestire a vieții de acum în legătură neîntreruptă cu viața de altădată, de înmulțire a oamenilor din timpul de față cu toți oamenii care au fost. Problemele se păstrează și ele neschimbate. Pământul, odată al nostru, dela munte sau dela mare, rămâne același și al acelorași, oricâte hotare s'ar încerca să tragă prin el neprietenii. Aceasta parcă nu este numai istorie, adică înșirare de întâmplări pe același fir, dar colorate tot altfel de vremuri, ci este istorie și ceva mai mult. Neamul de oameni, primenit în întregime cu fiecare generație și care-și zidește ca o vatră de așezare veșnică din toate zămislirile minții și deprinderile căpătate într'o cuibărire zi de zi în colțul lui de lume, nu este numai o închegare istorică, ci este o închegare culturală. Sabia trece prin flacără fără s'o taie, oricât i-ar fi tăișul de ascuțit și toanele istoriei se abat peste un asemenea neam fără să-l zguduie și cu atât mai puțin să-l dărâme. Intra în această aflare a nouă înșine atâta din înțelepciunea populară, câtă intra și doctrină nouă, care-l luminase deodată la lecțiile dela Lipsca ale lui Lamprecht, la o dată când ele nu ajunseseră încă știute și îmbrățișate. În aceasta stătea deosebirea cea mare, și pe care parcă nici Iorga pe atunci n'o vedea destul, între el și toți istoricii, mai de demult sau din preajmă, ai istoriei Românilor, unii de dimensiuni pentru mulți mai mari decât ale lui, ca Hajdeu și Xenopol, ca să nu vorbim de Ion Bogdan și Onciul. Noi simțeam deosebirea, dar n'o puteam formula. Ea ne chema și ne îngămădea împrejurul omului, mai mult poate decât însușirile strălucitoare și neistovite, de retorică profetică. Simțeam în ceea ce aducea el o putere tainică, pe care deocamdată nu ne-o puteam lămuri. Nu era a lui, ci își făcea numai loc prin el, ca o lumină printr'o perdea revărsându-se peste ceilalți și dând în același timp o ființă desenelor minunate din urzeala ei. Acea putere este de față și în aceste cărți, cu tot clocotul de credință și de patimă, care fură cu sine, și acele însușiri, de scris iute și sclipitor, sunt și ele aici, una, cea dintâi, fiind a noastră și numai zăgăzuită și îndreptată către noi de istoric, iar celelalte, numai ale lui.

Ce înseamnă, luate de acest șuvoiu, micile scăpări sau greșeli de la te, de citate și de fapte, pe cari arhivarii mărunți ai istoriei le descopăr și i le aruncă, plini de o mulțumire rea, în cărcă? Șivoiul își taie făgaș prin locurile sterpe înviorând și duce nepăsător (cu el), toată pleava strânsă pe drum sau turbureala făcută de propriile ochiuri,

sorburi și vârtejuri. Recitiți numai o singură pagină, nu de text anume, ci dintr'o prefață a lui Iorga, aceea, de pildă, pusă la Istoria Românilor, în 10 volume. Sunt atâția, speriați înaintea acestui monument ridicat neamului românesc în cari n'au să intre niciodată. Dar dela întâile rânduri ale acelei Prefețe îți dai seama că acela care a scris-o vede născându-se și pierind popoarele, pătrunde în firea lor ascunsă, le înțelege năzuințele cele mai alese, este un istoric și frământă viața. Ceilalți sunt autori de scrieri și chiar de manuale istorice, care frământă numai cărți. Insemnările de călătorie ale lui Iorga poartă pecetea întregă a acestui fel și acestei puteri de înțelegere și de zugrăvire. Prin ea ne-au cucerit, pe noi și vremea, atunci când au apărut. Ne întoarcem la ele mișcați, pentru tot ce au însemnat în acei ani și face încă să tremure în piepturi. Așa am auzit odată, într'un Muzeu de arme, cu care se făcuse cruciatele, armuri întregi de oameni și platoșe de cai, zăngănind toate aleile și firidele, la un cutremur de căruțe grele de afară. Părea că toți cavalerii de altădată au intrat în îmbrăcămintea lor de fier și pleacă la o chemare pe care numai ei o aud. Mai erau în lume și alte cruciate, care nu puteau fi slujite decât de luptătorii încercați de odinioară.

EMANOIL BUCUȚA

LUPTA PENTRU CREAREA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI SUPERIOR ȘI A UNEI UNIVERSITĂȚI ROMÂNEȘTI ÎN ARDEAL

Străduințele pentru înființarea învățămîntului superior românesc în Ardeal fac parte din lupta de emancipare politică a națiunii române. Luptă pentru drept, în toată puterea cuvîntului, și sub acest aspect. *Dreptul de a se lumina al unui popor robit de veacuri de către poporul maghiar.* Acel popor maghiar, care abea scăpat de jugul turcesc prin vitejia armatelor împărătești ale lui Leopold I, s'a grăbit să ceară dela urmașii lui — Leopold II și Francisc I, — să recunoască, că „*Ungaria este țară liberă și neatârnată de vreo altă țară sau vreun alt popor, stăpînită și guvernată de regele său încoronat — aluzie la faptul, că împăratul Iosif II nu voise să se încoroneze — după propriile sale legi și obiceiuri,*¹⁾ și că nu se poate deroga și prejudeca nici *drepturilor Principatului Transilvaniei, care de asemenea este de sine stătător și neatârnat de vreo altă țară.*”²⁾

Iată câteva citate din legile, care au fost făurite pe seama Românilor de către poporul maghiar, atît de gelos și mîndru de libertatea sa.

Approbatæ Constitutiones, pars I tit. 1 art. 3: „... neînțelegînd pe cei, cari fac parte din secta *Valahilor* sau a Grecilor și cari sunt

---

¹⁾ Hungaria est regnum liberum et ad totam regiminis formam independens, id est nulli alteri regno aut populo obnoxium, sed propriam habens consistentiam et constitutionem. Proinde a legitime coronato rege suo, propriis legibus et consuetudinibus et non ad normam aliarum provinciarum regendum et gubernandum. Art. X a dietei din Pojon, ținută în anul 1791.

²⁾ Neque unquam iuribus per se subsistentis et ab alio regno independentis Principatus Transylvaniae derogare aut praejudicare posse. Art. VI al dietei transilvane din 1791.

tolerați temporar până la bunăplăcere a principilor și a locuitorilor țării“.¹⁾

Approb. Const. pars I tit. 8 art. 1: „...deși națiunea română nu se numără printre staturi în această țară, totuși câtă vreme va fi tolerată pentru folosul obștesc, preoții ei vor observa următoarele...“²⁾

Approb. Const. pars I tit. 9 art. 1: „...deși națiunea română e admisă în această țară pentru folosul obștesc, însă fiindcă ea nedându-și seamă de starea sa inferioară...“³⁾

Approb. Const. pars III tit. 53 art. 1: „...precum religiunea națiunii române nu este dintre cele patru religiuni recipiate, astfel nici cinul monahal...“⁴⁾

Și așel folos obștesc îl definește magistrul Werbőczy în al său „Tripartitum opus juris consuetudinarii incl̄yti Regni Hungariae“ prin formula devenită clasică, că „țaranul nu are nimic, afară de plata muncii sale“ (pars III tit. 30 art. 7).⁵⁾ Și în altă ordine de idei: „...iobagii, cari sunt de neamuri deosebite — unii Valahi urmând secta Grecilor, — sunt cu totul și pentru totdeauna supuși ca muncitori proprietarilor pământului...“ (pars III tit. 25 art. 1—2).⁶⁾

Aceasta era situația, pe care Împăratul Iosif II a cunoscut-o la fața locului. El și-a rezumat observațiile în cuvintele lapidare: „am văzut o nobilime maghiară arogantă și tirană, un popor săsesc egoist și un popor valah asuprit și degradat la soarta de animal“. Constatăre care l-a îndemnat, să adreseze — cu ocaziunea celei de a doua călătorii făcute în Ardeal (6 Iunie 1784) autorităților civile și militare din Sibiu, cuvintele: „impliniți-vă cu omenie datoria, Domnilor, și

¹⁾ Ide nem értvén az oláh vagy görögök sectáján levöket, kik pro tempore szenvedtetnek, usque beneplacitum Principum et regnicolarum.

²⁾ Noha az oláh natio az hazában sem a' státusok közzé nem számláltat, sem vallások nem a' receptareligiok közzül valo, mindazáltal, propter regni emolumentum, miglen patialtatnak, az oláh egyházi rendek ehez tartásák magokat.

³⁾ Noha az oláh nemzet propter bonum publicum admittaltat ez hazában, mindazáltal nem vévén eszében állapottjának alaton voltát.

⁴⁾ Mint hogy az oláh nationak vallása is nem a' négy receptareligiok közzül valo, ugy ez a' szerzet, melyben lévök kalugyereknek neveztetnek. Textul original (în limba maghiară) este citat după ediția dela Cluj din anul 1677: Approbatæ Constitutiones Regni Transylvaniae et Partium eidem annexarum ex articulis ab anno Millesimo Quingentesimo Quadragesimo, ad praesentem huncusque Millesimum Sexcentessimum Quinquagesimum tertium conclusis, compilatae. Claudiopoli MDCLXXVII.

⁵⁾ Rusticus praeter laboris mercedem nihil habet.

⁶⁾ Iobagiones, quorum multiplex est conditio, — quidam sunt Valachi, Graecorum sequentes errores, — dominis terrestribus mera et perpetua rusticitate subjecti sunt. Citat după ediția: Werbőczyus illustratus sive Decretum Tripartitum juris consuetudinarii incl̄yti Regni Hungariae. Budae 1822.

*„ăsaft-vă de șicane“.*¹⁾ Reîntors apoi la Viena, prin rescriptul împărațesc cu data de 3 Iulie 1784 a desființat independența și privilegiile celor trei națiuni — Maghiari, Sași și Secui — și a dispus, ca pe viitor să fie primiți în funcțiile publice cei mai vrednici, *fără deosebire de naționalitate și religie.*²⁾

Dar dreptatea, ce ni s'a făcut a fost de scurtă durată. Opera marelui împărat, — „*der Bau seines ganzen Lebens, so vieler Trost und Hoffnung und des kommenden Geschlechts schönes Vorbild*“ — s'a prăbușit, minată de forțele reacțiunii, cu el împreună în mormânt.³⁾

Împăratul Leopold II, fratele și urmașul lui Iosif II, însărcinează prin rescriptul său din 3 Decembrie 1790 pe generalul comandant din Transilvania Cristian de Rall, în calitate de comisar regal plenipotențiar, delegat pe lângă dieta din Cluj, să aducă la cunoștința „statu-rilor și ordinelor“ celor trei națiuni constatarea, că în dietă și în municipii s'au înrădăcinat *foarte multe și mari abuzuri* și dispune, să se ia măsuri pentru a se ușura *soarta amară a poporului.*⁴⁾ Dar dieta nu a luat nicio măsură.

În anul următor 1791 națiunea română cere dela împărat — „*rugătoare și umilită, cu cuvenită venerațiune și supunere*“ — în „*Supplex libellus Valachorum*“, ca numirile odioase și pline de înjosire „*tolerați, admiși, neprimiți între staturii*“ și altele ca acestea, ce s'au dat națiunii române fără niciun drept și dreptate, să se retragă și să se șteargă, ca niște numiri nevrednice și injurioase, — *națiunea română să fie reșezată în folosința tuturilor drepturilor cetățenești*, redându-i-se locul, care l-a avut printre celelalte națiuni ale țării, — *clerul acestei națiuni, credincios bisericii orientale, fără deosebire dacă consimte intru toate sau nu cu biserica apuseană, de asemenea nobilimea și plebea, atât cea orășanească cât și cea țărănească, să se considere și să se trateze în același mod și să se împărtășească de aceleași beneficii ca și clerul, nobilimea și plebea națiunilor, cari constituiesc uniunea* („*unio trium*

¹⁾ Teodor V. Păcățian, Cartea de Aur sau luptele politice-naționale ale Românilor de sub coroana ungară, vol. I. Sibiu 1904, p. 86 și Iosif St. Șuluțiu, Biografia lui Avram Iancu p. 24.

²⁾ Cartea de Aur, vol. I pp. 86 și 87.

³⁾ Friedrich Schuller von Libloy, Stebenbürgische Rechtsgeschichte. Hermannstadt 1855, vol. I, p. 105.

⁴⁾ Memorial compus și publicat din însărcinarea conferinței generale a reprezentanților alegătorilor români, Sibiu 1883, p. 94 și Protocolul dietei ardelenene din anii 1790—91: Az erdélyi három nemes nemzetekből álló tekintetes Rendeknek 1790-ik esztendőben karátson havának 12-ik napjára szabad királyi városba Kolo'svarra hirdettetett, és több következett napokon tartatott közönséges gyűlésekben lett végzetseknek és foglalatoságnak jegyzőkönyve. Kolo'sváratt MDCCXCI.

nationum"), — în comitate, scaune, districte, cu ocaziunea alegerii oficialilor și a deputaților dietali, asemenea cu prilejul restaurațiilor și a promoțiilor în oficii la dicasteriile aulice și provinciale, să se observe o justă considerație, în număr proporționat, față cu persoanele ce ar fi de aplicat din națiunea română și să se decreteze, că toți locuitorii principatului, fără nicio deosebire de națiune ori religione, se bucură fiecare după starea și condițiunea sa de aceleași libertăți și beneficii și trebuie să supoarte, după măsura puterilor sale, aceleași greutăți și aceleași sarcini.¹⁾ În textul citat cuvântul „plebe” are înțelesul de popor, în opoziție cu nobilimea.²⁾

Împăratul Leopold II a trimis suplica Românilor dietei ardelene cu îndrumarea, să o ia în considerare (rescriptul împărațesc din 18 Mai 1791). Dar dieta, primind propunerea comisiei însărcinate cu examinarea plângerii Românilor, după ce ascultase și părerea învățatului Sas Eder, a răspuns împăratului, că *Valahilor nu li se pot da drepturi și libertăți mai multe și mai mari, de cum au acuma, fără a se sguduia constituția și fără a se viola legile țării.*³⁾

Fiul și urmașul lui Leopold II, împăratul Francisc obligă dieta transilvană, să întocmească un *plan de învățământ școlar pentru tinerimea română.*⁴⁾ Dieta deferind chestiunea comisiei ecleziastice, dă acesteia îndrumarea, să compună planul, găsind și o modalitate pentru a propaga printre Români cunoștința limbii maghiare.⁵⁾ Dieta și-sub-

1) Cartea de Aur, vol. I, p. 129.

2) Werböczy, Tripart. pars II. tit. 4. art. 2: *populus enim eo differt a plebe, quo genus a specie, nam adpellatione populi, universi nobiles tam maguates, quam inferiores, etiam ignobilibus computatis, significantur; plebis autem nominatione soli ignobiles intelliguntur.*

3) Cartea de Aur, vol. I, p. 131 și urm. A se vedea acest răspuns în „Ö Fel-ségéhez az 1790-ik esztendőben tartott országgyűlésből utoljára küldött negyedik tudósítás” (Protocolul dietei ardelene din anii 1790—91). El sună astfel: „*ampliozem concivilitatis gradum Valachis tribui posse non videmus, nisi eis quartae nationalitatis erectio tribuatur, quod quemadmodum legibus, constitutionibusque nostris adversatur, ita Sacratissimae quoque Suae Majestatis intentioni contrarium esse cernimus.*”

4) „*Planum circa promovendam rudioris plebis valachicae culturam elaborandum, nobis substernendum, praestolabimur.*” Rescriptul din 26 Mai 1792 în Protocolul dietei din anul 1792: *Az erdélyi három nemzetekből álla Rendeknek 1792-ik esztendőben Kis Asszony havának 20-ik napjára szabad királyi városban Kolo'svarra hirdettetett, és több következett napokban tartatott közönséges gyűléseikben lett végzéseknek, és foglalatosságoknak Jegyző Könyve. Kolo'sváratt, p. 110.*

5) „*A szentegyházi dolgokra rendeltetett deputationak kötelesege leszen, hogy az oláhságnak kiműveléséről és szelidebb erkölcsre leendő oktatásáról való planumban, a magyar nyelvnek közöttük való elterjesztéséről igyekezzen valami jó modnak elintézését dolgozni.*” Protocolul dietei din 1792, p. 311.

comisiunea ecleziastică — potrivit tradiției seculare — nu a găsit timp, să întocmească planul de învățământ, cerut de împărat.

La scriitorul maghiar Szi'ágyi Ferencz („A Hóra-világ Erd'ýben“) găsim acest amănunt, că după răscoala lui Horia (1784) cancelaria curții împărătești propusese înființarea de școli în munții apuseni, „pentru a se putea crește din acei oameni, cari seamănă cu fiarele răpitoare, cetățeni“. Împăratul Iosif a scris însă cu mâna proprie următoarea rezoluție pe referat: „școalele de sigur sunt trebuincioase, dar faptul că casele sunt risipite prin munți îngreunează și împiedecă chiar atingerea rezultatului; spre cultivarea acelor „fiare răpitoare“ ar fi tot așa de folositor, dacă *stăpânii Valahilor* ar umbla pentru un timp oarecare ei înșiși la școală, unde și-ar putea câștiga principii mai bune“. ¹⁾

Caracteristic pentru sinceritatea intențiilor acelor, cari puneau atâta grije, să ne civilizeze și să ne imblânzească moravurile, este faptul, că cu două decenii mai târziu, publicarea *Cronicei lui Șincai* a fost refuzată cu observația „*liber igne, autor patibulo dignus*“ (cartea merită să fie arsă, iar autorul spânzurat). ²⁾

În această stare ne-a ajuns anul 1848. Sub presiunea evenimentelor, guvernul din Cluj, temându-se de mai rău, după oarecari ezitări a consimțit, ca Românii să țină o adunare. Întruniți în ziua de 3/15 Mai la Blaj pe Câmpul Libertății, Românii s'au constituit în „*adunarea națională a națiunii române din Transilvania*“ și au hotărât, că „*națiunea română se declară și se proclamă de națiune de sine stătătoare și de parte întregitoare a Transilvaniei, pe temeiul libertății egale*“, apoi au jurat, că vor fi credincioși împăratului Austriei și marelui principe al Ardealului Ferdinand I, că vor ține și vor apăra legea și limba lor română și nu vor suferi, să-i mai asuprească nimeri. În ziua următoare (4/16 Mai) au votat o moțiune în șasesprezece puncte. Iată punctele, cari cuprind principalele revendicări politice și printre cari se găsește și cererea de a se înființa o *universitate românească*.

„*Națiunea Română* răzimată pe principiul libertății, egalității și frățietății, pretinde *independența sa națională*, în respectul politic, ca să figureze în numele său. Cere să-și aibă reprezentanții săi în dieta țării, în proporțiune cu numărul său, să-și aibă deregătorii săi în toate ramurile administrative, judecătorești și militare în aceeași proporțiune, să se servească de limba sa în toate lucrurile, ce se ating de dânsa,

¹⁾ Șuluțiu, Avram Iancu, p. 25.

²⁾ Memorialul alegătorilor români, citat mai sus, p. 73.

atât în legislațiune cât și în administrațiune. Pretinde pe tot anul o adunare națională generală.

Națiunea română pretinde, ca *biserica română*, fără distincțiune de confesiune, să fie și să rămână liberă, independentă dela oricare altă biserică, *egală în drepturi* și în foloase cu celelalte biserici ale Transilvaniei. Cere *restabilirea mitropoliei române și a sinodului general anual*, după vechiul drept, în care sinod să fie deputați bisericesti și mirenești. În același sinod să se aleagă și episcopii români, liber, prin majoritatea voturilor, fără candidațiune.

Națiunea română ajungând la conștiința drepturilor individuale omenești, cere fără întârziere *desființarea iobăgiei*, fără nicio desdăunare din partea țaranilor iobagi, atât în comitate cât și în districte, scaune și granițe militare. Cere totodată și *desființarea zecimilor*.

Națiunea română cere asigurarea *libertății personale*: nimenea să nu se poată prinde sub vreun pretext politic. Cu aceasta dimpreună cere *libertatea adunărilor*, ca oamenii să nu cadă la niciun prepus, dacă se adună numai să vorbească și să se înțeleagă în pace.

Națiunea română cere *înființarea școalelor române* pe la toate satele și urbiile, a *gimnaziilor, institutelor militare și tehnice și a seminarelor preoțești*, precum și a *unei universități române, dotată din casa statului*, în proporțiunea poporului contribuent, cu dreptul deplin de a-și alege directorii și profesorii și de a sistematiza învățăturile după un plan școlar și cu *libertate de a învăța*.

Națiunea română cere *purtarea comună a sarcinilor publice*, după starea și averea fiecăruia și *ștergerea privilegiilor*.

Națiunea română cere, să se facă *constituțiune nouă* pentru Transilvania, prin o *adunare constituantă a națiunilor țării*, care constituțiune să se întemeieze pe principiile dreptății, libertății, egalității și frățietății, să se lucreze *codice nouă de legi civile, penale, comerciale etc.*, tot după acele principii.

Națiunea română cere, ca conlocuitoarele națiuni nicidecum să nu ia în desbatere cauza uniunii cu Ungaria, până când națiunea română nu va fi națiune constituită și organizată cu vot deliberativ și deciziv în camera legislativă. Iar din contra, dacă dieta Transilvaniei ar voi totuși a se lăsa în pertractarea aceleiași uniuni, de noi fără noi, — atunci națiunea română protestează cu solemnitate.¹⁾

Hotărârile adunării naționale dela Blaj au fost aduse la cunoștința împăratului și dietei din Cluj prin petiții.²⁾ Împăratului i-a fost pre-

¹⁾ Cartea de Aur, I pp. 327 și urm.

²⁾ Cartea de Aur, I pp. 332, 355 și urm.

zentată petiția în ziua de 30 Mai la Innsbruck, de către o delegație compusă din Laurian, Popasu, Cipăriu și Bran. Șaguna, care avea să conducă delegația, întârziase.¹⁾ Monarhul a răspuns abea în ziua de 11 Iunie, după ce mai înainte, în ziua de 10 Iunie, aprobase proiectul de lege privitor la unirea Ardealului cu Ungaria, votat de dieta ardeleană în ziua de 30 Mai. Rezoluțiunea împăratului, pusă pe cererea Românilor, poartă însă data de 7 Iunie și este deci anterioară aprobării proiectului legii unirii. Comunicarea ei întârziată se explică prin faptul, că primul ministru ungar contele Battyányi sosise încă în 6 Iunie la Innsbruck și intervenise, ca unirea Ardealului cu Ungaria, votată cu mare grabă de către dieta din Cluj, să fie fără întârziere sancționată și petiția Românilor să fie respinsă.²⁾ Nu a fost însă sancționare desăvârșită, ci numai aprobare, sancționarea propriu zisă având să urmeze mai târziu. Rescriptul împărețesc, relativ la proiectul de lege ardelean privitor la unire, sună astfel: „Noi Ferdinand etc. . . aprobăm în întregul său cuprins proiectul de lege trimis nouă spre sancționare cu reprezentățiunea din 30 Mai, referitor la unirea marelui nostru principat Transilvania și vi-l retrimitem, cu îndrumarea, să vă grăbiți a ni-l înainta spre înalta noastră sancționare regală. Innsbruck, 10 Iunie 1848. ss. Ferdinand“.³⁾ În rezoluțiunea de pe cererea Românilor, datată din ziua de 7 Iunie, împăratul spune, că „dat fiind, că rugarea supușilor mei de origine română, compusă în conferența dela Baj, e rezolvată prin uniunea Ardealului cu Ungaria, hotărâtă de atunci cu unanimitate în dieta Ardealului și din partea mea *deocamdată sancționată* prin articolul VII al ultimei diete ungare, mă bucur, că pot asigura pe reprezentanții adunați aici, că prin acel articol de lege, care acordă tuturor locuitorilor din Ardeal, fără deosebire de naționalitate, limbă și religiuine, aceleași libertăți și aceleași îndreptățiri, au fost satisfăcute în mare parte dorințele lor. Bunăstarea lor viitoare depinde deci de executarea acestei legi“.⁴⁾

Contrazicerea dintre răspunsul înmănat Românilor în ziua de 11 cu data de 7 Iunie, în care împăratul vorbește despre unirea Ardealului cu Ungaria, hotărâtă în dieta Ardealului și — din partea sa — *deocamdată sancționată* prin art. VII al ultimei diete ungare” și dintre rescriptul din 10 Iunie, prin care împăratul aproabă proiectul de lege ardelean din 30 Mai, referitor la unire și îl retrimite dietei

1) Cartea de Aur, pp. 360 și urm. și Die Romänen der österreichischen Monarchie, Wien 1849, pp. 9 și urm.

2) Cartea de Aur, I p. 368.

3) Cartea de Aur, I p. 361.

4) Cartea de Aur, I p. 368.

ardelene cu îndrumarea, ca după luarea la cunoștință a aprobării regale să se grăbească a-l înainta din nou „spre sancționare regală”, se explică în modul următor: Articolul VII al dietei ungare, care și el proclama unirea, fusese sancționat încă în 11 Aprilie.¹⁾ Împlicite această sancționare comporta aprobarea unirii și față cu Transilvania. De aceea spune împăratul, că a sancționat deocamdată prin legea ungară și proiectul de lege, ce i s'a trimis din partea dietei ardeleni. De altă parte însă, sancționarea desăvârșită a unei legi, cuprinzând și promulgarea, consta potrivit dreptului ardelean din trei operațiuni distincte: 1. confirmarea (aprobarea) din partea principelui a proiectului votat de dietă, 2. sancționarea formală și aducerea la cunoștință dietei a aprobării, 3. autentificarea prin semnătura și sigilul principelui, puse pe exemplarele tipărite, ce urmau a fi distribuite autorităților și a fi depuse la locurile autentice. A se vedea Aprobatele (III, 12) și art. 9 din anul 1744 al dietei ardeleni.²⁾ De fapt, dieta ardeleană, fiind între timp închisă, nu a mai luat măsuri pentru promulgarea — multiplicarea, autentificarea și publicarea — legii unirii, guvernul ardelean a cerut însă Ministerului de interne ungar, să îndeplinească el formalitățile sancționării și promulgării. Împrejurările acestea au făcut, ca mai târziu — la 1861 și 1863 — împăratul Francisc Iosif, să declare, că legea despre unire „nicicând nu a fost promulgată în Ardeal”.

În ziua de 20 Iunie 1848 a subscris împăratul Ferdinand și un al doilea rescript, prin care dieta Ardealului era pusă în cunoștință, că palatinul Ungariei a fost imputernicit, să ia toate măsurile necesare,

¹⁾ Cartea de Aur, I p. 219 și Grecsák Károly, Codex Hungaricus, ed. Révay, Budapest 1911.

²⁾ „Az orszög végezésének és articulusok csinálásának idején, a' tiszttában irott articulusok, in veris originalibus a praesidenseknek és itilő mestereknek kezeknél, azoknak pecsétek és subscriptiojok alatt megmaradgyanak és meg-tartassanak, s' igazán valo párt ki-is adgyanak azon mod szerint mind fiscus számára, s' mind pengig vármegyék, székek és városok requisitoria addig, miglén nyomtatásban a' fejedelmek subscriptiojok és pecsétek alatt emanaltathatnak; az pengig meg-lévén, azon pecsétek alatt, a' praesidens kezénél lévő adassék-bé a' fejérvári cáptalanban, az edgyik itilő mester kezétül a' kolos-monostori conventben, a másik itilő mester kezétül a' váradi cáptalanban“. Approb. Const. pars III, tit. 12, ediția citată mai sus.

„Ut quidquid per formam articulorum concluditur nomine statuum, antequam a Sua Majestate confirmabitur, eousque nec vim legis induet nec sub sigillis et subscriptionibus distribuentur, sed in archivo solummodo et protocollo manebit eventualiter; dum vero post confirmationem principis prelo subjecti articuli subscriptione et sigillo principis roborati erunt, depositio ad specificata loca observanda veniet, quibus sic intellectis idem articulus (Approb. 3, 12) manere potest absque ulla laesione su-
premae autoritatis principis. Articolul IX din anul 1744 al dietei ardeleni.

ca în dieta Ungariei, convocată pe 2 Iulie la Pesta, să fie reprezentat și Ardealul.¹⁾

Sosind și episcopul Șaguna la Innsbruck și consultându-se cu ceilalți membri ai deputațiunii au căzut de acord, că rezoluțiunea împăratească nu e satisfăcătoare pentru poporul român și de aceea e necesar a se înainta o nouă petițiune. Noua petițiune glăsuște așa: „Ne permitem, să descoperim Maiestății Voastre cu omagială supunere, că *tezaurul cel mai scump al Românilor este naționalitatea și limba*, Pentru a le susține pe acestea, au suportat Românii mai bine ca patru secole toate asupririle... Acum *națiunea Română din Transilvania își pierde atât limba, cât și naționalitatea, prin unirea cu Ungaria*, pentru că în înțelesul articolelor de lege din ultima dietă ungară, care după uniune vor avea valoare și pentru Ardeal, numai limba maghiară e recunoscută, ... în întregul regat ungar e recunoscută în lege numai o *națiune maghiară*, iar celelalte națiuni ale țării nu sunt nici măcar amintite cu numele. Declarăm deci în fața Maiestății Voastre, că ră-

¹⁾ Cartea de Aur, I p. 361.

Punându-se în discuție în ședința dela 6 Decembrie 1865 a dietei provinciale ardelen valabilitatea legii privitoare la unirea Ardealului, deputatul Rannicher a rezumat în modul următor dispozițiile mai sus citate ale Aprobatorilor și ale legii dela 1744 cu privire la sancționare și promulgare: „Infolge dieser Bestimmung muss, wie es die von jener Zeit an stets strenge beobachtete Gepflogenheit unwiderlegbar beweiset, jeder Artikel der siebenbürgischen Landesstände, bevor derselbe zum rechtsverbindlichen Gesetz wird, drei nach einander folgende Stadien, die Bestätigung oder Konfirmation, sodann die Sanctionierung und endlich die Authentication der Ausfertigung durch die allerhöchst eigenhändige Unterschrift und das Siegel des Landesfürsten auf den zur Veteilung an die Behörden und zur Hinterlegung in die Archive der glaubwürdigen Orte bestimmten Abdrücken durchmachen; und es ist immer so fest an diesem Vorgange gehalten worden, dass es bis zum Jahre 1848 in der ganzen Sammlung siebenbürgischer Gesetze keinen einzigen Artikel gibt, welcher nicht unter vollster Beobachtung aller hier vorgeschriebenen Formen zustande gekommen ist“. În baza acestor constatări, concludă și Rannicher, că unirea Ardealului cu Ungaria nu a fost hotărâtă în conformitate cu legile în vigoare la acea dată: „Ganz übereinstimmend mit dieser verfassungsmässigen Rechtsanschauung war die Krone bei dem Unionsartikel vorgegangen, indem Se. Majestät der Kaiser und König Ferdinand mittelst des Sanctionierungsreskriptes vom 14 Juli 1848 diesen Artikel mit der Aufforderung an die Stände überschickte: „hogy annak kinyomatása és a szükséges kiosztogatás végett elegendő példányokban legfelsőbb aláírásunknak leendő felküldése felett a belügy-miniszter utján rendelkezzetek“. „Dieser Aufforderung haben die Stände nicht entsprochen, weil der Landtag geschlossen wurde, wohl aber hat das k. Gubernium über auftrag des Landtags wegen der Authentication, Drucklegung und Kundmachung sich an den ungarischen Minister des Innern gewendet“. Citat la Schuller—Libloy, Siebenb. Rechtsgesch. vol. I. A se vedea și opinia separată a celor douăzecișopt membri sași ai dietei, depusă în ziua de 12 Decembrie 1865. Memorialul reprezentanților alegătorilor români, Sibiu 1883, p. 153.

mănem pe lângă dorințele exprimate în petițiunea noastră și rugăm pe Maiestatea Voastră, să se indure preagrațios a le încuviința. Ce se atinge de *uniunea decretată fără de noi, în dieta dela Cluj, protestăm în contra ei, precum am protestat și în petițiunea noastră în contra luării în desbatere a unei chestiuni atât de însemnate, care pe noi ne privește atât de apropiat. Maiestatea Voastră! După formalitățile cele vechi, care pe nedreptul sunt numite constituția Ardealului, e reprezentată în Ardeal numai aristocrația, fiindcă Sașii cu ai lor 22 de deputați se află în minoritate, iar *Românii care fac mai bine ca două terțialități din întreaga populațiune, nu sunt reprezentați de loc*.”¹⁾*

Rezoluțiunea la aceasta a doua petițiune a Românilor a urmat în 23 Iunie 1848 și sună astfel: „Cu deosebită plăcere primesc asigurarea despre neclintita credință a supușilor mei români din Ardealul unit cu Ungaria și în legătură cu rezoluția mea din 11 Iunie vă împărtășesc, că la propunerea ministerului meu unguresc *naționalitatea voastră va fi asigurată prin o lege specială și de ridicarea școalelor naționale încă se va purta grijă. Coordonarea bisericii greco-neunite cu celelalte biserici din țară, așa cum cereți, precum și acoperirea trebuințelor voastre bisericesti și școlare din bugetul statului e acordată prin art. de lege XX, împărțirea egală a impozitelor prin art. VIII, ștergerea iobăgiei și a zeciuiei prin art. de lege IX, libertatea de presă prin art. de lege XVIII al dietei maghiare din urmă. Ministerul meu maghiar va purta de grijă, ca plânsorile voastre locale, să fie examinate și rezolvate, ca supușii mei români să fie aplicați în toate ramurile administrației publice, în raport cu numărul și facultățile lor, tot așa cum și eu aștept dela voi, să fiți supuși coroanei mele ungare și să evitați tot ce poate provoca neînțelegere, pentru că numai bunăînțelegere cu concetățenii voștri vă poate asigura plăcerile libertății acordate din partea mea. Rămân cu bunăvoință și grație regală al vostru binevoitor Ferdinand*.”²⁾

Cum se vede, rezoluțiunea a doua a fost chiar mai puțin încurajatoare decât cea dintâi, pentru aspirațiile românești. Ferdinand, accentuându-și calitatea de „rege”, le cerea Românilor, să se supună — fără condiții — „*coroanei sale ungare*”, promițându-le, că la propunerea „*ministerului său unguresc*” naționalitatea Românilor va fi asigurată și că de înființarea școalelor naționale încă se va purta grijă, după ce a fost înfăptuită libertatea și egalitatea.

Îngrijorarea Românilor era însă motivată, fiindcă dela sfârșitul veacului al optsprezecelea mai multe legi ungare și anume XVI : 1791,

¹⁾ Cartea de Aur, I p. 369.

²⁾ Cartea de Aur, I p. 370.

VII : 1792, IV : 1805, VIII : 1805, VIII : 1830, III : 1836, VI : 1840 și II : 1844 asigurau *dominațiunea limbii maghiare.*¹⁾

Dieta din Cluj însărcinase o *comisiune regnicolară* cu stabilirea amănuntelor privitoare la perfecționarea unirii Ardealului cu Ungaria. Această comisiune s'a întrunit la Pesta și, în urma stăruințelor episcopului Șaguna pe lângă guvernul ungar, a întocmit proiectul de lege, menit să asigure naționalitatea română, potrivit promisiunii regale. Cu privire la educațiune și instrucțiune, proiectul prevede însă numai atâta, că „*la ridicarea și susținerea pe spesele statului a școalelor elementare, a institutelor superioare și de educațiune se va ține cont și de cei de limbă română, ca și de locuitorii de alte limbi ai țării* (art. 13). *La universitățile maghiare se vor ridica catedre de limba și literatura română, precum și în șeolele medii române și în institutele superioare române limba și literatura maghiară va forma studiu obligat* (art. 14). În institutele militare existente și care de acum înainte se vor ridica vor fi instruiți și elevi români (art. 15). Proiectul care urma să devină legea XXI din anul 1848 a rămas în cartoanele ministerului.²⁾ Încă o dovadă — pe lângă atâtea altele din trecut — a dreptății, care ne putea veni dela națiunea maghiară. Și e interesant de știut, că înainte de a se fi legiferat dreptul Românilor, de a se instrui în limba lor, articolul 5 al legii III din anul 1836 prevedea înființarea unei *catedre de limba maghiară în institutul românesc pentru pregătirea de profeți și învățători* (școala normală) din Aradul vechiu.³⁾ Abia la câteva luni după sancționarea acelor legi, care acordau tuturor locuitorilor țării; fără deosebire de naționalitate, limbă și religie, aceleași libertăți și drepturi, pe lângă obligațiuni și sarcini egale, — cu ocaziunea discuțiunii asupra legii instrucțiunii publice (4 August 1848) — deputatul român Sigismund Pop s'a văzut nevoit, să *protesteze în dieta din Pesta contra octroiării limbii maghiare în școlile nemaghiare.*⁴⁾

Un singur glas mai înțelegător a răsunat din rândurile maghiare, în ședința din 24 August 1848 a Casei Magnaților. Baronul ardelean *Wesselényi Miklós* a propus, să fie invitată Camera Deputaților, ca cele două corpuri legiuitoare împreună să declare, că nutresc sentimente de afinitate și frățietate față cu cei de diferite rase și limbi din patrie și între aceștia față de Valahi sau Români... și că vor să lege soarta și interesele lor de cele ale națiunii maghiare prin libertatea publică constituțională, egalitatea drepturilor și a obligațiunilor. În ziua urmă-

¹⁾ Kmetty Károly, Magyar Közjog, Budapest 1902, p. 103.

²⁾ Cartea de Aur, I pp. 385 și 393 și urm.

³⁾ Grecsák Károly, Codex Hungaricus, ed. Révay, Budapest 1911.

⁴⁾ Cartea de Aur, I p. 398.

toare el și-a formulat propunerea și mai precis: „Casa să-și exprime simpatiile și sincera bunăvoință față de diferitele popoare, îndeosebi față de Români, — să declare, că *va respecta drepturile și libertățile cetățenești ale Românilor*, ca pe ale sale proprii, — Românii să fie îndreptățiți a se folosi în chestiuni oficiale de *limba maghiară sau de cea română*, — le zic Români — continuă Wesselényi — pentru că ei voiesc așa, dar și pentru că e adevărat, că sunt urmașii Romanilor, ... implor Casa, să primească propunerea mea, fiindcă numai așa putem face înțelegere și pace”.¹⁾

Dar pace nu s'a făcut. Intr'o cuvântare ținută în ziua de 26 August 1848, ministrul *Kossuth Lajos*, răspunzând unei interpelări adresate guvernului de către deputatul român Ion Dragoș, spune, că „*e o mare greșală, că preoții Români își identifică legea cu limba*, precum mare greșală e și aceea, că *preoții români nu sunt numai aceea, ce ar trebui să fie, preoți conștiincioși, ci și agenți politici*. Printre Românii din Ardeal s'a vârit spiritul de *conspirație contra Ungariei*...”.²⁾

În 25 Septembrie Românii au ținut o *a doua mare adunare la Blaj*, care a hotărît, că *nu recunoaște unirea Transilvaniei cu Ungaria, nici ministerul unguresc*..., cere, ca Majestatea Sa să deschidă cât mai curând *adunarea națională generală — dieta — Transilvaniei*, compusă din deputați români, germani (sași) și unguri (secui), aleși în proporție cu numărul sufletelor fiecărei națiuni... și să numească un *guvern provizoriu pentru Ardeal* cu membri români, germani (sași) și unguri. Comisarul guvernului ungar, baronul Vay Miklós încercase mai întâi să amenințe poporul întrunit cu tunuri și cu puștile Secuilor, dar răspunsurile categorice și energice ale Românilor l-au pus pe gânduri și când a auzit, că a sosit Avram Iancu și Axente Sever cu șase mii de Moți înarmați, a plecat în grabă la Cluj.³⁾

Prin rescriptul din 4 Octombrie 1848 *împăratul disolvă dieta ungară și anulează toate hotărârile și decretetele ei*.⁴⁾ Dar guvernul din Pesta face opoziție împăratului. Kossuth numind proclamațiunea împăratului „o comedie infamă”, anunță că în trei săptămâni va avea la dispoziție trei sute de mii de honvezi pentru a-i *pedepsi* pe Slovacia, Sârbii, Croații și *Valahii răzvrățiți*. Peste puține zile același *Kossuth Lajos* lansează în numele comitetului pentru apărarea țării un *apel către Români* în care — după câteva cuvinte introductive — spune, că *națiunea maghiară a împărțit frățește cu Românii toate drepturile*,

¹⁾ Cartea de Aur, I p. 400.

²⁾ Cartea de Aur, I pp. 402 și urm.

³⁾ Cartea de Aur, I pp. 425 și urm.

⁴⁾ Cartea de Aur, I p. 437.

nelnsușindu-și niciun privilegiu, care ar restrânge libertatea Românilor și că națiunea maghiară a făcut aceasta din îndemnul inimii și bunăvoință, fără nicio silă, că este adevărat, că Români de veacuri au pătimit mult, fiind lipsiți cu totul de libertate și purtând sarcini grele și chiar numele lor fiind batjocorit de legile țării... însă toate acestea le-au pătimit din cauza sftnicilor răi ai tronului. „Cârmuirea țării vă poruncește vouă Românilor — continuă manifestul — fiecăruia deosebit și tuturor împreună, care fiind amăgiți ați rătăcit de pe calea cea dreaptă și legiuită, ca fiecare în opt zile să se plece și să se supună legilor, să fie în pace, să se poarte, cum se cuvine unui cetățean bun și să nu cuteze a face vrajbă sau a arăta măcar cât de mic semn al nepăciurii, căci altminterlea se va pogori asprimea pedepsei pe capetele vinovaților și viteaza noastră ostășime va porni în contra voastră... dar și până atunci se va porunci Maghiarilor și Secuilor, ca să se scoale și ca viforul să măture fiecăre goz nemulțămitor, care se scoală asupra libertății patriei sale... și să șteargă de pe fața pământului pe fiecare vânzător de patrie și rebel... fiți dar credincioși, pașnici și fii iubitori de pace ai acestei țări și frați adevărați ai Maghiarilor, cari au împărțit cu voi toate bunătățile și drepturile libertății”.¹⁾

Cetind după aproape o sută de ani, acest apel, care ne cerea dragoste de frate, amenințându-ne cu exterminarea, ne întrebăm: oare Tripartitul și Aprobatele opera sftnicilor netrebnci ai tronului au fost? Dar hotărîrea dietei ardelenene din 1791, care refuza Valahilor drepturile și libertățile, pentru a nu se sgudui constituția și a nu se viola legile țării? Și cine era autorul acelor legi, care octroiau limba maghiară în școlile românești? Nu e mirare, că în revoluția, spre care se îndrumaseră lucrurile, *Români și Maghiarii* s'au găsit în tabere adverse. Cei dintâi statornici în credință către împărat, iar ceilalți luptând contra lui cu înverșunare.

În scopul de a trage consecințele politice din această situație, episcopul Șaguna prezintă, în fruntea unei delegațiuni, o petiție — memorandum — tânărului împărat Francisc-Iosif, în ziua de 25 Februarie 1849, în Olmütz, în care se cerea unirea tuturor Românilor din statul austriac într'o singură națiune independentă, sub sceptrul Austriei, ca parte întregitoare a monarhiei și cu administrație națională; convocarea unui congres general al întregii națiuni pentru a alege un cap național, un sfat administrativ și un cap bisericesc de sine stătător și pentru organizarea școalelor și ridicarea institutelor necesare de învățământ... reprezentarea națiunii române după numărul sufletelor în dieta gene-

¹⁾ Cartea de Aur, I pp. 439, 441 și urm.

rală a imperiului austriac . . . și ca împăratul să poarte titlul de mare duce al Românilor.¹⁾

Monarhul a răspuns: „*Primesc cu bucurie asigurarea despre credința și alipirea curagioasei națiuni române și recunosc cu gratitudine jertfele grele, ce le-a adus pentru tronul meu și monarhia întreagă în contra unei facțiuni violatoare de legi, care a început războiul civil și prin cerbicia sa face, să mai dureze. Petițiunea credincioasei mele națiuni române voi dispune, să fie luată în apreciere amănunțită și o voi rezolva în cel mai scurt timp, spre mulțumirea ei*“.²⁾

Dar promisiunea aceasta solemnă a fost repede uitată. Prin re-scriptul din 18 Iulie, Români³⁾ au fost îndrumați la constituția promulgată în 4 Martie 1849, pe care împăratul o aprobase încă la 10 Februarie 1849. „Consiliul de miniștri, în numele căruia am onoarea a face Arhieriei Voastre comunicarea prezentă, — zice *ministrul Bach*, adresându-se episcopului Șaguna — crede, că trebuie să accentueze înainte de toate, că dela redactarea acelei petițiuni punctul de vedere cuprins în ea s'a schimbat în mod esențial prin constituția acordată din partea Maiestății Sale popoarelor sale, căci *prin constituție s'a dat poziției de drept a Românilor*, locuitori în mai multe țări de coroană ale imperiului, un punct stabil de direcțiune . . . și problema principală a guvernului Maiestății Sale va fi ca la reocuparea și reorganizarea părților teritoriale locuite de Români, să prefacă în realitate promisiunile date și să pună neamul românesc în folosința faptică a egalei îndreptățiri naționale“.⁴⁾

Nemulțumită cu acest răspuns, aceeași delegațiune a înaintat guvernului, la 30 Iulie 1849 o nouă petiție — replică, — în care arată, că în constituția octroiată Români⁴⁾ sunt cu totul ignorați și cere îndreptare. Ca ultim remediu, delegația a făcut apel și la prezența lui Iancu, chemându-l la Viena. Iancu a și fost primit în audiență de împărat. Mai târziu a fost primit, împreună cu membrii delegațiunii și de ministru, care i-a concediat cu un zimbet pe buze și cu cuvintele „*bene sperare iubet Sua Maiestas*“. Peste câteva zile, Iancu a fost apoi citat la poliție, ca să i se înmăneze o decorație. Dar Iancu a refuzat decorația spunând, că „*el s'a luptat pentru tron și națiune; guvernul să mijlocească acordarea drepturilor promise neamului românesc*, atunci va primi decorația, altcum nu“. Drept răspuns la acest gest de dem-

1) Cartea de Aur, I pp. 519 și urm.

2) Cartea de Aur, I p. 522.

3) Cartea de Aur, I p. 606.

4) Cartea de Aur, I p. 607.

mitate, poliția l-a invitat, să părăsească Viena, căci în caz contrar va fi dat afară cu forța.¹⁾

Contrastul dintre cuvintele incurajatoare ale împăratului și atitudinea șovăitoare a guvernului îl explică atmosfera din jurul tronului. Primul ministru principele Felix Schwarzenberg era un aristocrat îngâmfat și șiret, ministrul de interne Bach, deși bun organizator și administrator, un caracter urit, iar regimul reacționar.²⁾ Situația, în care ne găseam, o caracterizează cuvintele lui Iancu: „Acum văd eu bunăvoința Vienei, nu ne mai creastă Neamțu”.³⁾

Pe la finele lunii August 1849 întreaga țară era pacificată. Maghiarii depuseseră armele, urzitorii revoluției trecuseră frontierele, spre a se refugia în străinătate și regimul provizoriu, ce fusese instituit, a început să organizeze din nou Ungaria și Transilvania. Era nevoie de funcționari noi, fiindcă cei vechi — de origine maghiară — parte erau compromiși și își părăsiseră posturile, parte nu mai puteau fi tolerați în funcții, tocmai pentru că erau Maghiari. Potrivit constituției din 4 Martie, prin părțile locuite de Români trebuiau să fie numiți funcționari români. Dar numirea lor întâmpina dificultăți, fiindcă lipseau oamenii cu pregătirile necesare. Dându-și seamă de acest fapt și în scopul, ca măcar pentru viitor situația să poată fi îndreptată, delegații națiunii române aflători la Viena au adresat ministrului cultelor, contele Leo Thun o petițiune motivată, cu privire la înființarea unei facultăți juridice la Blaj, încă în anul școlar 1849/50, arătând că națiunea română are mare nevoie de oameni instruiți și înzestrați cu cunoștințele necesare, pentru a putea ocupa posturile politice, administrative și judecătorești, ce i se cuvin. Petițiunea a fost înaintată la 1 Septembrie 1849. Petiționarii arată, că „pe teritoriul locuit de Români, desemnat cu numele de Transilvania, și în comitatele vecine cu ea, Caraș, Timiș, Arad, Bihor, Satu-Mare, Maramureș și încă unele districte din alte comitate, care teritoriu cuprinde o populațiune de patru milioane de suflete, dintre cari peste trei milioane sunt Români, abia cinci sute de mii Maghiari, trei sute de mii Germani sau Sași și o sută de mii alte seminții amestecate, au avut până acuma Maghiarii de legea catolică două academii și trei licee cu facultăți teologice, filozofice, juridice și chiar una medico-chirurgicală, precum și nouăsprezece gimnazii, întreținute în mare parte pe cheltuiala statului, — Maghiarii de legea reformată și sociniană șapte colegii (licee) și patru gimnazii,

1) Șuluțiu, Avram Iancu p. 24.

2) Richard Charnatz, Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907, I. Teubner, Leipzig 1911, pp. 17 ș. urm.

3) Șuluțiu, Avram Iancu p. 24.

iar Sași o academie de drept și cinci gimnazii, în care se învăță și științele filozofice, câtă vreme Românii neuniți nu avură niciun institut de învățatură mai înalt, iar cei uniți avură numai două gimnazii episcopale, la Beiuș în Ungaria și la Blaj și un singur liceu la Blaj, în care afară de științele filozofice se propuseră cele teologice. Numeroasa junime română, care nu se consacră stării ecleziastice, fu constrânsă a umbla la institutele catolice din țară, în cari se propuneau științele, mai înainte după metoda și sistemul școlastic de profesori maghiari în limba latină, iar în anii din urmă în limba maghiară. Prin războiul civil din urmă, în care Românii au stat ca partidă contra Maghiarilor rebeli, s'a făcut imposibilă umblarea la școală împreună. De altă parte, în școalele ocupate de profesori maghiari se propun acum științele în limba maghiară, încă necultivată și foarte grea, ceea ce pentru Români nu e de nici un folos practic — după principiul drepturilor egale pentru toate națiunile și cu atât mai puțin de vreun folos științific". Semnatarii petiției roagă deci ministerul cultelor, „să binevoiască a deschide Românilor — până la organizarea ulterioară a școalelor — o facultate juridică națională la Blaj, cu 1 Octombrie 1849, unde se află și o facultate filozofică și teologică, și a ridica o catedră pentru învățatura religiei greco-neunite". Petiția arată, că cheltuielile de întreținere ar putea fi acoperite din fondurile politice ale Transilvaniei sau din alte sume disponibile ale statului și schițează și un program de studii, care ar urma să cuprindă următoarele discipline repartizate pe trei ani: „I. Enciclopedia științelor politice-juridice. Dreptul naturii și dreptul popoarelor. Istoria statelor și statistica. II. Dreptul roman. Dreptul pozitiv civil și penal. Procedura judiciară. III. Științele camerale (economia socială și politică, financiară și celelalte). Dreptul mercantil. Dreptul public austriac, legea comunală, organizațiunea politică-judiciară și celelalte. Poliția sau știința despre securitatea publică. De încheiere petiționarii subliniază, că „înființarea neîntârziată a acestei facultăți, chiar înainte de organizarea completă a învățământului, așteptată din partea națiunii române, este necesară și fiindcă mai multe sute de studenți au fost împiedecați prin întâmplările din urmă, să-și urmeze învățăturile și acum nu mai pot rămâne neocupați cu lucruri folositoare, fără cea mai mare daună, atât pentru sine, cât și pentru națiune".¹⁾

¹⁾ Cartea de Aur, I pp. 628 și urm. Vezi și Schematismus cleri gr. r. cath. dioeceseos Fogarasiensis pro anno MDCCCXXXV. Blasii p. 7: Lyceum episcopale Balásfalvense. Prodirector Theodorus Papp. Professores. Facultas Theologica. Basilius-Rátz historiae ecclesiasticae et ss. canonum prof., Stephanus Boér theologiae moralis. et pastoralis prof., Simeon Fülep theologiae dogmaticae prof., Timotheus Cipariu lin-

Cu toată asigurarea cuprinsă în art. 74 al constituției imperiale, că organizarea internă și constituția marelui principat al Transilvaniei se va stabili prin un statut, în conformitate cu constituția imperiului, după *principiul* deplinei neatârării de regatul Ungariei și al *egaletății* îndreptățiri a tuturor națiunilor din această țară, petiția delegaților națiunii române a rămas fără răspuns.¹⁾

Văzând cele ce se petreceau și ajungând la concluzia, că guvernul continua, să-și cârmuească nava fără busolă prin valurile agitate ale politicei, delegații români întruniți la Viena prezintă un nou și ultim memoriu guvernului, în ziua de 10 Ianuarie 1850, în care cer:

1. Să se rectifice împărțirea monarhiei potrivit principiului egalei îndreptățiri a tuturor naționalităților, — principiu care a fost considerat cu privire la Români, — și *națiunea română să nu mai fie supusă alteia*, ci de-a-dreptul guvernului central.

2. Românii să fie admiși în funcțiunile publice în proporția numărului lor.

3. *Limba română să fie întrebuințată nu numai în biserică și școală*, ci și în officii, în toate raporturile vieții publice și private, cum prevede art. 71 al constituției imperiale.

4. *Conducătorii Românilor credincioși monarhului, să nu mai fie persecutați*, — *preoții români să nu mai fie întemnițați și peste tot credinciosul popor român să nu mai fie terorizat fără rost.*

5. Să se dea și Românilor, ca Sașilor — care în raport cu Românii au pierdut foarte puțin — și Sârbilor — care nu au suportat încercări mai grele decât Românii — un *ajutor amăsurat pierderilor și lipsurilor îndurate, ca mii de văduve, orfani și suferinzi să fie scăpați din gura mizeriei.*

6. „Pentru educarea națiunii române și pentru desvoltarea acesteia să se ridice o *universitate română* la un loc potrivit, precum și alte institute de instrucțiune și educațiune, cât mai curând, — pentru a nu ne mișca neconținut în cercul, în care denegate erau până acum pentru Români toate mijloacele de educare, ca să le poată fi aruncată

guae hebraicae et graecae ac studii biblici prof., Facultas Philosophica. Timotheus Cipariu doctrinae religionis prof., Nicolaus Marcu physicae prof., Joannes Rusz chronologiae, geographiae ac historiae universalis prof., Joannes Cristoceanu matheseos prof., Joannes Dragomir philosophiae theoreticae et practicae prof. *Gymnasium caesareo-regium Balásfalvense*. Praefectus Theodorus Papp. Professores. Supremae hum.: Joannes Capucianu. Infimae hum.: Joannes Szakalai. Supremae gramm.: Macedon Papp. Mediae gramm.: Augustinus Joviani. Infimae gramm.: Michael Elekesi. Linguae german.: Gregorius Moldvai. Exhortatores. Humaniorum: Simeon Barnutiu. Grammaticalium: Innocentius Ladosi.

¹⁾ Cartea de Aur, I p. 538.

în fața lipsa de cultură și cvalificațiune necesară. Înainte de toate însă, să binevoiască înaltul minister de culte, să rezolve fără amânare *petițiunea înaintată la 1 Septemurie, în chestia deschiderii unei facultăți de drept române*, pentru ca tinerimea română pusă pe studiu, după ce a pierdut doi ani prețioși, să nu mai piardă timpul cel scump în nelucrare, spre cea mai mare pierdere a ei și a națiunii întregi¹⁾

Neputându-se obține nici prin acest memoriu satisfacerea doleanțelor de ordin politic general, în ziua de 21 Decemvrie 1850 o delegațiune compusă din mai mulți bărbați de frunte ai neamului românesc, în frunte cu episcopul Șaguna s'a prezentat la ministerul cultelor și instrucțiunii, la Viena, pentru a urgenta — măcar — rezolvarea problemei învățământului superior românesc. Adresându-se ministrului, episcopul Șaguna a spus: „O chestiune de cea mai mare importanță ne îndeamnă, să venim la Excelența Voastră cu o cerere. E modul de a înlesni Românilor dobândirea culturii mai înalte, ceea ce după convingerea noastră numai prin deschiderea unei facultăți filosofice-juridice pentru Români se poate ajunge... Trăim în speranța, că Excelența Voastră veți fi făcut până acum cele de lipsă în privința înaintării Românilor în educațiunea elementară și gimnazială, pentru ce nu vom lipsi a-ți fi mulțumitori și recunoscători. Însă ca cetățeni totdeauna supuși înălțatului nostru împărat și ca membri ai familiei mari de popoare din împărăția monarhului nostru, ne luăm îndrăsneala a mărturisii fără sfiială, că o cultură generală, care să îmbrățișeze toate națiunile din familia număroasă de popoare din Austria, prin urmare și pe Români, numai atunci se poate sigur ajunge, dacă înaltul guvern al Maiestății Sale se va îndura a înființa pentru poporul român o facultate filozofică-juridică în Cluj, căci nenumărate sunt împrejurările, cari justifică trebuința și folosul acestui institut, ba pretind, ca să se pună cât mai curând în lucrare. Voim să atingem acum numai una din ele, *antipatia* ce de veacuri o poartă Românilor *popoarele celalalte*, făcând din noi heloți. Mai departe și din respectul susținerii noastre, a apărării onoarei noastre în fața prezentului și a viitorului, ne vedem siliți a atinge și acel adevăr, că *națiunile compatriotice, nebăgând în seamă constituția împărătească* și neținând cont de spiritul desvoltat, religios și moral al timpului de față, *desconsiderând meritele națiunii noastre pentru tron și pentru întreaga monarhie*, precum și conduita patriotică a bărbaților noștri, *întrebuințează toate mijloacele*, prin cari cred, că vor putea *împiedeca* înaintarea acestei națiuni, de unde firește urmează, că națiunea noastră adusă fiind la marginea

¹⁾ Cartea de Aur, I pp. 655 și urm.

groapei morale, pe care ne-o sapă în mod artificial *națiunile nouă dușmane*, pentru ca să ne dărapene existența intelectuală, materială și politică, nu poate fi indiferentă și fără grije. Popoarele compatriotice, cărora numai sudoarea Românilor le cădea bine, totdeauna au urât și apăsătorul poporul românesc. În sensul acesta se născură în sânul națiunilor privilegiate cetățeni bogați, iar din biata și apăsata națiune română *miseria plebs contribuens* — săracul popor contribuent, — care afară de plata lucrului n'are nimica. De aceea corpul național al Românilor, în comparație cu celelalte națiuni, seamănă cu stupul, din care națiunile celelalte scoteau și scot și astăzi miere și ceară, câtă le trebuie și le place, pe când Românilor nu le rămâne alta, decât a se mulțumi cu soarta albinelor și a zice cu poetul latin „o vos non vobis mellificatis apes” ... Pe temeiul acestor împrejurări momentuoase și vrednice de toată considerația ne luăm îndrăsneala a adresa Excelenței Voastre această rugare, de astă dată cu graiu viu, dar o vom prezenta și în scris, — și vă rugăm pentru a ei mângâitoare deslegare și aplăcadare“.¹⁾

Ministrul, același conte Thun,²⁾ căruia i-a fost adresată petiția rămasă fără răspuns, cu privire la înființarea unei facultăți juridice la Blaj, a promis, că guvernul se va îngriji de educația necesară și de cultura poporului român, care până acuma într'adevăr a fost oprimat, și-a exprimat însă părerea, că „nu e bine, să se înființeze universități și academii speciale pe seama fiecărei națiuni, pentru că prin aceasta desbinarea între popoare devine și mai mare. Popoarele au însă libertatea și posibilitatea, să deschidă școli naționale, pe spesele proprii, câte vor și câte pot“.³⁾

În urma acestui „sfat”, care valora cât un refuz, văzând că nu poate spera nimic dela stăpânire, poporul român din Ardeal a încercat, să pună din propriile sale mijloace temelile învățămîntului superior românesc. *Avram Iancu*, care moștenise dela părinții săi casa, în care s'a născut, câteva pământuri (arături și fânețe) și a treia parte dintr'o moară, și-a testat toată averea — evaluată de biograful său Iosif Sterca Șuluț, la cel puțin trei mii Fiorini v. a. — națiunii, ca ajutor pentru înființarea unei academii de drept românească. Iată testamentul lui Iancu: „Ultima voință! Unicul dor al vieții mele e, să-mi văd națiunea mea fericită, pentru care după puteri am și lucrat până acuma, durere fără mult succés. Ba tocmai acuma cu întristare văd, că speranțele mele și jertfa adusă, se prefac în nimica. Nu știu, câte zile mai pot

¹⁾ Cartea de Aur, I pp. 690 și urm.

²⁾ R. Charmatz, Österr. innere Gesch., p. 27.

³⁾ Cartea de Aur, I p. 692.

avea; un fel de presimțire pare, că mi-ar spune, că viitorul este nesigur. Voiesc dară și hotărît dispun, că după moartea mea, toată averea mea mîșcătoare și nemîșcătoare să treacă în folosul națiunii, pentru ajutor la înființarea unei academii de drepturi, tare crezând, că luptătorii cu arma legii vor putea scoate drepturile națiunii mele. Câmpeni, 20 Decembrie 1850. ss. Avram Iancu, avocat și prefect emerit".¹⁾

Asemenea și mitropolitul Alexandru Sterca Șuluț a lăsat fundațiune întreaga sa avere — „in favorem et sublevamen viduarum pauperis cleri et juvenum populi nostri romani” (în scopul de a ajuta văduvele sărace de preoți și tineretul român) — dispunând în art. XXIV și XXV ale testamentului său, făcut în 23 Aprilie 1861, înființarea unei academii sau chiar a unei universități în Blaj sau în alt loc potrivit, cu trei catedre pedagogice, trei pentru științele reale, patru juridice, două economice, două filozofice, câteva pentru științele politehnice precum și altele, după cum se va simți necesitatea: „... in loco sedis metropolitanae — vel ubi magis oportunum, vel bonum videbitur — implorata et exorata a SSima Sua caes. reg. et ap. Majestate facultate et altissima licentia, erigatur gymnasium nostrum Balásfalvense ad realitatem et dignitatem saltem unius academiae, si non etiam universitatis, in qua ex hac mea fundatione erigantur et fundentur tres cathedrae pro dilatandis scientiis paedagogicis, tres pro scientiis realibus, quatuor pro scientiis juridicis, duas pro oeconomiae et duas pro philosophiae studiis et alias cathedras pro studiis politechnicis etc. Huc accedent cathedrae professorum juris canonici et disciplinae ecclesiae orientalis...” El afectase fundațiunii moșia sa situată în hotarul comunei Spring (jud. Alba), cu întreg inventarul viu și mort, cumpărată cu 96.000 Fiorini M. C., bani, titluri (obligațiuni) și drepturi (taxe urbariale). Mitropolitul Șuluț a murit în ziua de 7 Septembrie 1867. Fundațiunea sa a fost aprobată de către rege la 16 Decembrie 1869.²⁾

Între timp modificându-se iară constituția monarhiei, prin diplomă din 20 Octombrie 1860, conferința națională a Românilor ardeleni, întrunită la începutul anului 1861 s'a ocupat din nou de chestiunea facultății juridice românești, ca fiind de cea mai mare urgență și necesitate, iar doi ani mai târziu (1863) congresul național formulând gravaminele și postulatele Românilor a cerut măcar înființarea unei universități paritetice din mijloacele statului.³⁾

¹⁾ Șuluțiu, Avram Iancu.

²⁾ Fundațiunea Alexandru Sterca Șuluti. Literele fundamentale. Testamentul, Blaj 1907.

³⁾ Cartea de Aur, II p. 777.

Nici ideea înființării academiei de drept din inițiativă particulară nu a fost abandonată. În adunarea generală, ținută în vara anului 1867 la Cluj a „Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român” Iacob Mureșan, redactorul „Gazetei Transilvaniei” a propus a se face apel la contribuțiuni marimonioase, în scopul înființării acelei academii și adunarea generală, ținută în anul 1870 la Năsăud a luat hotărîrea să strângă un fond, iar în anul următor comitetul central al asociațiunii a și lansat apelul, în urma căruia s’au și strâns în scurt timp peste douăzeci de mii Fiorini.¹⁾

Dar cu toate acestea, nici academia de drept nici universitatea românească nu au luat ființă, căci legea ungară XIX din 1848 recunoștea numai o universitate maghiară²⁾ și Maghiarii deveniți iarăși stăpâni prin pactul dualist încheiat cu monarhul — legea XII din anul 1867 — s’au grăbit, să înfăptuiască ceea ce intenționaseră la 1848: strivirea și sdrobirea naționalităților nemaghiare.³⁾

Legea XLIV din 1868 despre „egala îndreptățire a naționalităților”, — care urma să îplinească promisiunile făcute din partea dinastiei în anii 1848 și 1849 și „să pună neamul românesc în folosința faptică a egalei îndreptățiri naționale”, recunoscută de altfel atât de legea „privitoare la efectuarea egalei îndreptățiri a națiunii române și a confesiunilor ei”, votată de dieta Transilvaniei și sancționată de împărat la 20 Octomvrie 1863,⁴⁾ cât și de legea ungară XLIII din 1868 „despre reglementarea amănunțită a uniunii Ungariei și a Transilvaniei”,⁵⁾ — după ce enunță (în preambul), că *toți cetățenii Ungariei* constituind potrivit principiilor fundamentale ale constituției, din punctul de vedere politic, o *singură națiune*, — *națiunea ungară unitară și indivizibilă*, — al cărei membru egal îndreptățit e fiecare cetățean al patriei, de orice naționalitate ar fi, și că această egală îndreptățire poate fi supusă unei reglementări speciale numai întru cât privește întrebunțarea oficială a limbilor uzitate în țară și în măsura cerută de unitatea țării, de posibilitățile practice ale guvernării și administrației și de buna funcționare a justiției, stabilește (art. 19) că *în universitate limba de predare este cea maghiară*, iar pentru celelalte limbi și literaturile lor se vor înființa catedre, dacă nu ar exista până acum.⁶⁾

1) Onisifor Ghibu, Universitatea Daciei Superioare, București 1929, p. 10 și urm.

2) 1848: XIX törvényczikk „a magyar egyetemről”. Magyar közigazgatási törvények Grill-féle kiadása. Közoktatás II. köt. p. 305.

3) Eugen Brote, Cestiunea română în Transilvania, București 1895, pp. 49 și 71.

4) Brote, Cestiunea română în Transilvania, p. 84.

5) Brote, Cestiunea română în Transilvania, pp. 110 și urm.

6) Brote, Cestiunea română în Transilvania, pp. 114 și urm.

Observăm, că proiectul de lege prezentat dietei ungare de către deputații naționali, în chestiunea egalei îndreptări a naționalităților din Ungaria, prevedea, că Maghiarii, Românii, Sârbii, Slovaci, Rutenii și Nemții se recunosc de națiuni regnicolare egal îndreptățite, pe seama cărora se garantează egala îndreptățire politică a naționalității și a limbii lor prin lege fundamentală, între marginile integrității teritoriale și ale unității politice a statului (art. 1) și că la universitatea țării se creează pe seama naționalităților regnicolare, pe lângă catedrele de limbă și literatură, și catedre pentru predarea în limba națională a legilor patriei, admitându-se totodată docentura și pentru alte discipline în aceleași limbi, precum și trecerea examenelor în oricare limbă de propunere și același lucru, dispunându-se și cu privire la academiile regnicolare de drept, pentru naționalitățile bine reprezentate în respectivele părți de țară (art. 10).¹⁾

După toate acestea, în anul 1872 a luat ființă, prin legea XIX, universitatea maghiară din Cluj, care și-a deschis porțile în toamna anului 1872/3.²⁾ Concomitent s'au luat măsuri pentru desființarea academiei de drept săsești — sächsische Rechtsakademie — din Sibiu, care funcționase dela 1843 cu caracter confesional evanghelic lutheran și devenise instituție de stat la 1853, deci cam pe atunci, când nouă ni se spunea chiar de către sfetnicii tronului, că „nu e bine să se înființeze universități și academii speciale pe seama fiecărei națiuni”.³⁾

Cu ocaziunea discuției asupra bugetului, în ședința din 28 Februarie 1870 a Camerii Deputaților, fiind vorba despre cheltuelile reclamate de Academia de drept din Sibiu, deputatul român Iosif Hodoșiu a propus, ca să se decreteze, că „academiile de drept din Sibiu și Cluj sunt instituții regnicolare și limba lor de propunere poate să fie cea maghiară, germană și română”. Propunerea a fost combătută de deputatul Tisza Kálmán, care invocând art. 17 din legea naționalităților (XLIV : 1868) a arătat, că stabilirea limbei de predare în institutele de învățământ înființate de stat sau guvern este de atribuțiunea ministerului instrucțiunii, dacă legea nu dispune altfel. A luat apoi cuvântul, pentru a sprijini propunerea colegului său, Vincențiu Babeș; președintele adunării a enunțat însă, că propunerea deputatului Hodoșiu nu poate fi discutată în cadrele bugetului.⁴⁾

¹⁾ Cartea de Aur, IV p. 458 și urm.

²⁾ 1872 : XIX törvényczikk „a kolozsvári magyar királyi tudomány-egyetem felállításáról és ideiglenes szervezéséről”. Magyar közigazgatási törvények Grill-féle kiadása. Közoktatás II. köt. p. 329.

³⁾ Siebenbürgisch-deutsches Tagblatt Nr. 4105 și 4106 din 1887.

⁴⁾ Cartea de Aur, V p. 323.

Este interesant, că guvernul a motivat în parlament desființarea academiei de drept din Sibiu cu necesitatea reformei învățământului juridic, opinia publică maghiară a văzut însă în gestul guvernului împlinirea unei revendicări naționale.¹⁾ Cât de sinceră a fost motivarea guvernului, se vede din faptul, că după desființarea academiei din Sibiu au mai rămas în funcție încă nouă academii de drept cu limba de predare maghiară (Dobrișin, Eperjes, Kassa, Kecskemét, Oradea, Pécs, Sátorajauhely, Sighet și Pojon), iar nivelul învățământului din academia desființată îl caracterizează de ajuns numele profesorilor Schuller-Libloy, Pfaff și Krantz, cari de sigur egalau, dacă nu întreceau pe contemporanii lor maghiari.

Chiar după înființarea universității maghiare din Cluj, ideea învățământului superior paritetic a mai fost reluată în *conferința privată dela Blaj*, ținută în ziua de 17/29 Iunie 1872 și în zilele următoare, sub președinția mitropolitului Ioan Vancea. Această conferință încercând, să fixeze punctele de orientare și condițiunile împăciuirii spiritelor și ale unei reconcilieri durabile între Români și Maghiari, a cerut, ca *la universitatea din Cluj, să fie aplicați în număr paritetic bărbați (profesori) de naționalitate română și ca limba română să fie decretată de limbă paritetică în predarea studiilor și științelor în acea universitate.*²⁾

Dar guvernelor ungare nu le trecea prin gând, să onoreze asemenea dorințe. Conducătorii poporului român și-au îndreptat deci privirile spre acela, care altă dată recunoscuse cu grațitudine jertfele grele aduse de poporul român pentru tron și monarhie. „Ceea ce ne-a silit pe noi și întregul popor român, ca să facem acest demers — spun semnatarii Memorandului de la 1892 — este faptul, că atât legislațiunea, cât și guvernul ungar ne-au dus la convingerea neștrămutată, că *în fața lor, pentru noi dreptate nu poate fi și încheie cu cuvintele, că „pătrunși de dorul păcii de atâta timp pierdute, îngrijați de soarta patriei și plini de încredere în înțelepciunea și părinteasca solitudine a Majestății Sale, Românii se mângâie cu speranța, că vindecarea relelor și liniștea inimilor tot dela tron vine în cele din urmă, căci ale monarhului sunt inimile și inimile sunt plenitudinea puterii.”*³⁾ Chemați apoi în

1) Siebenbürgisch-deutsches Tagblatt Nr. 4105 și 4106 din 1887: „Welcher Jubel erscholl in den magyarischen Blättern, dass dem heissen Wunsch, dem dringenden Erfordernis einer „nationalen Politik“ endlich genüge geschehen sei. Man weiss aber, dass die Aufhebung der Hermannstädter Rechtsakademie im Reichstag als Beginn einer grossartigen Reform des juridischen Unterrichts in Ungarn dargestellt wurde. Deshalb habe für alle Rechtsakademien Ungarns die letzte Stunde geschlagen“.

2) Brote, Cestiunea română din Transilvania, p. 70 și anexe p. 172.

3) Brote, Cestiunea română din Transilvania, anexe pp. 268 și urm.

fața Curții cu jurați din Cluj, să răspundă pentru acest memorandum, pe care de altfel primul ministru ungar contele Szapáry „nu s'a văzut îndemnat, să-l lase să fie înaintat monarhului, fiindcă — după părerea sa — semnatarii lui nu aveau calitatea legală de a reprezenta locuitorii de limbă română din Ungaria“, membri comitetului național au declarat „în mod solemn, că nu se apără în fața acelor judecători, ci „*acuză în fața lumii civilizate sistemul asupritor, care tinde să răpească poporului român ceea ce are mai scump: limba și legea*“.¹⁾ Cu întemnițarea lui Dr. Ioan Rațiu și a celorlalți membri ai comitetului se încheie iarăși un capitol din istoria Românilor de dincoace de Carpați.²⁾

În preajma celui dintâi războiu mondial, contele Ștefan Tisza întâi ca membru al cabinetului Lukács, apoi din vara anului 1913 ca șef al guvernului, a căutat să se apropie de Români, inițiând tratative de împăcare.³⁾ Interpelat de către contele Apponyi cu privire la aceste tratative, Tisza a declarat în Cameră, că „el duce tratativele *pe baza statului național maghiar unitar*. Aceasta corăspunde situației reale și dezvoltării istorice. Maghiarii formează o majoritate de peste cincizeci la sută din populația țării și dacă mai luăm în considerare, că *Germanii din Ungaria sunt solidari cu Maghiarii și că sunt cei mai siguri sprijinitori ai cauzei maghiare*, putem susține, că e îndreptățită nzuința națiunii maghiare, de a stărui pentru *caracterul național maghiar al țării*. De timp îndelungat a observat însă, că poporul român, conștient și plin de viață, nu se poate acomoda în acest cadru. Scopul schimbului de idei, ce l-a avut cu conducătorii partidului național român a fost acela, să-i convingă, că *adoptând ideea statului național maghiar unitar, poporul român se va bucura de deplina egalitate de drept și de tot sprijinul în nizuințele sale culturale și materiale*“.⁴⁾ Printre revendicările românești, considerate ca fiind în contradicere cu interesele statului național maghiar unitar și pe care — în cele din urmă —

¹⁾ Brote, Cestiunea română din Transilvania, p. 143 și anexe pp. 317 și 319. Fostul ministru și scriitor politic maghiar de origine etnică germană Gustav Gratz redă în limba maghiară, cu următoarele cuvinte, declarația cetită de Dr. Ioan Rațiu în fața Curții cu jurați: „Van egy Önöknél nagyobb, felvilágosodottabb és bizonyára pártatlanabb bíróság. Ez pedig a művelt világ, amely Önök felett fog pálczát törni. Ha elitélnék bennünket, ez a világ előtt csak újabb bizonyítékául fog szolgálni annak a középkori türelmetlenségnek és faji fanatizmusnak, melyet a magyarság képvisel az európai nemzetek sorában“. Gratz Gusztáv, A dualizmus kora, Budapest 1934, vol. I. p. 381.

²⁾ Brote, Cestiunea română din Transilvania, anexe p. 439.

³⁾ Gratz Gusztáv, A dualizmus kora, Budapest 1934, vol. II. pp. 262 și urm.

⁴⁾ Gazeta Transilvaniei, Brașov 1914, Nr. 3 („Pactul româno-maghiar“).

Tisza le-a și respins cu cuvintele, că „stomacul maghiar nu le poate digera”,¹⁾ se găsea și de data aceasta *universitatea românească*.²⁾

Universitatea românească a Ardealului a luat totuși ființă, nu din îndurarea unui regim perimat, ci ca o confirmare a adevărului, rostit de Dr. Ioan Rațiu în fața judecătorilor săi nedrepti: „*Existența unui popor nu se discută, ea se afirmă*”.³⁾

PETRE PORUȚIU

---

1) Gratz Gusztáv, A dualizmus kora, Budapest 1934, vol. II. p. 280.

2) Informație primită de la fostul membru al comitetului executiv al partidului național român din Ardeal, mai târziu profesor la Universitatea din Cluj, Victor Onișor.

3) Brote, Cestiunea română din Transilvania, anexe p. 317.

FIGURI SIBIENE¹⁾

Dintre figurile care își profilează silueta în trecutul mai apropiat al Sibiului, două se disting mai ales prin însemnătatea și rolul ce l-au jucat în istoria neamului nostru : Gheorghe Lazăr, apostolul redeschetării noastre naționale și mitropolitul Andrei Șaguna, înțeleptul conducător și desrobitor de neam. Amândoi au covârșit granițele înguste ale istoriei locale, îmbrățișând aspirațiile unui neam întreg. Unul, fiu al ținutului, răsărit din masele adânci populare, și-a început activitatea apostolică în acest oraș, unde s'au urzit atâtea fapte mărețe, altul macedonean de origine, crescut în mediul străin din capitala Ungariei și în centrele episcopale sârbești din Vârșeț și Carlovitz, și-a găsit aici mediul prielnic năzuințelor sale și-a strălucit cu lumină mare în cetatea Sibiului, din care a făcut centrul vieții politice și culturale a Românilor ardeleni.

Cine nu cunoaște rolul ce l-a jucat Gheorghe Lazăr în trezirea conștiinței naționale, înființând cea dintâi școală superioară la București cu limbă de propunere românească, dând astfel lovitura de moarte învățământului grecesc și deschizând drum larg de izbăvire națională pentru un popor năpăstuit, prin vitregia vremilor, de stăpâniri străine : ungurească în Ardeal, fanariotă în principate. Câți însă își dau seama că înainte de a trece munții, ducând solia izbăvitoare, marele dascăl a aprins flacăra românismului la Sibiu, unde a fost 4 ani profesor la Seminarul nou înființat pentru pregătirea preoților și învățătorilor ? Înainte de a-și lua sborul spre Țara Românească, pe care avea s'o trezească la nouă viață, a aruncat sămânța noului crez în ogorul ardelean. Aici la Sibiu s'a plămădit și cristalizat concepția lui națională.

Gheorghe Lazăr și-a petrecut copilăria în satul său natal, Avrig, de sub poalele Surului, scaldându-se vara în Olt cu copiii satului,

---

¹⁾ Conferință ținută la Radio la 17 Martie a. c.

păscând vițeii, sau cutreerând munții și văile culegând smeură și mure. Ochiu lui s'au deschis mari sorbind zările. Mai târziu în anii lui de studii dela Viena și 'n clipele de tristeță dela București peisagiul natal îi revine mereu în minte, filtrat prin vraja copilăriei. La Avrig urmează școala primară, unde se distinge prin o vie deșteptăciune și râvnă de carte.

În 1798, în etate de 18 ani, părăsește satul ducându-se la învățatură mai înaltă la Cluj și Sibiu. Isprăvind filosofia și dreptul la Cluj, e trimis în 1806 de Consistorul ortodox dela Sibiu cu bursă din fondurile bisericii să studieze teologia la Viena. Intorcându-se dela Viena la Sibiu în iarna anului 1809, cu recomandăție dela Consistor se îndreaptă către mitropolitul sârbesc dela Carlovitz, de care depindea biserica ortodoxă din Ardeal, ca să studieze liturgica și dogmatica religiei sale și să primească hirotonia. Acesta însă refuză să-l sfințească sub motiv că a studiat la catolici, că nu cunoaște rânduețile bisericesti și arată „indiferentism și răceală” către religia ortodoxă. După această înfrângere e nevoit să se întoarcă la Viena, unde mai rămâne un an la studii. În primăvara anului 1811 se reîntoarce din nou la Sibiu, unde noul episcop Vasile Moga îl numește profesor la școala pentru pregătirea preoților și învățătorilor. Cursurile acestei școale se țineau într'o casă cu chirie, așezată în mijlocul unei grădini mari pe malul stâng al Cibinului. Această casă, cu mici transformări, se păstrează până 'n ziua de astăzi, amintire scumpă, unde a răsunat glasul profetic al lui Gheorghe Lazăr.

Era în vremea războaielor napoleoniene, când valurile revoluției franceze revărsându-se peste Europa, au făcut să incolțească conștiința națională la popoarele subjugate, când ideile propoveduite de dascălii școalei ardelenе prindeau rădăcini tot mai adânci în conștiința Românilor din Ardeal. În aceste vremuri de frământări și prefaceri, dar și de îndrăsnețe năzuinți, se plămădește și închiagă crezul național al lui Gheorghe Lazăr. Acest crez este propovăduit cu îndrăsneală și curaj de pe catedră și amvon. Din neamul nostru nu s'a ridicat apostol mai înflăcărat al mândriei romane și apărător mai dârz al drepturilor noastre sfinte, pe aceste locuri stropite și hrănite cu sudoarea clăcașilor români. Vorbele lui, când domoale ca apele liniștite ale Oltului, când năvalnice ca șivoalele furtunatice din munții Făgărașului, deschideau priveliști încântătoare și aprindeau nădejdi în suflete. Un sul de foc care luminează consumându-se! Ce sguđuiri năpraznice nu vor fi deslănțuit vorbele lui profetice în sufletul tinerilor cu puțină știință de carte cari urmau cursurile seminarului! Multă vreme umili preoți și învățători, răsfirați pe întinderea Țării Ardealului, au purtat în suflet

chipul și vorbele iluminatului dascăl dela Sibiu, care slăvind gloria apusă a strămoșilor, propovăduia învierea neamului românesc.

Era cel mai indicat să ocupe un scaun vlădicesc. Se credea că va ajunge la Sibiu, dar mitropolitul sârbesc dela Carlovitz i-a închis calea și Ardealul a fost lipsit de un mare ierarh. Figura spălăcită a lui Vasile Moga se potrivea mai bine intereselor ierarhiei sârbești. A încercat mai târziu la Arad, dar a suferit a doua înfrângere. Un vechiu conflict cu episcopul Vasile Moga îi amărăște tot mai mult zilele. De acum înainte vieța lui la Sibiu e vieță de martir. Odată episcopul îi face o aspră muștrare din ușa altarului, în fața credincioșilor, pentru că în predica ce-o ținuse a îndrăsnit să spună că împăratul are obligații pe care nu le îndeplinește față de poporul românesc care și-a vărsat sângele pentru apărarea tronului. Altădată într'o grădină publică la un pahar de vin, în focul unei discuțiuni aprinse, Lazăr care era un admirator al împăratului Francezilor a strigat: Trăiască Napoleon! Commeseni mai loiali l-au lovit, iar poliția l-a pus sub supraveghere. În 22 Octomvrie 1815 împăratul a aprobat destituirea propusă de cancelaria Ardealului. Ridicându-se din înfrângere, cu fruntea înseninată de o tainică chemare, ardeleanul Gheorghe Lazăr trece munții, ducând flacăra care nu mai putea să ardă pe plaiuri ardelenene. Încăodată s'a adevărit vechiul dicton: niciun profet în patria sa.

Prin apostolatul său s'a încheiat o conștiință națională cuceritoare care a revoluționat gândirea și simțirea românească. „Sufletul său — spune atât de frumos marele istoric N. Iorga — trecuse în aceia cari îi sorbise caldul cuvânt de credință și acest suflet care e al întregii școli ardelenene, spiritul renovator, e acel ce ne-a creat ceea ce suntem și dă vieță până azi cugetării conștiente românești“.

Cu treizeci de ani mai târziu, când în 1846 tânărul arhimandrit Andrei Șaguna vine la Sibiu ca vicar general al bisericii ortodoxe, noul conducător era o figură cu totul nouă și necunoscută în Ardeal. Român macedonean crescut în mediu străin, abia cunoștea limba română, pe care o învățase ca adolescent în casa unchiului său A. Grabovski, negustor bogat în Pesta, a cărui casă era locul de întâlnire al Românilor din capitala Ungariei. Sibiul pe acea vreme pulsa de vieță românească. Gheorghe Lazăr a lăsat o dără de lumină în urma sa. Sămânța aruncată cu mână largă a găsit aici teren prielnic dezvoltării. În acest colț de țară, unde însușirile rasei s'au păstrat mai curate, se întâlnesc supleța, vioiciunea și eleganța mărgineanului cu avântul, seninătatea și dărzenia dacică a Olteanului. Sibiul avea o fereastră larg deschisă spre Țara Românească, de unde veneau mărfuri și idei. Ca-

racterul românesc al regiunii iese mai mult la iveală în contrast cu aspectul rece și mohorit al burgului săsesc. Nu e o simplă coincidență că aici la Sibiu și-a scris Gheorghe Coșbuc cele mai caracteristice din baladele și idilele sale. Surzătorul basm, Nunta Zamferei, a izbucnit în peisagiul sibian dintr'o zi de sărbătoare și târg, unde varietatea, eleganța și grația costumelor populare amintesc dumbăvile înflorite de sub culmile Carpaților. Aici și-a strigat Octavian Goga revolta contra pravilelor nedrepte și a dat frâu liber durerilor încătușate.

Andrei Șaguna aducea o notă distinctă Sibiului: conștiința ortodoxă. Dragostea și alipirea față de credința strămoșească, insuflată din fragedă copilărie în casa părintească, a fost aprofundată și adâncită prin studiile temeinice și întinse ce le-a făcut ca profesor la Seminarul din Carlovitz și ca secretar al mitropolitului sârbesc. Pe această linie a ortodoxiei tânărul păstor se unia cu marele curent al credincioșilor pe cari avea să-i păstorească. Din lungul șir de lupte pentru apărarea patrimoniului strămoșesc, ortodoxia ardeleană a ieșit biruitoare și purificată. Noul mire al bisericii venea cu gândul de a închiega un front puternic spre a duce lupta până la izbânda deplină. La Sibiu el a găsit mediul prielnic aspirațiilor sale. Sibiul românesc i-a imprimat tânărului conducător, desrădăcinat din mediul său etnic, conștiința unei misiuni naționale, în schimb acest centru al românismului a primit prin noul venit o notă de conștient ortodoxism, care lipsia înaintașilor săi în scaunul episcopal, crescuți în școlile catolice ungurești. Astfel se închiegă în timpul glorioasei sale păstoriri acea sințeză fericită între ideea națională și ortodoxie care formează nota distinctă a culturii ardelenene. Sibiul devine centrul acestei culturi care radiază în tot cuprinsul Ardealului. Uriașa personalitate a mitropolitului Andrei Șaguna primește influența mediului în care acționează, imprimând acestui mediu pecetea personalității sale.

Ajunge la cârma bisericii în vremuri de grea cumpănă, în preajma mișcărilor din 1848. Bătea un vânt de libertate și nașunile din monarhia austriacă, trezite la viață nouă, încep să se miște. Valurile acestui curent de deșteptare națională au cuprins și pe Românii ardeleni cari așteptau cu înfrigurare ceasul desrobirii seculare. Se simțea lipsa unui conducător care să intrupeze aspirațiile de veacuri ale unui neam asuprit și împovărat. Cine-ar fi crezut atunci că tânărul episcop avea miruirea harului de sus de a lua asupra sa această sarcină? Într'adevăr era creat pentru conducere. Rar bărbat care să întrunească într'o măsură mai înaltă calitățile necesare unui adevărat conducător: un gânditor dublat de-un om de acțiune. Dela Sibiu pregătește marea adunare de pe Câmpia Libertății dela Blaj, unde fulgeră vorbele de

foc ale lui Simion Bărnuțiu, evocând suferințele trecutului și deschizând luminos cărările viitorului. Sufletul adunării e însă Andrei Șaguna. E ales președinte al comitetului însărcinat cu ducerea la îndeplinire a hotărârilor luate și prin aceasta e consacrat conducător politic al Românilor ardeleni. De acum înainte până la moartea lui, întâmplată în 1873, marele ierarh e mereu în mijlocul valorilor pe care le domină cu uriașă sa personalitate. Vieța lui sbuciumată se împletește cu destinele neamului.

În luptele grele ce le-a dat pentru câștigarea drepturilor pe seama Românilor ardeleni s'a sprijinit adesea pe Curtea din Viena, dar era convins că numai prin forțele proprii se pot ridica națiunile. De aceea preocuparea-i principală era sporirea acestor forțe care duc la biruință. Biserica și școala erau în concepția lui Șaguna factorii de căpetenie pe care se reazimă întreg edificiul nostru cultural. Din aceste două instituții Șaguna face pârgăhia de existență a neamului. Șaguna era înainte de toate preot, preot clădit pe temelii solide ale evangheliei. Preoția pentru dânsul era o misiune sacră. Din conștiința limpede și profundă a acestei misiuni a izvorit toate faptele mari cari s'au revărsat din plin pe toate tărâmurile vieții poporului nostru. „De m'ași naște de o sută de ori, tot preot m'ași face“, a spus odată într'un moment de adâncă spovedanie acest neîntrecut slujitor al altarului care poate sta alături de cele mai distinse figuri de preoți din epoca de glorie a creștinismului. Simte vocația preoțească de tânăr, când părăsește studiile de drept din capitala Ungariei, unde talentul și legăturile cu lumea mare-i deschideau carieră strălucită și se retrage din lume urmând calea umilinții și renunțării.

A reprezentat biserica cu demnitate și toată vieța și-a închinat-o, luptând s'o ridice din starea de umilință și decădere în care au aruncat-o împrejurări vltrege. Dela început și-a dat seama că fără o preoție luminată și conștientă de misiunea ei, toată strădania i-ar fi zadarnică. După strălucirea la care-a ridicat-o Gheorghe Lazăr, școala din Sibiu, în care se creșteau preoții și învățătorii, ducea o vieță de lăncetire în timpul păstoririi blândului episcop Vasile Moga, om cu puțină știință de carte și lipsit de energie. Șaguna dă o nouă organizație seminarului, sporind anii de studii și ridicându-l la înălțimea școlilor similare din apus. S'a îngrijit de creșterea tinerilor dotați trimițându-i la studii la școlile înalte din Germania. Dintre aceștia și-a recrutat un corp profesoral ales, care-a dat în scurtă vreme școlii lui Gheorghe Lazăr o nouă strălucire.

Incurajând talentele și munca, scoțând la iveală meritele, apreciind serviciile puse în slujba bisericii și neamului, îndemnând și ani-

mând, marele arhieru a stârnit elanul tuturor, a prins în luptă pentru ridicarea neamului prin biserică tot ce avea mai bun și mai generos Ardealul românesc. Acesta a înconjurat pe animator cu dragoste și admirație și a dat o aureolă de glorie scaunului său arhieresc.

De o deosebită atențiune s'a bucurat învățământul primar, pentru organizarea căruia n'a cruțat nicio osteneală și nicio jertfă. S'au deschis școli în toate satele ca să lumineze mintea și să întărească inima, în așteptarea unor vremuri mai bune. Școala românească cunoaște în timpul păstoririi sale o epocă de mare înflorire și dezvoltare. Restauratorul și organizatorul bisericii ardeleni este în același timp creatorul învățământului poporal la Românii ardeleni. Ca să dea o direcție unitară și sănătoasă acestui învățământ care se ridica sub aripile protecătoare ale bisericii s'a creat o pedagogie creștină care urmărea formarea caracterului religios-moral. Profesorul Ioan Popescu, cel mai mare pedagog al Românilor din secolul trecut, a fost urzitorul acestui curent de educație care a însuflețit în veacul trecut școala ardeleană. Același duh de viață străbătea întreg învățământul poporal din Banat la Maramureș, din țara Oltului până 'n țara Bihorului.

O veche dorință a Românilor ardeleni era reînființarea mitropoliei ortodoxe și despărțirea ei de ierarhia sârbească. Planul lui Șaguna era să cuprindă în cadrele mitropoliei ardeleni și pe Românii din Bucovina. Când în 1864, după repetate cereri și stăruințe, guvernul vienez a aprobat ridicarea episcopiei din Sibiu la rangul de mitropolie, cu toată dorința vie a Bucovinenilor, ei n'au fost cuprinși în această ierarhie, ci Bucovina a primit o organizație bisericească proprie.

Cea mai monumentală operă a marelui mitropolit rămâne organizarea bisericii ardeleni prin Statutul organic. Noua constituție a bisericii ardeleni a fost votată de congresul național bisericesc din 1868 și sancționată în luna Mai 1869. Această organizație, cu participarea elementului mirean ca factor de conducere în viața bisericească, formează coloana centrală pe care se reazimă întreg edificiul bisericii. O colaborare armonică între ierarhia bisericească și poporul drept credincios asigură bunul mers și animează întreg organismul bisericii. De acum înainte toată viața Ardelenilor se refugiază și concentrează în biserică, care devine o fortăreață de granit a naționalității române. Sinoadele și congresele bisericii sunt adevărate parlamente românești, în care se desbat toate problemele vitale ale neamului.

Dacă mitropolitul Șaguna n'ar fi făcut nimic altceva, decât această operă de organizare, numele său ar merita să fie pomenit din generație în generație.

S'a crezut că această organizație croită pentru o biserică tolerată într'un stat străin, va cădea odată cu eliberarea Ardealului și alipirea lui la patria veche. Dar opera șaguniană s'a dovedit mai tare decât vremile. Departe de a fi îngropată sub dărâmurile trecutului, principiile ei de temelie stau și astăzi în picioare, cu toată scurgerea vremii, și ce e mai mult, ele s'au întins asupra întregii biserici a României. De dincolo de moarte marele ierarh îndrumă și conduce destinele bisericii.

În clipele mari ale istoriei, oridecâteori s'a întetit lupta pentru apărarea patrimoniului strămoșesc și pentru dreptul la viață pe aceste plaiuri străbune, ortodoxii s'au găsit laolaltă cu uniții pe aceleași poziții de luptă. Peste interesele confesionale se ridică aceeași conștiință care unia cele două biserici în eforturi comune. Mitropolitul Andrei Șaguna s'a gândit să întărească și permanentizeze această unitate, atât de necesară în luptele comune. Sub ce steag se putea închiega mai bine această conștiință unitară, decât sub steagul culturii naționale care e una și nedespărțită? De aici a răsărit gândul Asociației pentru literatură și cultura poporului român, al cărei animator și președinte a fost mitropolitul Andrei Șaguna. Această societate a îndeplinit un covârșitor rol cultural în lunga sa existență de 82 ani.

Au trecut 70 de ani dela moartea mitropolitului Șaguna și amintirea lui e vie pretutindeni în Ardeal. Cum crește în lumea legendelor faima lui Ștefan cel Mare, cum e vie în amintire jertfa de martir a lui Constantin Brâncoveanu, așa înflorește pe plaiuri ardelenne figura blândă și maiestooasă de patriarh a lui Andrei Șaguna.

Gânditor și om de acțiune, călugăr și bărbat politic, scriitor și diplomat, păstor al bisericii și conducător al destinelor neamului, uriașa lui personalitate umple o jumătate de veac de mărire românească.

Intocmai cum astrii cari se sting mai strălucesc o clipă 'n spațiile nemărginirii, tot astfel gloria postumă a ierarhului, dătător de legi și datini, îmbracă în jocuri de lumină cetatea în care-a strălucit.

IOAN D. SANDU

SCIȚII ÎN TRANSILVANIA

— STAREA CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE —

Marele merit al arheologiei preistorice este de a fi dat înapoi cu mii de ani limitele care îngreădeau cunoașterea trecutului țării noastre, deschizând privirilor noastre orizonturi nebănuite. Într'adevăr dela prima lucrare de preistorie de adevărată valoare științifică, apărută în 1912,¹⁾ progresul enorm pe care-l face la noi această tânără știință,²⁾

1) I. Andrieșescu, *Contribuție la Dacia înainte de Romani*. În 1880 apăruse *Dacia înainte de Romani* a lui Gr. Tocilescu. Nu pomenim aici cercetările din Transilvania, unde preistoria are un început mai vechiu, dar de multe ori lipsit de metodă științifică. În 1913 apare *Dacia preistorică* a lui N. Densușianu, pe care Pârvan o numește cu drept cuvânt un „roman fantastic” și pe care o menționăm numai pentru că și astăzi mai încântă pe diletanții entuziaști dar necunoscători ai stadiului în care se găsește preistoria românească.

2) Fie-ne îngăduit să reproducem aici cuvintele a doi mari arheologi străini despre acest uimitor progres. Prof. Tallgren dela Helsinki în *Eurasia Septentrionalis Antiqua*, XII, 1938, p. 237: „Ganz phänomenal ist der Aufschwung unserer Wissenschaft in Rumänien gewesen. Als ich Rumänien zum ersten Male 1922 besuchte, konnte man dort eigentlich noch nicht von einer organisierten einheimischen archäologischen Tätigkeit sprechen. Jetzt ist alles verändert, und das Land nimmt nunmehr mit seinen grossen Museen, seinen kenntnisreichen, begabten und sehr energischen Prähistorikern einen festen Platz in der internationalen Archäologie ein... Mir scheint, als ob die archäologische Tätigkeit in Rumänien während der letzten 10 Jahre eine der grössten Errungenschaften ist, die unsere Wissenschaft zu verzeichnen hat. Der Verdienst liegt in der organisatorischen und pädagogischen Fähigkeit von *regretté* V. Pârvan“. Prof. Menghin dela Viena în *Wiener Prähistorische Zeitschrift*, XXVI, 1939, p. 212: „Die ausserordentliche Befruchtung, die der archäologischen Forschung Rumäniens durch Pârvals wissenschaftliche und organisatorische Leistung zu Teil geworden ist, hat sehr nachhaltig gewirkt. Vor ihm bedeutete Rumänien in unseren Wissenschaften nur wenig; durch ihn erhielt es eine führende Stellung im Kreise der Donauländer. Die ausgezeichneten Kräfte, die derzeit in Rumänien auf dem Gebiete der Ur- und Frühgeschichte am Werke sind, lassen erwarten, dass das Land diese Stellung auch behaupten wird“.

ne înfățișează rând pe rând civilizația superioară a Geto-Dacilor cu podoabele lor de aur și argint, cu armele de fier și de bronz și cu cetățile puternice de piatră, civilizația fastuoasă greco-scitică cu stilul ei theriomorf, splendida civilizație a bronzului și uimitoarea ceramică pictată eneolitică, ducându-ne mai departe până în străvechea epocă a pietrii, de care ne despart mii și mii de ani.

În timp ce înainte, cunoștințele noastre se terminau la Herodot, astăzi putem să cuprindem cu privirea epocile anterioare și să ne dăm seama de felul de viață al celor care au locuit pământul nostru din cele mai vechi timpuri. Iar dacă în aceste cunoștințe mai există încă goluri, cercetări noi le vor umple în curând, făcând astfel ca tabloul pe care ni-l oferă arheologia preistorică să fie din ce în ce mai clar.

Dar chiar izvoarele scrise referitoare la Dacia, pe care începem să le avem în a doua jumătate a mileniului I înainte de Christos, sunt insuficiente și neclare, trebuind să fie completate cu *documente* arheologice. În această privință credem nimerit să cităm cuvintele celui mai mare arheolog al nostru, Vasile Pârvan:

„Materialul prim pentru clădirea unei protoistorii a Daciei este de trei feluri: literar, glottologic și arheologic. Știrile *literare* ale antichității privitoare la regiunile noastre, sunt așa de fragmentare și disparate, încât, pe baza lor, s'au putut susține deopotrivă și autochtonia Thracilor în Carpați și teorii ca aceea a unei sosiri a Geților în Nordul Dunării de abia în sec. IV a. Chr. venind din Sudul Dunării (!). De fapt, numai cu aceste știri nu putem da nicio lămurire precisă asupra istoriei Daciei înainte de Alexandru cel Mare, ba chiar, dacă e vorba de istorie serioasă pragmatică, nici dinainte de Burebista. Cât privește *glossele*, numele de persoane și de locuri, etc., evident, acest material e delicat și adesea nesigur ca explicare filologică, etymologiile date până acum fiind de multe ori curat diletantice: totuși când alte știri lipsesc cu totul, suntem datori a întrebuița și toponimia, onomastica și *glossele* la descurcarea chestiunilor de geografie și etnografie istorică, altfel total insolubile. Dimpotrivă materialul arheologic, în special cel ridicat direct din săpături e neprețuit. După cum în Sud epoca minoică și cea myceniană a culturii mediteraneene au devenit părți integrante nu din arheologia, ci din istoria lumii antice, tot așa ținuturile carpato-danubiane vor constitui în viitor un mare capitol din istoria antică a Europei începând încă dela 3000 a. Chr., grație exclusiv materialului arheologic”.¹⁾

¹⁾ V. Pârvan, *Getica, o protoistorie a Daciei*, București, 1926, 647—648, de aici înainte citată *Pârvan*.

Vedem dar care este importanța arheologiei în lămurirea trecutului, chiar atunci când există documente de altă natură. Este adevărat că de multe ori documentul arheologic — singurul pe care-l vom avea în vedere în acest articol — nu poate înlocui documentul scris, îl poate însă confirma și are asupra acestuia avantajul de a se prezenta interpretării noastre mai mult sau mai puțin pricepute, cinstit, gol, fără nicio tendință de disimulare sau de pervertire.

În campania intensă de săpături arheologice, care a urmat războiului trecut, Transilvania a fost oarecum neglijată. Atenția cercetătorilor a fost îndreptată în deosebi spre valea Dunării, spre Muntenia și Oltenia, unde s'au descoperit mai multe civilizații, care formează astăzi capitle importante în preistoria noastră. În Ardeal, abia în timpul din urmă s'au studiat mai deaproape câteva civilizații preistorice, aparținând toate epocii bronzului. Descoperirile scitice au fost foarte rare și numai întâmplătoare.

Unul din cele mai pasionante capitle ale protoistoriei Daciei îl formează fără îndoială năvălirea Sciților. Apariția acestor „vijeliosi cavaleri ai stepei“, care în contrast cu înfățișarea lor sălbatecă, aduceau cu ei civilizația nouă a fierului, ce în contact cu strălucita civilizație elenă din Nordul Mării Negre luase în unele privinți forme superioare, are tot darul să ne atragă atenția, am putea zice, prin romantismul ei.

În cele ce urmează vom expune starea în care se găsesc astăzi cercetările arheologice cu privire la prezența Sciților în Ardeal, completând cele spuse de Pârvan în *Getica* prin descoperiri pe care nu le-a avut în vedere, sau care s'au făcut după apariția acestei lucrări și demonstrând încăodată valabilitatea concluziilor sale, acceptate astăzi și de către unii arheologi care inclinau să dea o importanță mai mare acestei invazii.

Primul studiu asupra vestigiilor scitice din Ardeal, resp. Ungaria, ne-a rămas dela cunoscutul arheolog ungar Hampel.¹⁾ Acestuia îi urmează numai la câțiva ani studiul savantului german Reinecke,²⁾ căruia unele ramuri ale arheologiei preistorice ungaro-transilvane îi datorează începuturile lor cu adevărat științifice. Cităm încă studiul lui G. Nagy intitulat „Descoperiri scitice“,³⁾ care însă nu mai poate fi luat în con-

¹⁾ J. Hampel, *Skythiai emlékek Magyarországbán* în *Archaeologiai Értesítő*, 1893, 385 urm. și în *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*, 4, 1895.

²⁾ P. Reinecke, *Magyarországi skytha régiségek* în *Arch. Értesítő*, 1897, 1—27 și în *Ethnolog. Mitteil. aus Ungarn*, 6, 1898, 1 urm.

³⁾ G. Nagy, *Skytha leletek* în *Arch. Értesítő*, 1913, 295—318. Lucrarea mai mare a lui Nagy *A skythák*, Budapest, 1909, este și ea depășită de mersul cercetărilor și cuprinde mai mult considerații linguistice și filologice, cf. Fettich în *Rostowzew, Skythien und der Bosphorus*, Berlin, 1931, 496.

siderare deoarece tratează drept scitice descoperiri din epoca bronzului și chiar mai vechi, și articolul lui G. Téglás despre oglinzile scitice din Ardeal.¹⁾

Pornind dela afirmația lui Reinecke pe care și-o însușește și arheologul ungar Kovács, că în urma invaziei scitice în Ungaria și Ardeal „vechiul aspect cultural și etnic al acestei țări s'a schimbat în așa măsură încât a luat un caracter scitic”,²⁾ Pârvan își propune să revizuiască această părere prin analiza descoperirilor scitice, în urma căreia ajunge la concluzia că nu numai că Sciții nu au constituit o masă mare compactă ca în Sudul Rusiei, dar inventarul civilizației scitice din Dacia e primitiv și redus la foarte puține tipuri.³⁾

Înainte de a urmări pe Pârvan în raționamentul lui, să vedem care sunt lucrările publicate după apariția *Geticeii* și în care sunt prezentate descoperirile din Ardeal. N. Fettich vorbind despre o descoperire scitică din Ungaria, pomeneste și descoperirile din Ardeal, fără a da însă lista lor completă.⁴⁾ Acelaș autor publică în cuprinsul marelui lucrări a lui Rostowzew⁵⁾ antichitățile scitice din Ungaria, în care înglobează din motive ușor de înțeles și Transilvania.

Dar lista cea mai completă a descoperirilor scitice din Ardeal o dă Roska,⁶⁾ deși cuprinde unele lucruri, care nu sunt scitice.⁷⁾ Roska citează 52 de localități unde s'au făcut descoperiri scitice. Dintre acestea localitatea *Téglás*⁸⁾ este situată în comitatul Hajdu, iar *Vârșet*⁹⁾ și *Grebanác*¹⁰⁾ în Banatul sârbesc.

Din punct de vedere al inventarului lor, descoperirile se împart în două categorii: cele care cuprind un singur obiect sau un singur fel de obiecte și cele cu mai multe obiecte. Dintre cele dintâi mai numeroase sunt descoperirile de vârfuri de săgeți de bronz în deobiceiu

1) G. Téglás, *Erdélyi skytha tükrök* în *Arch. Értésítő*, 1913, 318—327. Am citat numai lucrările cu caracter mai general.

2) cf. Pârvan, 350.

3) *Ibidem*, 361.

4) N. Fettich, *La trouvaille scythe de Zöldhalompuszta* (*Archaeologia Hungarica*, III), Budapeșt, 1928, 45, nota 48.

5) *Skythien und der Bosphorus*, 494—527.

6) M. Roska, *Der Bestand der skythischen Altertümer Siebenbürgens in Eurasia Septentrionalis Antiqua*, XI, 2937, 167—203, de aici înainte citat numai *Roska*. Cuprinde și toată literatura descoperirilor.

7) Nestor în *Dacia*, VII/VIII, 1937—1940, 181.

8) *Roska*, 192.

9) *Ibidem*, 193.

10) *Ibidem*, 170.

trei muchii sau în formă de frunză, cu spin sau fără spin. Acestea sunt următoarele: ¹⁾

- Baraolt*, Trei-Scaune (Roska, 168), 2 bucăți.
Bădeni, Odorhei (Roska, 168), 1 buc.
Boroșneul-Mare, Trei-Scaune (Roska, 184), 1 buc.
Secuime, fără localitate (Roska, 191), 2 buc.
Hălmeag, Târnava-Mare (Pârvan, 357; Roska, 172), 2 buc.
Cincșor, Târnava-Mare (Pârvan, 357; Roska, 174), 2 buc.
Hoghiz, Târnava-Mare (Roska, 190), mai multe bucăți.
Ungra, Târnava-Mare (Roska, 192), mai multe bucăți.
Târnava-Mică, fără localitate (Roska, 174), 1 buc.
Cetea, Alba (Roska, 194), 1 buc.
Soroștin, (Pârvan, 357; Roska, 192), 1 buc.
Moldovenești, Turda (Roska, 193), 1 buc.
Cheia Turzii, (Roska, 192—193), 2 buc.
Porcești, Sibiu (Roska, 191), mai multe bucăți.
Pasul Turnu-Roșu (Roska, 193), 1 buc.
Bandul de Câmpie, Mureș (Roska, 193—194), 1 buc.
Gilău, Cluj (Roska, 172), 1 buc.
Dipșa, Bistrița (Roska, 168—169), 12 buc. ?
Moigrad, Sălaj (Roska, 183), 30 buc.
Ardeal, fără localitate (Roska, 191), 2 buc.
Delta, Timiș-Torontal, (Roska, 168, 1 buc.).

Deși de proveniență scitică, vârfurile de săgeți găsite izolat în număr mai mic sau mai mare nu pot constitui un argument pentru desimea populației scitice în Ardeal.²⁾ Vorbind despre aceste obiecte, precum și despre cunoscutele oglinzi scitice, Pârvan spune cu drept cuvânt: „după cum oglinzile „scythe” au putut fi întrebuințate și de femei gete, tot așa și vârfurile de săgeți de bronz „scythe” au putut fi folosite și de bărbați geți, în războiul cel nou cu arcașii stepei orientale, năvăliți la noi”.³⁾ Nimic mai firesc decât împrumutarea acestei arme noi de către populația indigenă. Același lucru îl afirmă și marele arheolog german Reinecke, vorbind despre un vârf de săgeată în trei muchii găsit în Franconia de Sus și arătând prezența acestor săgeți în

¹⁾ Descoperirile le cităm după Roska. Literatura lor tot la Roska.

²⁾ Vezi și Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în 22 *Bericht der röm.-germ. Kommission*, 1932, 149.

³⁾ Pârvan, 357.

regiuni prin care Sciții nu au trecut niciodată.¹⁾ Dar chiar dacă aceste săgeți provin din morminte distruse și neidentificate după cum crede Roska,²⁾ valoarea lor rămâne aceeași, deoarece, după cum vom vedea mai jos, prezența unui obiect scitic într'un mormânt nu este concludent pentru „naționalitatea” celui îngropat.

Acelaș lucru îl putem spune, despre oglinzile „scitice” din Ardeal. Faptul că s'au găsit câteva din aceste obiecte în mod izolat nu poate forma un argument puternic în favoarea Sciților, cu atât mai mult cu cât aceste obiecte de toaletă de fabricație grecească erau de sigur căutate de femeile băștinașe și ele au putut fi aduse de Sciți chiar în acest scop. Aceste oglinzi de bronz au forma unui disc, cu un mâner lungueț care se termină într'un cap de animal sau are la vârf o figură de animal. Uneori găsim figura de animal și între disc și mâner.

O oglindă dintre acestea s'a găsit la *Jacul Român*³⁾ (jud. Târnava-Mare). Ea are între disc și mâner un cerb culcat, iar la capătul mânerului figura unui alt animal, probabil lup. Mânerul are două caneluri longitudinale. Un exemplar asemănător s'a găsit la *Păuca*⁴⁾ (județul Alba). Mânerul e împărțit și la acesta în trei prin cele două caneluri. Între disc și mâner găsim cerbul cunoscut, la capătul mânerului un alt animal, probabil lup. Dela *Ghindari*⁵⁾ (jud. Mureș) cunoaștem o oglindă cu mânerul împărțit în trei, dar având numai animalul dela vârf. Pârvan mai menționează oglinda dela *Feiurd*⁶⁾ (jud. Cluj). Între disc și mâner găsim cerbul, dar capătul mânerului este terminat într'un cap de animal, probabil berbec sau mistreț. Afară de acestea mai există o oglindă în muzeul dela Cluj, găsită la *Turda*.⁷⁾ Ea are mânerul terminat într'un cap de animal (berbec?) În depozitul hallstattian dela *Valasut*⁸⁾ (jud. Cluj) se găsește o oglindă care a fost confundată până la Pârvan cu o pateră romană. Discul e așezat pe un cerb; mânerul se termină într'un cap de berbec. Este probabil că oglinda a ajuns întâmplător în depozitul de bronzuri mai vechi.

Oglinzile „scitice” din Ardeal s'au găsit în mod izolat. Este posibil ca unele să provină din morminte, care nu au fost cercetate mai de aproape. Ele formează un articol destul de cunoscut în această epocă.

1) P. Reinecke, *Eine dreikantige Bronzefeißspitze aus Oberfranken*, in *Germania*, 25, 1941, 82—85.

2) Roska, 172.

3) Pârvan, 353, 356. Roska, 189—190.

4) Pârvan 356. Roska, 190—191.

5) Pârvan 356. Roska, 175—176.

6) Pârvan, 356. Roska, 170.

7) *Ibidem*, 192.

8) *Ibidem*, 193. Pârvan, 373. Nestor, *op. cit.*, 143 nota 578 a.

Proveniența lor este greco-scitică, din Nordul Mării negre și în deosebi dela Olbia.¹⁾

Tot în categoria întâia intră și câteva pumnale sau spede scurte de fier, numite și „akinakes”. Unul s'a găsit la *Benedic*²⁾ (jud. Alba). El are baza mânerului în formă de inimă, caracteristică pentru aceste arme. Bara transversală dela capul mânerului lipsește. O spadă scurtă de fier de formă deosebită s'a găsit la *Năsal*³⁾ (jud. Someș). Partea de sus a mânerului este ruptă. Lungimea actuală a spedei e de 40 cm. Nu are lărgirea în formă de inimă la baza mânerului. O altă formă mai deosebită s'a găsit la *Pănade*⁴⁾ (jud. Târnava-Mică). Lungimea pumnalului este de 29 cm. Mânerul se termină într'un fel de buton. Alături mânerul, cât și garda mânerului formată dintr'o bară transversală sunt din bronz.⁵⁾

Una din cele mai interesante descoperiri scitice din Ardeal o formează însă spada de fier dela *Dobolii-de-Jos*,⁶⁾ (jud. Trei-Scaune). Lungimea totală a spadei este de 112 cm. Capul mânerului este în formă de antenă, garda mânerului este formată din două figuri de animale. Această spadă a format obiectul mai multor studii. Pârvan o consideră „un adevărat *unicum* de artă locală hallstato-thracică, combinată cu elemente decorative orientale, asiatico-scytice”.⁷⁾ Fettich o așează în grupa ungaro-transilvană a descoperirilor scitice și o datează între jumătatea secolului V și jumătatea secolului IV.⁸⁾

Din aceeași categorie a descoperirilor trebuie să cităm un obiect tipic scitic, anume vârful unui stâlp de baldachin. Acest obiect de bronz are o formă conică de clopot cu ferestruici triangulare. Pe vârf e așezată o căprioară tot de bronz. S'a găsit la *Ghernesig* (jud. Mureș).⁹⁾

¹⁾ Pârvan, 356.

²⁾ *Ibidem*, 358.

³⁾ *Ibidem*, Roska, 188.

⁴⁾ *Ibidem*, 190. La Pârvan nu figurează.

⁵⁾ Vezi ultimul studiu despre acest pumnal deosebit: L. Márton, *Der Verwandtenkreis der Parierstangendolches von Klein Neundorf Kr. Görlitz in Altschlesien*, 5, 1934, 209—214.

⁶⁾ Pârvan, 359, 360, 394, 395, 683, 762, 763; Roska, 167—168.

⁷⁾ Pârvan, 359.

⁸⁾ Cităm numai ultimul lui studiu despre această spadă: N. Fettich, *Über die Zeitstellung des Schwertes von Aldoboly in Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára*, Sf. Gheorghe, 1929, 360—365. Rostowzew spune următoarele despre această spadă: „Eines von diesen Mischschwertern, welches skythische und keltische Elemente aufweist, ist das berühmte Shhwert von Aldoboly, dessen skythischer Charakter durch die neue Entdeckung von N. Fettich noch mehr unterstrichen worden ist” (op. cit., 532). Pentru spedele scitice din Ardeal vezi și W. Ginters, *Das Schwert der Skythen und Sarmaten in Südrussland*, Berlin, 1928, 28 urm.

⁹⁾ Pârvan, 22, 23, 353; Roska, 172.

Un exemplar asemănător s'a mai găsit la *Șomhid* (jud. Arad).¹⁾ Pomenim în sfârșit tot printre aceste obiecte un mic clopot de bronz găsit la *Alba-Iulia*²⁾ care conține două sfere mici de bronz. S'a găsit în anul 1901 și se află în Muzeul Național Ungar.³⁾

Pentru a încheia categoria întâi a descoperirilor menționăm partea superioară a unei tolbe (*gorytos*) de bronz găsită la *Mădăraș* (jud. Mureș).⁴⁾

Trecând acuma la categoria a doua a descoperirilor scitice din Ardeal, adică a descoperirilor care cuprind mai multe feluri de obiecte, vom distinge întâi câteva la care nu s'a putut constata dacă ele provin din morminte și apoi celelalte, care s'au găsit în mod neîndoelnic în morminte.

După izvoare mai vechi pare a se fi găsit la *Boianul-de-Sus* (jud. Târnava-Mare) 100 de săgeți triangulare împreună cu vase de bronz.⁵⁾ Dela *Cerghidul-Mic* (jud. Alba) se menționează vârfuri de săgeți de bronz și o fibulă de bronz, fără a i se specifica forma.⁶⁾ În sfârșit, avem dela *Ticvanul-Mare* (jud. Severin), în Banat, 5 vârfuri de săgeți găsite împreună cu un inel de bronz.⁷⁾

Cele mai importante descoperiri scitice din Ardeal sunt însă, fără îndoială, cele care provin din morminte.⁸⁾ Pârvan le analizează pe rând, eliminând câteva care nu conțin niciun element scitic, și constatând că unele au un inventar amestecat, de elemente scitice și locale, iar altele cuprind numai obiecte scitice. Astfel el elimină, bazându-se în parte pe cele spuse de Kovács,⁹⁾ necropola dela *Târgu-Mureș*,¹⁰⁾ unde dintre cele 9 morminte conținând diferite obiecte de factură hallstattiană, numai într'unul s'a găsit un vârf de săgeată de bronz. Atât Fettich,¹¹⁾ cât și Roska¹²⁾ citează însă *Târgul-Mureș* printre loca-

1) Pârvan, 358. Nu figurează la Roska.

2) 172. Nu figurează în Getica.

3) Fettich la Rostowzew, 507.

4) Roska, 194. Nu figurează la Pârvan.

5) Roska, 170. Nu știm despre ce fel de vase e vorba. Nu figurează la Pârvan.

6) Roska, 17. Nu este la Pârvan.

7) 188. Nu figurează în Getica.

8) E foarte probabil ca unele din descoperirile menționate până aici să provină tot din morminte, dar acest lucru nu a putut fi constatat cu siguranță.

9) Kovács, *A marosvásárhelyi őskori telep, skytha és népvándorláskori temető in Dolgozatok*, 6, 1915, 257—278.

10) Pârvan, 339—340. Vezi și Nestor, *op. cit.*, 115.

11) Fettich la Rostowzew, 508—511.

12) Roska, 180.

litățile cu descoperiri scitice. Ca și la Târgu-Mureș, la *Simeria*,¹⁾ (jud. Hunedoara) s'au găsit 3 morminte care nu conțin nimic „pregnant” scitic. Totuși Fettich²⁾ le menționează încă printre descoperirile scitice, deși cu rezervă, iar Roska le socoate în ultima sa lucrare numai ca probabil scitice.³⁾ Ceramica pe care o găsim în aceste morminte din vremea Sciților nu are într'adevăr nimic caracteristic scitic, ci este o ceramică indigenă desvoltată din forme mai vechi locale.⁴⁾ Obiectul cel mai caracteristic pentru aceste morminte, care se găsește atât în mormintele fără elemente scitice, cât și în cele cu un inventariu amestecat, este o brățară subțire de bronz cu capetele conice, care uneori era întrebuințată și ca podoabă pentru urechi sau părul de lângă urechi. Dar nici această brățară-cercel nu e scitică,⁵⁾ ci este o podoabă hallstattiană, care nu poate fi atribuită încă unui grup etnic.⁶⁾

În schimb la *Aiud* s'au găsit mai multe morminte în care pe lângă elementele hallstattiene de caracter central și esteuropean întâlnim și obiecte scitice.⁷⁾ În diferite locuri ale acestui oraș s'au descoperit în total 9 morminte cu schelet. Unul conținea 43 de vârfuri de săgeată de bronz, un topor de fier cu două brațe, fragmentele unui pumnal de fier, ambele scitice, o brățară de bronz cu capete conice, fragmentul unei brățări identice din aur și bucăți dintr'un vas de lut.⁸⁾ Aproape de capătul superior al drumului, care duce la parcul orașului, s'au găsit 6 morminte, dintre care unul celtic. Unul dintre morminte conținea o urnă bitronconică și o ceașcă de lut. În alte două s'au găsit mai multe brățări de bronz hallstattiene și numai un vârf de săgeată de broz. Câte o strachină de lut era lângă capul scheletelor. Mormântul al patrulea conținea un vas de lut, iar al cincilea o oglindă de bronz scitică al cărui mâner pare a fi fost de fier, plăci de broz punctate și un inel de bronz.⁹⁾ Mai târziu s'a găsit în apropiere încă un mormânt, al cărui inventar se compunea din 13 vârfuri de săgeată de bronz, 7 de os, mânerul unui pumnal din fier învelit cu bronz, un topor dublu de fier, toate acestea de caracter scitic, un nasture și un

1) Pârvan, 350, 351, 383, 388, 423, 426, 427, 437, 441, 443, 446—448, 458, 760, 771.

2) Fettich, *op. cit.*, 505—507.

3) Roska, 195—196.

4) Pârvan, 350. Vezi și Nestor, *op. cit.*, 115.

5) Pârvan, 349, 444, 448.

6) Tot hallstattiană o consideră și Reinecke. Vezi Nestor, *op. cit.*, p. 141, nota 575, contra lui Childe.

7) Pârvan, 351.

8) Roska, 184.

9) Roska, 184—186.

inel de bronz cu patru verigi mai mici pe el, ¹⁾ caracteristic și acesta pentru mormintele din această vreme, fără a fi însă de proveniență scitică. ²⁾ Într'un alt mormânt descoperit în oraș s'au găsit 5 vârfuri de săgeată de bronz în trei muchii, 28 în 4 muchii, un obiect de fier greu de determinat și o ceașcă de lut cu toartă înaltă. ³⁾ Alt mormânt găsit pe Dealul-Cocoșului, ⁴⁾ conținea un pumnal de fier cu un singur tăiș rău păstrat, 4 vârfuri de săgeată de bronz, 16 de os și pe lângă aceste elemente scitice, fragmente dintr'un vas de lut desigur de formă locală. În 1912 s'a găsit în via lui Winkler un mormânt celtic, care printre alte obiecte conținea și un pumnal de fier tipic scitic, cu baza mânerului în formă de inimă. ⁵⁾

Nu departe de Aiud, la *Mirislău* ⁶⁾ (jud. Alba), s'a găsit un mormânt cu schelet în care se aflau cioburi grosolane, probabil tot din vase de fabricație locală și un pumnal de fier scitic, cu baza mânerului în formă de inimă.

Dela *Gâmbaș* (jud. Alba), Roska descrie 5 morminte, pe care le menționează și Pârvan. ⁷⁾ În două din aceste morminte scheletul era culcat întins pe spate. Primul mormânt conținea 11 săgeți de bronz cu trei muchii, o secure de fier scitică, un cuțit de fier, un vârf de lance de fier celtic, un vas de lut cu două toarte și fragmente dintr'o urnă de tip așa zis „Villanova”. Al doilea mormânt avea următorul inventar: 11 săgeți de bronz, 4 săgeți de os, toate în trei muchii, un cuțit de fier, un pumnal de fier caracteristic și cioburi de ceramică ⁸⁾ locală. Vedem dar și aici elemente scitice amestecate cu elemente locale și chiar celtice. Celelalte 3 morminte conțineau schelete chircite „ohne typische, skythische Beigaben”, zice Roska, ⁹⁾ dar conținând fragmente ceramice, care le datează în același timp cu primele două. ¹⁰⁾

În 1913 și 1914 Roska face săpături în aceste locuri și descoperă pe lângă morminte aparținând altor epoci, mai multe în care s'au găsit și elemente scitice. Într'un mormânt dublu el a găsit 4 săgeți de os cu trei muchii și câteva obiecte necaracteristice, într'altul 2 săgeți de bronz și una de os în trei muchii, un cuțit de fier, câteva obiecte ne-

¹⁾ Roska, 186.

²⁾ Pârvan, 458.

³⁾ Roska, 186.

⁴⁾ Roska, 188.

⁵⁾ Roska, 188.

⁶⁾ Pârvan, 352; Roska, 180—181.

⁷⁾ Pârvan, 352.

⁸⁾ Roska, 178.

⁹⁾ *Ibidem*.

¹⁰⁾ *Getica*, 352.

caracteristice și fragmente de ceramică locală. Mormântul al treilea conținea 43 săgeți de bronz cu trei muchii, un cuțit de fier și fragmente ceramice, iar în alte două a găsit niște pandantive de bronz cu 3 aripioare, ca la Proștea Mică.¹⁾

Dela *Cipău* (jud. Târnava-Mică), pe malul stâng al Mureșului, Pârvan citează resturi scitice,²⁾ pe care Roska le descrie mai deaproape, fără a cunoaște condițiile în care s'au găsit. Este vorba de o oglindă de bronz căreia îi lipsește mânerul, de un pumnal de fier cu vârful mânerului în formă de antenă și cu baza în formă de inimă și de un nasture de bronz care nu pare a avea nimic scitic. Tot din această localitate se cunosc urne de tip „Villanova”, cești cu o toartă și strachini, toate de lut. Este probabil că toate acestea provin din morminte.³⁾

La *Murgești* (jud. Mureș) s'a găsit un mormânt cu schelet, care conținea treizeci de săgeți de bronz de diferite tipuri, o lance de fier și capătul tecii unui pumnal.⁴⁾ Tot scitic pare a fi și mormântul dela *Jidvei* (jud. Târnava-Mică), în care pe lângă schelet s'au găsit o lance de fier, 24 săgeți de bronz și mai multe obiecte nedeterminabile,⁵⁾ în timp ce mormântul cu schelet dela *Archita* (jud. Odorhei), conține elemente amestecate: 10 vârfuri de săgeată de bronz, o lance mică de bronz, un nasture de bronz hallstatian, două pumnale de fier, dintre care unul a fost mai probabil un vârf de lance, și fragmente ceramice.⁶⁾

Mai puțin scitic e mormântul dela *Proștea-Mică* (jud. Târnava-Mică), în care s'au găsit pe lângă un schelet, discul unei oglinzi de bronz, o brățară de bronz cu capetele conice, o fibulă de caracter vechiu hallstatian, un nasture de bronz, un pandantiv de bronz cu trei aripioare, un tub mic în formă de corn, un vârf de săgeată de bronz cu trei muchii și cu cârlig, două fusaiole de lut, o scoică de lut, o urnă și o ceașcă cu o toartă.⁷⁾

¹⁾ Roska, 178—180.

²⁾ Pârvan, 353.

³⁾ Roska, 176—177.

⁴⁾ Pârvan, 353; Roska, 189.

⁵⁾ Pârvan, 355; Roska, 193.

⁶⁾ Descoperirea e cunoscută ca provenind din ținutul dintre Olt și Târnave, sau dela *Mujna*, (jud. Odorhei). Pârvan o citează ca provenind dela *Archita*, *Mojna* și *Meburg* (Getica, 355). Roska, 169—170.

⁷⁾ Pârvan, 355 nu e complet. Roska 172—174. Afară de descoperirile menționate Roska mai citează printre cele scitice și depozitul dela *Ugra* (jud. Bihor), care nu pare a conține însă nimic scitic. Nu figurează nici la Pârvan nici la Fettich. Vezi pentru acest depozit: L. Márton, *Die Frühlatènezeit in Ungarn* (*Archaeologia Hungarica XI*), Budapest, 1933, pl. XXX (1—2) și S. Gallus & T. Horváth, *Un peuple cavalier préscythique en Hongrie* (*Dissertationes Pannonicae*, Ser. II, 9), Budapest, 1939, 90 urm. Depozitul pare a fi compus din mai multe descoperiri.

Am menționat până aici descoperirile scitice din Ardeal așa cum sunt descrise de Roska. Multe din ele nu figurează în *Getica* lui Pârvan. Chiar Fettich omite multe, așa încât acuzația pe care i-o aduce Nestor de a „adulmeca” pretutindeni urme scitice i se potrivește astăzi mai bine lui Roska.¹⁾ Tot la Roska găsim ca *probabil* scitice următoarele descoperiri: la *Ștena* (jud. Târnava-Mare), la *Stenea* (?) (jud. Târnava-Mare), la *Cohalm* (jud. Târnava-Mare), la *Ogra* (jud. Târnava-Mare) s'a găsit câte un vârf de săgeată de bronz.²⁾ La *Măgărei* (jud. Târnava-Mare) s'a descoperit un vârf de săgeată de bronz cu șase muchii, pe care Reinecke, Pârvan și Fettich o consideră ca scitică.³⁾ Un vârf de suliță de bronz în șase muchii, pe care Roska o aseamănă cu săgeata de mai sus s'a găsit la *Feldioara* (jud. Turda) împreună cu un vârf de săgeată.⁴⁾ Dela *Vișta* (jud. Cluj) și dela *Bădăcin* (județul Sălaj) Roska citează câteva obiecte de bronz pe care le aseamănă cu vârfurile de baldachin scitice,⁵⁾ lucru ce nu pare prea convingător. La *Rodbav* (jud. Târnava-Mare) s'a găsit un pandantiv cu trei aripioare ca la Proștea-Mare și la Gâmbaș. Fettich nu consideră această descoperire ca scitică, în timp ce Roska face o apropiere între aceste obiecte și săgețile cu trei muchii.⁶⁾ Dela *Racoșul-de-Jos* (jud. Târnava-Mare) literatura mai veche menționează arme de bronz, săgeți de bronz și morminte. Roska e de părere că ar putea fi vorba și de morminte scitice.⁷⁾ Nu figurează nici la Pârvan nici la Fettich. Tot în această categorie a descoperirilor probabil scitice citează Roska și *Blajul*,⁸⁾ unde s'au găsit obișnuitele vase bitronconice și ceașca cu o toartă, care am văzut că nu are nimic scitic,⁹⁾ întocmai ca inelul de bronz cu patru verigi pe partea sa exterioară așezate în formă de cruce, care este și el un element mai vechiu hallstattian, apărând uneori într'un mediu scitic.

¹⁾ Nestor, op. cit., 143, apărut înaintea lucrării lui Roska. Fettich citează în ultima sa lucrare (la Rostowzew) următoarele descoperiri scitice din Ardeal: Feiurd, Archita, Jidveiu, Proștea-Mică, Murgești, Dobolii-de-Jos, Păuca, Jacul-Român, Gherneșig, Pănad, Aiud, Mirislău, Benedic, Cincșor, Soroștin, Măgărei, Hălmeag, Pișchi, Alba-Iulia, Valea Mureșului, Boroșneul-Mare, Ghindari, Turda, Cipău, Năsal, Târgu-Mureș, Șomhid. Pentru *Valea Mureșului* vezi *Roska*, 196, care lămurște incurcătura.

²⁾ Roska, 194—195.

³⁾ Pârvan, 357; Roska, 195.

⁴⁾ Roska, 196.

⁵⁾ Roska, 195 și 196.

⁶⁾ Fettich (la Rostowzew), 497; Roska, 195. Pârvan, 355.

⁷⁾ Roska, 194.

⁸⁾ *Ibidem*.

⁹⁾ Pârvan, 355—356.

În sfârșit Roska mai menționează în această categorie descoperirea dela *Simeria*,¹⁾ pe care am văzut că Pârvan a eliminat-o ca neconținând nimic caracteristic scitic.

În ultimul timp a fost publicat mormântul scitic găsit la *Deva* în viile Carolina, care fusese menționat de Roska. Dar în timp ce acesta nu vorbește decât de 8 vârfuri de săgeți de bronz, Floca, autorul publicației, cunoaște 9 săgeți de diferite forme, resturi din schelet, un vâscior de lut cu două proeminente și un disc de lut negru, care nu se știe la ce servea, având pe o față linii incinzate și două găuri pe margine, puse față în față.²⁾ Același autor publică un alt mormânt găsit aproape de *Deva*, în hotarul Șoimușului. Acesta conținea pe lângă resturi de schelet partea de jos a unui vas mare, un cuțit de fier și un topor dublu de fier.³⁾ Ambele morminte se situează prin inventarul lor în categoria celor cu elemente scitice — săgețile la primul și toporul de fier la al doilea — la care se adaugă însă ceramica probabil locală.

În 1938 s'au găsit la *Blaj*⁴⁾ 4 morminte, dintre care două conțineau câte o urnă de formă obicinuită bitronconică, altul, care fusese mai răvășit, o ceașcă fără nimic caracteristic, iar al patrulea pe lângă resturi de schelet, fragmente dintr'un vas de lut nedeterminabil, opt vârfuri de săgeți de bronz, două de os, un vârf de lance de fier și cunoscuta brățară-cercel cu capete conice, care de astădată este de aur ca aceea dela Aiud. Mormintele acestea pe care Moga le consideră ca sigur scitice, se clasează și ele prin inventariul lor în rândul celor a căror „naționalitate” este greu de determinat deoarece ele cuprind pe lângă elemente locale, — vasele și brățara, — și elemente neindoeinic scitice.

Recapitulând cele spuse până aici, ajungem la următoarele concluzii: chiar dacă Pârvan nu a utilizat toate descoperirile, prezentate mai târziu într'o singură lucrare de către Roska, concluziile la care a ajuns sunt totuși încă valabile. Analizând descoperirile în felul făcut de Pârvan, am văzut că ele se impart în mai multe categorii. Avem în primul rând săgețile găsite izolat în număr de una sau mai multe. Am spus că aceste descoperiri deși sunt formate dintr'un element

¹⁾ Roska, 195—196.

²⁾ O. Floca, *Descoperiri arheologice în ținutul Hunedoarei în Sargetia*, *Buletinul Muzeului județului Hunedoara*, I, 1937. 58—59. Roska, 168.

³⁾ *Ibidem*, 60—62.

⁴⁾ M. Moga, *Noi descoperiri scitice în Transilvania în Apulum*, *Buletinul Muzeului Regional Alba-Iulia*, I, 1939—1942, 72—79.

caracteristic scitic, nu sunt concludente pentru desimea populației scitice, deoarece au putut fi întrebuițate și de către locuitorii băștinași. Această afirmație rămâne valabilă chiar dacă în unele cazuri săgețile găsite în număr mai mare ar proveni din morminte, după cum crede Roska. Acelaș lucru îl putem spune și despre oglinzile de fabricație greco-scitică, aduse în Dacia fără îndoială de Sciți, dar folosite tot așa de neîndoelnic și de populația indigenă. În sfârșit, la fel se prezintă lucrurile cu săbiile scurte sau pumnalele de fier, caracteristic scitice.

Rămân deci descoperirile mai importante, compuse din mai multe feluri de obiecte, găsite în morminte. Examinând inventarul acestor morminte, Pârvan elimină cele dela Tg.-Mureș și Simeria ca neconținând nimic „pregnant” scitic. În ce privește celelalte, ele conțin pe lângă elemente caracteristic scitice cum ar fi săgețile de bronz, oglinzile de bronz și armele de fier, elemente de proveniență nescitică. Acestea sunt în primul rând brățara de bronz sau de aur cu capetele conice, inelul de bronz cu patru verigi exterioare și mai ales ceramica.

Brățara cu capete conice Pârvan o consideră „orientală”, dar nu scitică, ezitând să o atribue unui complex etnic. Reinecke vede în ea un tip hallstattian, iar Nestor citează un exemplar găsit într'un mormânt iliric dela *Donja-Dolina* pe râul Sava și altele din mormintele hallstattiene dela *Statzendorf* în Austria de jos.¹⁾ Chiar Rostowzew, marele cunoscător al Sciților, cunoaște această podoabă încă din cercul de cultură hallstattian.²⁾

Acelaș lucru îl putem spune despre inelul de bronz cu patru verigi exterioare, pe care Pârvan îl numește „roată solară” și care nu e altceva decât un amulet apotropaeic central european. Îl găsim așezat uneori pe fruntea morților din epoca scitică, menit să ferească pe cel dispărut, ca și în vieță, de toate primejdiile unui destin necunoscut. „Ni se pare a surprinde, după cum spune așa de frumos Pârvan, unul dintre momentele evoluției Agathyrsilor dela scythism (încă inhumare) spre getism (cult al cerului, reprezentat prin roata solară)”.³⁾ Totuși Roska pare a considera această podoabă ca scitică citând un exemplar găsit într'un mormânt de incinerare în Bosnia ca o dovadă a influenței puternice scitice în ținuturi în care Sciții nu au ajuns.⁴⁾

¹⁾ Nestor, *op. cit.*, 141, nota 575.

²⁾ Rostowzew, *op. cit.*, 533. O podoabă asemănătoare de argint din epoca La Tène s'a găsit la Poiana-Gorj. Vezi C. S. N. Nicolăescu-Plopșor în *Dacia* VII/VIII, 1937—1940, 204, fig. 1 nr. 4.

³⁾ Pârvan, 458.

⁴⁾ Roska, 200. Nici Rostowzew nu se pronunță pentru scitismul acestor amulete, *op. cit.*, 533.

Dar tocmai această descoperire poate fi valorificată și invers, arătând că obiectul menționat este de proveniență hallstattiană central-europeană.

În ce privește ceramica găsită în mormintele din epoca scitică, am văzut că Pârvan o consideră de fabricație locală, dar de influență italică,¹⁾ acceptând astfel părerea mai veche a lui Kovács.²⁾ Astfel atât „turnele” bitronconice cât și ceștile cu toartă înaltă cu buton sau fără buton pe ea precum și strachinile din aceste morminte sunt fabricate de populația băștinașă.³⁾

Considerațiile altor autori, care s'au ocupat cu invazia Sciților în Ardeal, nu schimbă aspectul general al problemei. Astfel Gordon Childe acceptă în linii mari părerile lui Pârvan, presupunând și el un amestec al civilizației scitice din Transilvania cu elemente locale greu de determinat. El se îndoește însă că năvalirea Sciților ar fi putut să aibă loc încă în sec. VII înainte de Chr. ci o situiază mai curând în sec. VI.⁴⁾

Nestor citează un vârf de săgeată scitică și o brățară cu capetele conice găsite la Brașov pe Dealul Melcilor, o altă brățară-cercel asemănătoare găsită la Ungurei (jud. Sibiu) și un vârf de săgeată dela Gârbova (jud. Sibiu) aflat în muzeul dela Wiesbaden.⁵⁾ El datează invazia Sciților în Ardeal pe la 600 în. de Chr. și accentuează caracterul amestecat al descoperirilor din această perioadă, care face să nu se poată vorbi despre o civilizație curat scitică.⁶⁾

Astfel toți autorii mai însemnați sunt de acord să admită împreună cu Pârvan sărăcia descoperirilor scitice din Ardeal, care nu pot fi comparate cu cele din Rusia de Sud, bogate în aur și nici chiar cu cele din Ungaria. Ne permitem să mai cităm un pasagiu din Pârvan care rezumă mai bine considerațiile sale în acest sens: „Dacă prin urmare cultura scythică din Dacia getică se prezintă relativ izolată și săracă, fără nici un element caracteristic nici în industria metalelor, nici în cea a ceramicii, este clar că nu bieteles enclaves scythice, ci tot puternicul și largul mediu central și sud-est european, hallstattian, a trebuit să dea și după venirea Scythilor fermentul cel mai activ de agitare și fructificare a forțelor și valorilor locale getice, până la tre-

¹⁾ Pârvan, 426.

²⁾ I. Kovács, op. cit, 276.

³⁾ De aceeași părere este și Nestor, fără a admite influența italică pe care Pârvan o exagerează, op. cit., 113, nota 454.

⁴⁾ G. Childe, *The Danube in prehistory*, Oxford, 1929, 394 urm.; cf. și Nestor, op. cit., 141—142.

⁵⁾ Nestor, op. cit., 143, nota 578 a. Pârvan, 357. Roska, 192.

⁶⁾ *Ibidem*.

cerea civilizației de aici. în chip definitiv în a doua vârstă a fierului, pregnant celtică".¹⁾

Roska recunoaște și el că Ardealul a fost populat de Sciți numai într'o măsură mică. Intre Sciți și indigeni a existat tot timpul un schimb de bunuri culturale.²⁾ Doar Fettich îi reproșează lui Pârvan că din motive politice caută să deprecieze importanța invaziei scitice în Transilvania.³⁾ Rostowzew în comentariul pe care-l face la sfârșitul repertoriului lui Fettich spune că lista descoperirilor întocmită de acesta din urmă arată cât de puternică a fost colonizarea Transilvaniei de către „purtătorii” civilizației scitice. Mormintele pot să aparțină populației locale care a luat unele forme de civilizație dela clasa stăpâni-toare, dar lucrurile pot să se prezinte și invers.⁴⁾

Fără a avea intenția să negăm prezența Sciților în Ardeal, care rămâne în chip neîndoelnic un fapt istoric de necontestat și fără a avea dorința de a începe o polemică cu Fettich, a cărui competență în problemele scitice este bine cunoscută, să vedem totuși care este cauza care în concepția lui ar opune în aceste probleme arheologia română celei ungare. Credem că o putem spune dela început și fără înconjur, este vorba despre așa zisa origine etnică a Sciților. Sunt ei de origine *turanică* sau *uralo-altaică* și în acest caz ar putea fi revendicați de Unguri, iar invazia lor în ținuturile noastre considerată ca o avangardă a invaziei maghiare care avea să se întâmple abia după un mileniu și jumătate, sau sunt de origine *iraniană*? O discuție mai largă asupra acestei probleme ar depăși cadrul prezentului articol. Totuși menționăm că Pârvan consideră pe Agatirșii din Ardeal, care pe vremea lui Herodot erau Sciți tracizați, de origine iraniană.⁵⁾ Insuși numele regelui care domnia pe la 500 înainte de Christos în Carpați, Spargapeithes, este un nume iranian, iar reprezentările care ne-au rămas dela Greci despre Sciți le arată un tip fizic cu totul diferit de cel turanic. Iorga îi socoate compuși dintr'o aristocrație iraniană de călăreți, după cum o dovedește numele conducătorilor, care târa după ea „o masă de supuși și auxiliari uralo-altaici”.⁶⁾

¹⁾ Pârvan, 365.

²⁾ Roska, 201—202. Afirmația lui Floca (*Sargetia*, 1, 1937, 64, nota 1), după care sărăcia mormintelor scitice din Ardeal se explică prin faptul că ele au fost distruse și inventarul lor împrăștiat nu corespunde în totul realității, deoarece au fost găsite și morminte intacte. Afară de aceasta, acest factor a operat în aceeași măsură și în alte regiuni, unde totuși avem descoperiri bogate.

³⁾ N. Fettich, *Der skythische Fund von Gartschinovo* (Archaeologia Hungarica, XV), Budapest, 1934, 37.

⁴⁾ Rostowzew, *op. cit.*, 531.

⁵⁾ Pârvan, 34, 729.

⁶⁾ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. I., București, 1936, 136—137.

Intr-o carte mai cuprinzătoare asupra Sciților, apărută de curând, autoarea Maria Gibellino-Krasceninnicova, ajunge la concluzia că Sciții sunt în mod sigur de origine iraniană.¹⁾ Teoria originii mongolice a Sciților își are și ea adepții ei.²⁾ Rostowzew îi consideră pe Sciți de origine iraniană, dar amestecați cu sânge mongolic.³⁾ Astfel există trei teorii principale în privința originii Sciților: prima care susține originea lor iraniană, a doua și cea mai puțin verosimilă, care îi consideră mongoli și a treia și cea mai probabilă, după care ei ar fi un amestec irano-mongolic.⁴⁾

Teoria mongolică susținută de arheologii unguri și în special de G. Nagy a fost acceptată fără discernământ critic de către distinsul arheolog englez Minns, în timp ce ea e combătută de specialiști de talia lui Vasmer⁵⁾ și Ebert.⁶⁾ Acesta din urmă vede în Sciți o clasă stăpânitoare formată din Iranieni înrudiți cu Mezii și Perșii. Atât în această clasă cât și în mulțimea condusă erau fără îndoială elemente central-asiatice, dar și un amestec de triburi caucaziene, maeotice și traco-cimeriene.⁷⁾ Faptul că ei erau amestecați și cu aceștia din urmă ar explica pe de o parte și repede lor asimilare de către Tracii, pentru ca să nu spunem Dacii sau cel puțin *Protodacii* din Dacia.

Dar oricum ar sta lucrurile, chestiunea nu are importanță. Fie ei Iranieni, Mongoli sau un amalgam de popoare, un lucru e sigur: ei au fost absorbiți de masa indigenă pentru care nu au fost decât o minoritate ce nu a izbutit să-i schimbe felul de viață și evoluția civilizației, așezată pe solide baze străvechi central-europene.

E adevărat că cele două secole premergătoare ale invaziei scitice reprezintă pentru Ardeal o perioadă cam întunecată, cuprinsă între sfârșitul civilizației bronzului propriu-zise și între venirea Sciților,⁸⁾ totuși începem să cunoaștem diferitele elemente care umplu acest gol, iar descoperiri noi ne vor arăta și mai mult că Sciții au găsit în Ardeal o populație numeroasă, așezată acolo de sute de ani.

¹⁾ Maria Gibellino-Krasceninnicova, *Gli Sciti*, Roma, 1942, 222.

²⁾ *Ibidem*, 221.

³⁾ cf. *Ibidem*, 221.

⁴⁾ *Ibidem*.

⁵⁾ *Reallexikon der Vorgeschichte*, XII, 240. Vezi și M. Vasmer, *Die alten Bevölkerungsverhältnisse Russlands im Lichte der Sprachforschung*, extras din *Preuss. Akad. d. Wiss. Vorträge u. Schriften*, H. 5, Berlin, 1941, 12.

⁶⁾ *Ibidem*, XIII, 59-60.

⁷⁾ *Ibidem*.

⁸⁾ I. Nestor, *Ein Bronze-Depot aus Moigrad, Rumänien*, in *Præhistorische Zeitschrift*, Berlin, 26, 1935, 56-57.

Am văzut dar că Sciții năvălesc în Ardeal pe la 600 înainte de Christos. Pârvan crede că ei au pătruns în acest ținut prin pasurile Carpaților moldoveni, deoarece îi găsim așezați mai mult în partea meridională a Transilvaniei, între Mureș și Olt, pe valea Mureșului inferior, și în văile Târnavelor.¹⁾

Inventarul descoperirilor este sărac. Deși destul de numeroase, niciuna din descoperiri nu poate fi comparată cu bogatele descoperiri din movilele Rusiei de Sud.²⁾ Obiectele descoperite prezintă un caracter arhaic. Nicăiri nu s'au găsit lucruri grecești de import, astfel încât se pare că Sciții din Ardeal au format o insulă izolată, fără a avea legături cu ținuturile din care veniseră.³⁾

Ei au fost repede absorbiți de populația indigenă, probabil printr'o contopire pacifică. Pe vremea lui Herodot ei sunt complet tracizați.

Găsim încă urmele lor, sau cel puțin a elementelor de origine scitică, pumnal scitic în mormântul celtic dela Aiud și invers, vârfuri de lance celtice în mormântul scitic dela Murgești, spre sfârșitul sec. IV, când odată cu invazia Celților Ardealul este supus unor noi curente culturale.⁴⁾

DORIN POPESCU

1) Pârvan, 7. Vezi și Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, 145—147.

2) Rostowzew, *op. cit.*, 530.

3) *Ibidem*, 530 urm.

4) Nu am avut intenția și nici pretenția de a aduce ceva nou în problema pe care am tratat-o. Socotim că este de datoria specialiștilor de a lămuri pe cetitorul român, care nu are la dispoziție publicațiile străine și pentru care problemele de pre- și protoistorie sunt destul de obscure, cu atât mai mult cu cât chiar și specialiștii români scriu de obicei în limbi străine. Poate vom arăta cu alt prilej care a fost influența Sciților asupra vieții spirituale a Geto-Dacilor.

CÂMPENI ¹⁾

Pe parcursul bimilenar al istoriei sale, viața românilor transilvăneni s'a desfășurat sub semnul unei permanente strâmtoriri din partea streinilor, atât în privința spațiului cât și a libertăților politice. Aria formațiunii noastre etnice a fost supusă unor ingerințe ofensive continue, iar sufletul ne-a fost asediat cu diabolică perseverență. Vorbind global, grație însușirilor de rezistență și răbdare care ne caracterizează, am reușit să salvăm esențialul din ființa noastră, credința, limba și conștiința națională, dar am pierdut, în schimb, toate pozițiile economice și drepturile politice, printr'o apăsare care ne-a coborât până la treapta cea mai de jos a structurii sociale.

Concomitent cu procesul de deposedare și pauperizare la care am fost supuși, enclavele streine care se infiltraseră în masa noastră etnică se îmbogățeau mereu fie prin privilegiu și rapturi de tot soiul, fie prin comerț și industrii, întemeindu-și o serie de puternice centre orășanești, dela care noi, Românii, eram categoric și complet excluși.

Așa se explică, în puține cuvinte, caracterul strein pe care-l avură cele mai multe orașe transilvănene, până nu de mult.

Din această invazie politico-economică nu au supraviețuit decât puține insule românești — o modestă salbă de orașele și târguri, pe care ni le-a conservat fie caracterul copleșitor românesc al regiunii, fie o conștiință națională activă, trezită și hrănită prin unele instituții de cultură, de dată mai recentă.

Orașelul Câmpeni, pe care ne-am propus să-l înfățișem ascultătorilor noștri, face parte din categoria acelor așezări, pe care le-a salvat și le-a întreținut sufletul eroic regional, de care pomeneam.

În analele vechi sau în istoria mai recentă a acestui târgușor am căuta zadarnic urmele unor instituții de cultură sau pulsația unei vieți

¹⁾ Conferință rostită la radio în ziua de 16 Februarie 1943.

economice mai intense, căci dela începuturile sale străvechi Câmpenii nu au putut fi altceva decât o vatră geografică naturală, unde își dădeau întâlnire, în toate timpurile — și mai ales în clipe de cumpănă — băștinașii de pe cursul superior al celor două Arieșe, oamenii dela Vidra, Albac și Scărișoara, aducând cu ei nu marfă bogată și scumpă, ci obidă grea și necazuri nenumerate. Din contopirea lacrimilor într'un singur ulcior de suferință se nășteau apoi acele viforoase frământări, din impulsul furtunos al cărora porniau cruciade sângeroase de pedeapsă și răzbunare.

Câmpenii a trăit din aceste încruntări istorice ale neamului și meritul lui adevărat se găsește în nimbul de glorie nevăzută, cu care l-au investmântat pentru totdeauna eroicii fii ai regiunii în care este așezat. Iată de ce, înfățișându-l azi publicului românesc, noi vom vorbi nu atât despre edilitatea, instituțiile, bogățiile sau clima, ci mai ales despre ceea ce s'a săvârșit cu înțeles istoric între zidurile sale, prin voința și sacrificiul aceluia colț de țară și a acelei populații, pe care îi cunoaștem cu numele de Moți și Munții Apuseni, în sânul cărora l-a așezat destinul.

Cuprinzând într'o privire largă acest colț de țară, ne vine cu totul la îndemână să spunem, că prin masivitatea lor impunătoare Munții Apuseni formează un adevărat bastion în zarea de apus a hotarului românesc.

Ei sunt așezați între Mureș, Crișul Repede și cursul inferior al Someșului mic, râuri din ale căror văi catenele acestor munți se înalță semeț și încruntat, purtând în fizionomia lor abruptă crisparea acelor mișcări tectonice, care i-au zămislit cu milioane de ani înainte, în epocile primare și secundare ale pământului. Din uriașa și profunda frământare a acelor timpuri primare de după haos, pământul acesta a rămas cu o binecuvântare de grandoare unică și sălbatică, pe care nu o mai întâlnim aproape nicăieri aiurea în cuprinsul țării noastre. Privind incomparabilul pitoresc al acestor munți, îți vine să crezi că providența a semănat anume aici frumusețile sale cele mai variate și supreme, modelând din rocile dure, de granit, calcar și bazalt, nenumărate piscuri pleșuve și stâncoase, cheiuri ferestruite fantastic, blocuri masive de bazalt policrom, căderi de ape, peșteri de ghiață ornate cu sfeșnice cristaline de stalagmite și stalactite — văi înguste și întortochiate, presărate cu boburi verzi de lunci și poeni largi... Peste tot, pe culmi și până 'n văi, ochiul întâlnește pete întunecate de codri întinși, întretăiați de plaiuri însoțite și netede. Peisajul este punctat cu profilul căsuțelor țuguiate, jucării minuscule în poala uriașului decor, umile adăposturi pentru omul străvechiu al acestui pământ, în inte-

riorul cărora, dintru început, el a dus o grea și tragică luptă pentru existența fizică și izbăvirea sufletească.

Din oricare parte a periferiilor sale va încerca turistul să se apropie de acești Munți Apuseni — adevărat Tirol autohton — din spre Crișuri sau Someș, pe văile Ampoiului sau a Arieșului, îl vor întâmpina, de pretutindeni, aceleași frumuseți și pitoresc. Totuși, cine dorește să atingă mai repede ceea ce se numește „creerul munților” — adică regiunea unde se apropie între ele catenele munților Metalici, Bihor și Trăscău, — cele mai accesibile sunt străvechile artere de circulație, azi inzestrate și cu linii ferate, care pleacă dela Turda și Alba-Iulia și se întâlnesc în vecinătatea imediată a Câmpenilor, așezat în centrul faimoasei regiuni numită „Țara Moșilor”.

Pentru cel care ia drumul Zlatnei, linia ferată ce întovărășește cursul Ampoiului constituie o mare înlesnire. Dela Zlatna în sus șoseaua sau plaiul ne rămân singurele posibilități de pătrundere în munte, de-a-curmezișul peste Dealul Mare, Abrud, Cărpiniș — o adevărată „via sacra” — în susul căreia odinioară au pătruns legiunile romane, iar la vale au coborât de atâtea ori valurile mâniei românești sau martirii încătușați ai oropsitei noastre istorii, un Horia și Cloșca, pe care în zarea Mureșului îi aștepta supliciu rânduitor de stăpânire la Alba-Iulia.

Sub puterea evocării drumul acesta este un prilej continuu de purificatoare emoții; la Zlatna te întâmpină umbra lui Dobra, la Dealul Mare implacabilul Axente Sever, la Buciumani popa Vlăduț, la Abrud Buteanu și Boier, la Cărpiniș aprigul Cloșca. Drumul tribunilor șerpuește înainte și te duce tot mai aproape de Câmpeni, așezat într'un vast ocol de munți, străjuiți de umbra de uriaș a lui Iancu dela Vidra, pe a cărui frunte nimbă de glorie se resfrâng luminile întunecate ale lui Horia, cel născut în Albac.

Fie pe aici, fie pe dincolo, pe valea fluturașilor de aur, de mult dispăruți din apele verzui ale Arieșului, azi încins și el într'un lung drum de fier de 76 km., popasul preferat rămâne tot Câmpenii, târgul acesta smerit, intruchipat dintr'o mână de case albe și străzi de munte, din a cărui aier de brad și vieață domoală și liniștită numai cunoscătorii trecutelor vremuri mai pot descifra accentele de orgă maiestuoasă și de furtună de altădată.

Cele câteva mii de locuitori ai târgului își impart vieța în mărunte griji zilnice, dar păstrează cu religiozitate în ființa lor tănuită memoria mândră a epocalelor evenimente, care s'au săvârșit între zidurile satului lor scump.

Întemeiat în vremuri străvechi de vreun strămoș venit din Câmpia Mureșului cu ape domoale — la început Câmpenii a putut fi un loc

de popas și de întâlnire a populației de moși, respirată pe Arieșul Mic și Mare, ale căror ape se contopesc aproape de barierele lui, la o distanță de abia $4\frac{1}{2}$ km.

Lumea aceasta de ciubărari de prin Vidra, Neagra, Scărișoara și Albac au făcut din Câmpeni un popas de plecare și de întoarcere, iar stăpânirea maghiară, mai apoi și cea austriacă, l-au desemnat drept reședință a fiscului. Poate mai puțin ca în Zlatna, Abrud sau Roșia, unde aurul atrăgea spre sine cu puterea magnetului, s'au făcut și la Câmpeni colonizări de străini asupritori, în scopul de a exploata și a ținea în frâu populația băstinașă.

Penetrațiunea străină — și simultan cu ea și ruina libertăților și a bunei stări moșești — a început încă de pe timpul principatului ardelean și s'a continuat în proporții tot mai îngrijorătoare mai ales în secolul al XVIII-lea — secol în care întreg teritoriul Munților Apuseni a fost declarat domeniu al Statului. Prin aceasta, și deodată cu așezarea noilor dregători, a încetat și dreptul Moșilor la libera folosință a pădurilor și a pășunilor, începând o serie de nesfârșite asupriri, cari au degradat această mândră populație la aceeași treaptă de iobăgie, în care trăiau Românii din celelalte părți transilvănene. În pivnițele fiscului dela Câmpeni sporea văzând cu ochii aurul furat dela Moși — sporeau și încasările de zeci de mii de florini din taxele de răscumpărare a contribuțiilor în natură — dar în aceste pivnițe se îngărmădeau, dela o vreme, și tot mai mulți moși dârji din aceia, cari aveau îndrăzneala de a se tângui îndepărtatei curți împărătești din Viena.

Și astfel, din pajiște de popas și târg de întâlniri anuale — Câmpenii deveni un loc blestemat de suferințe și temniță.

Dar este în ordinea firească a reacțiunilor omenești ca un popor să nu renunțe la libertatea și drepturile sale.

Văzându-se despoiați de vechile lor privilegii asupra pădurilor și pășunatului, de libertatea de a-și procura dela „țară” bucatele de care aveau nevoie, luându-li-se și liberul crâsmărit din munți — Moșii se tulburară adânc. Impovorați de amenzi nedrepte și umiliți prin încarcerări și bătaia cu toiège în public, oamenii aceștia ai muntelui fură insultați în mândria și demnitatea lor cea mai elementară. Conștienți de marea putere pe care o reprezentau în munți, ca și în toate celelalte regiuni ardelenene, pe care nimeni nu le cunoștea mai bine ca acești ciubărari veșnic în drum — moșii sunt cei dintâi soli ai reacțiunii românești, eliberată din inerția multiseculară în care amorfise „mizera plebs contribuens” — adică poporul nostru de iobagi.

Să nu se creadă însă, că energiile latente ale moșilor au izbucnit numai din pricini materiale. Ar fi o gravă nesocotire dacă am judeca

astfel, numai prin prisma nevoiei oarbe a pâinei celei de toate zilele. Nu; replica viguroasă pe care moții știură să o dea împilărilor se explică prin imponderabile de înaltă valoare etică, prin acțiunea unor rezonanțe sufletești profunde, în ceea ce privește ideea de libertate și sentimentele de credință și naționalitate. Taina acestor scripitoare avânturi poate fi găsită în stranele țârcovnicilor cântători de psalmi și cazanii, în cărțile sfinte tipărite în Muntenia și Moldova, din care se găsesc o mulțime în bisericile din Vidra, Albac și Câmpeni. Ele au dat vieții sufletești a Moșilor hrană curat românească și prin aceasta o conștiință națională mai limpede și mai vie ca oriunde aiurea în Ardeal.

Nu este deci o întâmplare, că prima pagină de glorie în istoria Românilor ardeleni au înscris-o moții, luptând pentru libertatea lor religioasă în primul rând, pentru ca numai după un sfert de veac să-și verse sângele pentru motive materiale, adică înlăturarea iobăgiei.

Mișcarea religioasă la care facem aluzie a fost provocată de călugărul Sofronie, în anul 1760, și prin ea s'au pus în mișcare toate conștiințele din munți.

Orășelul Câmpeni a chemat pe Sofronie la sine printr'o delegație condusă de faimosul Teoc Teodor, însoțit de țărani Petru Motora, Urs Popa, Stan Gheorghiiță, Toader Sicoie și Ion Morariu. Călugărul Sofronie și-a prelungit șederea în târgul de pe Arieș mai multe zile — timp în care comunele din jur veniră să-l vadă ca într'un adevărat pelerinaj. În Sâmbăta Rusaliilor, când se ținea obișnuitul târg de țară în Câmpeni, bătrânul călugăr a agitat în așa măsură spiritele încât însăși vieața administratorului domenal fu pusă în primejdie. În acele clipe de exaltare unii dintre țărani rostiră primele cuvinte mari, rupte din adâncul tăinuit al unor primăvăratice nădejdi: Să ne dea pace — spunea cu glas tare țăranul Urs Popa din Câmpeni — că acuși înfrunzește pădurea și dacă vor păși ceva, ei vor fi de vină...

Dar nu avea să treacă prea mult timp și Câmpenii își fac din nou reîntrarea în scenă, devenind teatrul unor sgomotoase și violente evenimente, petrecute cu prilejul târgului de țară din 24 Mai 1782. Urmărilor răsmiriței de atunci au fost multe și grele. Mai multe zeci de oameni au fost bătuți cu toiégele în piața Câmpenilor, unii au fost încarcerati, iar cinci inși fură condamnați la moarte. Intre cei urmăriți se găsea și Horia.

Sufletul multimilor era sătul acum peste măsură de prigoane și paharul amărăciunilor avea să se reverse mai cumplit decât se putea bănui. Horia se îmbrăcase în cămașa de moarte a supremelor hotărâri. Poruncile lui alergau prin văi ca niște fulgere despicătoare de zări în-sângerate.

Horia își făcu intrarea în Câmpeni în 5 Noemvrie 1784, într'o zi de Vineri, sub scutul unei mari cruci galbene înălțată de brațele vâșjoase ale lui Gh. Crișan. Din Câmpeni cetele răsculaților izbucniră în toate părțile, ca dintr'o genune de vijelii apocaliptice...

Cortina cădea apoi încet peste primul act din tragedia Moșilor, iar peste Câmpeni plutea imaginea încoronată cu spini a aceluia, care de atunci fu numit „rex Daciae”.

Pe pagina însângerată a cronicelor noastre era pentru prima oară că se scriau două nume: Horia și Câmpeni.

Dar locurile au predestinația lor. S'ar părea chiar că pământul nu dă numai roduri, ci mustește și idei, care se nasc în cimitire din huma celor morți și se mută apoi, pentru a crește, în conștiințe.

Astfel, din acel singur Horia se născură mii și mii, ca să propovăduiască între cei allași în aceeași suferință nădejdea mântuirii. Pe văile Arieșului, la Vidra, Albac și Scărișoara nopțile se vedeau sobor tainic de umbre, iar moșii plecați spre țară în căruțe cu coviltir alb căutau în Câmpeni figura noului crai. Și vremea avea să se plinească, după sorocul ei încet și sigur, dar adânc tănuit minții omenești. Cine putea deci să bănuiască oare, că omul mult așteptat coborâse de fapt în Câmpeni în chipul micului Avram Iancu, pe care tatăl său îl trimise la învățătura dascălului Moise Ioanette. Copilul stătu puțin și plecă curând. Intoarcerile lui de mai târziu erau rare, dar chipul tânărului avocat era plin de frământare și văpaie. Și nu trecu timp prea mult, ca lumea să-l cunoască, tresărind la vederea lui ca la o atingere ciudată și neobișnuită. În curând locurile și oamenii se înviorară, iar omul predestinat se hrănia adânc din tradiția de luptă și suferință a Moșilor.

Pentru ca să și cunoască ceea ce înțelegea din naștere, Avram Iancu trebui să cutreere pas cu pas țara lui săracă, în care nu erau nici monumente și nici morminte scrise, căci oamenii erau prea săraci să și le ridice, iar asupritorii aveau alte griji decât să le scrie epitafuri.

Culegând de pe buzele oamenilor mărturiile de grai ale trecutului, Avram Iancu a pătruns adânc în taina tuturor acestor suflete și s'a întărit ca un granit în hotărârea de a face dreptate fraților săi întru lege și limbă. Este sigur, că aici la Câmpeni a atins sufletul său acel prag al iluminării, de unde drumurile omenești se urcă direct spre dumnezeire, căci numai așa se poate lămuri de ce a revenit el la Câmpeni în sbor întins de vultur din prima zi a revoluției cu arma, făcând din acest loc o citadelă nebiruită a superbului său gând de emancipare și eliberare politică a românismului.

Prin acestea și mai ales prin ceea ce avea să urmeze în anul 1849, Câmpeni deveni pentru a doua oară citadela de vulturi a Mo-

șilor și singurul centru românesc liber al Ardealului din primăvara anului 1849, provincie pe care oștile generalului Bem o supuseră în întregime revoluției.

În timpul acestor supreme clipe, numai în acest orașel mai flutura drapelul libertății noastre, pe care nimic nu l-a putut doborî de pe catarg. Ca dintr'un adevărat triumphiu al morții, de aici își lansa Avram Iancu laconicele sale răspunsuri inamicilor care îl asaltau: Între noi va decide numai sabia.

Dar între zidurile dela Câmpeni aveau să se decidă nu numai sortii războiului, ci și ai păcii, atunci când sosi în Munții Apuseni Dragoș cu bine cunoscutele-i oferte de armistițiu adresate lui Iancu. Aducându-l în ziua de 5 Mai la Câmpeni, unde se adună o imensă mulțime de Moși, Dragoș avu prilej să se convingă și personal, că Moșii nu pot fi induși în eroare prin simple promisiuni. Prin atitudinea sa conștientă și prin votul unanim al mulțimilor, acea adunare lua caracterul unei adevărate reprezentanțe plebiscitare pentru continuarea luptei, iar Câmpenii se ridică la rangul de capitală a românismului ardelean.

Era firesc deci, ca în această ultimă speranță a luptătorilor români, care era tabăra dela Câmpeni, să-și fi dat întâlnire conducătorii Ardealului luptător cu fruntașii emigranți ai revoluțiilor din Principate. Sunt cunoscute azi legăturile lui Avram Iancu cu Golescu, Bălcescu, Nicolae Ionescu, Bălăceanu, Andreianu, Vițianu și alții, care îl vizitară la Câmpeni. Câte proiecte de viitor n'au fost frământate în acest cuib de vulturi, de personalitățile cele mai proeminente ale vieții noastre publice de atunci. Nu putem ști amănunțele discutate, dar măsura apropiierilor de concepții și crezuri o putem deduce dintr'o frază a lui Golescu către Iancu în care spunea textual: „Să căutăm ca Românul murind pentru împărat să moară și pentru națiunea sa”, la care, ca un ecou direct, se adaugă mărturisirea lui Avram Iancu făcută într'o scrisoare adresată deputatului Gozman: „Să nu fiți mici la credință, înșelându-vă că noi am fi oarbe instrumente a Camarillei și că principiul nostru ar fi singur negru-galbinism... Nu, domnilor, noi suntem oamenii libertăților”.

Așa dar, într'o clipă de cea mai grea cumpănă, dela Câmpeni se conturează o idee largă și sănătoasă de românism emancipat sub tutelă streină.

Până târziu, în prag de veac nou, Câmpenii nu mai avură niciun cuvânt de spus în desfășurarea evenimentelor publice. Faptul nu trebuie să ne mire, căci acesta este destinul locurilor istorice: să trăiască într'o clipă secole și să dispară pe urmă în uitare, la fel cu stelele căzătoare.

Troparele gloriei sunt scurte, iar ritmul vieții noastre moderne este grăbit și agitat.

Redeșteptat pe o clipă în anul 1924 prin serbările comemorative închinat de Astra centenarului nașterii lui Avram Iancu, orașelul Câmpeni s'a reîntors cu resemnare în anonimatul său, ducând înainte o viață patriarhală aproape netulburată. Printre pălcurile sale de brazi doar vilegiaturistii mai constituie o noutate pentru localnici.

Dar nu de mult a sosit oaspe rar în acest părăsit cuib de vuluri. Cu doi ani în urmă, când s'au sguduit și surpat granițele, furtuna i-a aruncat între ziduri un fragment de istorie însângerată.

Alături de moșii coloniști exilați, care se reîntorceau prin Câmpeni spre locurile lor de baștină, orașelului i s'a dat ca dar al prăbușirilor statuia de bronz a lui Avram Iancu.

Din piața Câmpenilor, unde este așezat, Craiul privește încruntat de sub strașina căciulei sale moșești. El scrutează cercetător zările de unde ne-a venit furtuna. Este un semn, poate, că orașelul Câmpeni stă în prag de reînviere, prin luptă nouă.

E. HULEA

PROTOSINGHELUL NAUM RÂMNICEANU

DESPRE

ORIGINEA NEAMULUI ȘI LIMBII NOASTRE

Opera Protosinghelului Naum Râmniceanu nu e cunoscută decât în parte. Se știe, de pildă, că el a tradus *Istoria bisericii* de vestitul mitropolit al Atenei, Meletios, dar unde se află această traducere făcută la Mănăstirea Cernica, nu se știe. Pe de altă parte era de tot imperfect cunoscută cronică sa românească, pe care a văzut-o N. Bălcescu, a avut-o T. Cipariu și a foiletat-o superficial și N. Iorga. Cel mai atent a studiat-o istoricul lui Mihai Viteazul, care a citit cu interes acel original „Cuvânt înainte” ce cuprinde o serie de observații și idei cu totul nouă pentru timpul când au fost scrise. Cât de fugitiv s'au ocupat de această cronică și învățatul canonic dela Blaj, și cel mai mare istoric al nostru, se vede și din aceea că primul n'a observat iscălitura lui N. Râmniceanu la sfârșitul cronicii, iar al doilea n'a văzut data, care se afla în același loc. Dar ei n'au citit nici acel *Cuvânt înainte*, pe care, de pildă, un Iorga ar fi știut să-l comenteze ca nimeni altul. Aici e vorba de războaiele lui Traian cu Decebal, de colonizarea Daciei, de o luare de poziție față de acei cari afirmău că sub Aurelian noua provincie a fost deșertată de locuitori, cât mai ales și față de aceia care susțineau că în Dacia n'au rămas, după expediția lui Traian, decât Romani. Apoi considerații despre originea poporului nostru și despre limba acestui popor.

Iată, de pildă, cum ne înfățișează el aspectul, să-i zicem, demografic, al Daciei Fericite, după cucerire. În acel „Cuvânt înainte” inedit până acum, și care sperăm că va vedea lumina zilei în curând, se vorbește de o masivă colonizare (400 de mii de familii romane afară de alte multe categorii de meseriași, negustori, nobili, etc.), care era menită să umple Dacia. Dar ce se făcea cu vechii locuitori? Ei, spune

cronicarul, fuseseră scoși din Transilvania (așa a numit împăratul provincia după cucerire!) și duși în Oltenia să lucreze la drumul ce, pornind de-a-lungul Oltului, dela Dunăre, avea să meargă până la Ulpia Traiană (fosta Sarmisegetusa) trecând pe la Turnul Roșu. Deci, Ardealul era atunci locuit numai de Romani. Dar să dăm cuvântul cronicarului: „Deci împăratul Traian, zice Naum Râmniceanu, săvârșind toate câte au voit la Sarmigethusa (sic), pogorându-se de acolo în țară (adică în Oltenia), au venit din jos de Râmnic și au tăbărit sub dealul ce să zice Traian până astăzi. Și acolo adunându-se înaintea împăratului toți robii Dachiei, carii până atunci de curând tot dregea drumul cel de piatră, toți dimpreună au căzut cu fețele la pământ, rugându-l cu plângere de obște și cu suspinuri din inimă, ca să facă milă împăratul cu dânșii, să nu-i instrăineze din pământul Dachiei, ci să-i lase slobozi a lăcui și ei în mijlocul Râmlenilor, cu toată supunerea la poruncile Voivodului și ale căpeteniilor locului.

„Acestea au făcut robii pentru că auzise că de acolo va să-i puie la lucrul șanțului unde lucra ostașii (de-a-lungul Dunării. N. a.), până îi va scoate pântr'alte țări, și acolo să-i lase unde va găsi cu cale. Inșă când i-au văzut împăratul așa de obidiți și plângând toți ca unul cu amară lacrimi, mai au lăcrămat împăratul de mila lor și au scris Voivodului Traiani Ulpiei (Sarmisegethusei. N. a.) cererea lor, poruncindu-i ca să locuiască (Dacii) între Râmleni, la locurile ce va socoti, și așa Voivodul, dupre porunca împăratului, i-au împărțit în mijlocul Râmlenilor“. Ne va spune mai departe cronicarul că acești Daci au fost așezați „din apa Siretului, ce este în Moldova, până în apa Mureșului, ce este în Transilvania și până la podul lui Traian ce este în Județul Mehedinți“.

Prin urmare *optimus princeps* s'ar fi purtat cu gândul unei transplantări a populației dace, pe undeva prin Transnistria sau dincolo de Bug. Noroc că inima lui bună l-a împiedecat dela o asemenea faptă, căci altfel n'ar mai fi rămas picior de Dac pe meleagurile noastre!

Tot așa de ingenioasă e și încercarea lui N. R. de a dovedi continuitatea noastră în Dacia. El ne spune că la cele două extremități ale noiei provincii, adică în Moldova, pe la Siret și spre Nord, cât și pe cursul de jos al Oltului se aflau, la această margine de imperiu niște locuitori cam nesiguri, pe lealitatea cărora nu se putea conta. Aceștia sunt așa numiții *cumfuzi*, alias *cumfuziiși* și *curfuziiși*, cuvânt care, dacă nu e o creație a lui, va fi luat din misterioasa cronică de Vârșeț pe care o citează la tot pasul. Cuvântul — un adevărat *Hapax legomenon* — vine, probabil, dela cuvântul latin *confines*. Acești *curfuziiși*, cum ne asigură Protosinghelul Naum, umblau cu gânduri de

răzvrătire sau nutreau chiar speranța unei libertăți într'un stat aparte, la alcătuirea căruia, în imaginația cronicarului, ar fi putut să ia parte, mai ales când era vorba de *cumfuzii* din Moldova, și barbarii liberi din N. care nu erau prea îndepărtați ca sânge și origine, de acești Daci ce nu se puteau așa ușor deprinde cu disciplina și cu viața în cadrele Statului Roman. În mai multe rânduri, în special sub Antonin Piu și sub Aurelian, acești proaspeți cetățeni recalcitranți, spre a fi împiedicați de a creia, prin nestatornicia lor, dificultăți imperiului, au fost strămutați peste Dunăre. La aceasta se reduce, are aerul a ne spune cronicarul, cea mult trâmbițată deșertare a Daciei de locuitori în timpul lui Aurelian: numai cetățenii turbulenți au fost mutați peste Dunăre; oamenii de treabă au rămas pe loc.

Și, ca să ne oprim puțin la procesul de amalgamare a celor două neamuri ale Daciei, nu trebuie să ne închipuim — ne face atenți autorul „Cuvântului înainte” — că acea contopire a mers așa de ușor. „Și au lăcuit câțeva vreme Dachii foarte năcăjiți în mijlocul Râmle- nilor, căci urât era numele Dachilor la auzul Râmlenilor, și necinstit, încât, când se mânia vreun Roman asupra unui Dac, altă sudalmă mai grea nu avea, decât a striga asupra lui cu glas apăsător zicând: Daci la care mai pe urmă adăogând un *r* zicea: drac. Și au rămas acest nume până azi, dându-l necuratului duh, adecă Diavolului”.

Iată, deci, lămurită originea noastră. Istoricii ardeleni contimporani cu el vor susține că noi ne tragem doar din Romani; Protosinghelul Naum era de altă părere și el avea dreptate. Ar fi interesant de știut de unde ia povestea care-i facilitează explicarea prezenței Dacilor în Ardeal și în celelalte părți ale Daciei, după ce mai întâi admisesese ca toți ceilalți, ideea alungării lor din autochtonele căminuri. În dreptul pasagiului unde ne relatează această minunată legendă, nu există nicio trimitere la vreun izvor. Astfel am putea foarte bine să admitem că povestea o va fi născocit el. Nu ne putem, însă, pronunța, până ce nu vom cunoaște izvoarele sale, mai ales cronica de Vârșet și Cronologia Ianului pe care le citează așa de des și a căror pierdere o regreta și Bălcescu. În definitiv, o altă tradiție ce pleda în același sens al rămânerii măcar a unei părți din Daci în țara lor de baștină, era și aceea raportată de cronicarul nostru cu prilejul domniei lui Andriian (Adrian), care ar fi acuzat pe predecesorul său că „n'au curățit țara de Dachii”. E adevărat că mai jos afirmă că „aceste lucruri le putea crede, numai cei din Italia, care nu știau starea Dachiei”.

Autorul „Cuvântului înainte” din care extrag toate aceste date, nu se oprește aici, el se consideră dator să ne lămurească și felul în care s'au amestecat cele două neamuri așa de disparate. Din tabloul

lui, destul de sumar în acest loc, se desprinde totuși ideea că încetul cu încetul asperitățile din relațiile celor două seminții conlocuitoare în Dacia, s'au tocit, s'au nivelat treptat, până când acestea au ajuns să trăiască „foarte bine” laolaltă. Evident că el nu putea să treacă cu vederea factorul așa de important în asemenea ocazii, încuscrirea dintre cuceritori și supuși. Tot așa nu va uita să ne spună cum a evoluat raportul dintre limba Romanilor și a supușilor, raport, cum vom vedea mai jos, destul de complicat în mintea scriitorului. Oricum, în această epocă în care își scrie cronică, el vede lucrurile mai simplist; el ne va asigura că limba supușilor a dispărut: „Și așa, de tot s'au pierdut limba Dachilor, iar neamul lor, cu Romanii petrecând, sau rumânit”.

Iată cum, după teoria Protosinghelului Naum, Dacia, în urma cuceririi ei de către Traian, a fost locuită de urmașii coloniștilor romani și de Daci, care au fost primiți în țara lor în modul arătat mai sus. Deci, noi, urmașii lor, ne tragem din aceste două neamuri.

De amestecul nostru cu alte popoare, după „risipa Dachiei”, autorul nu prea vorbește; afară de „cea mai îndelungă împreună petrecere” ce am avut-o cu Sârbii (dela care am luat — zice el — literele) și cu Bulgarii prin veacul al IX-lea (sic!), nu se întrevede că noi, după părerea lui, ne-am fi amestecat cu vreuna din numeroasele seminții ce au cutreerat ca năvălitori aceste meleaguri ale noastre atât de bântuite. Era și firesc, căci — așa ne spune N. R. — în momentul primejdios neamul se trăgea la munți, la o parte din calea pustiitorilor. Iată, de pildă, cum, când pe la 600 veniră Bulgarii dela Volga „trecând pământeni noștri preste munți în Transilvania, iar Oltenii ce lăcuia pe lângă Jii a trecut în Hațeg, iar *cei mai mulți* în Banat, iar *cei dimprejurul Oltului*, pe țara Oltului, iar Moldovenii, în Maramureșul Transilvanii, unde au lăcuit aproape 700 de ani”. Așa spusese Miron Costin. De aci, când vremurile se vor mai liniști, se va face descălecătoarea în Muntenia și Moldova.

Nu-i prea place lui N. Râmniceanu să admită (ca alții, v. pag. 42) o venire a Românilor de peste Dunăre în Muntenia, ci accentuează că *Românii sau întors* în principatele române din Hațeg și mai ales din Banat. Se vede încă odată influența izvorului bănățean, măcar că de data asta nu-l mai citează.

În rezumat, deci, spre deosebire de alții (mai ales de teoria de mai târziu a lui Petru Maior), părerea Protosinghelului Naum, la 1800 când își scria cronică, este că elementul dac a avut un rol indiscutabil

la alcătuirea neamului nostru; acest element a constituit, după el, o componentă tot așa de importantă ca și cea romană. Așa de mult ține cronicarul nostru să scoată mai târziu în relief această idee, încât cu timpul își va lua ca un „nom de guerre” porecla sau pseudonimul de Dac! În gramatica sa greacă, în dedicație, va scrie: „Prea iubitei mele patrii a *Dachilor*, autorul *Dac* o închină”. (V. C. Erbiceanu, *Vieța și activitatea Protosinghelului N. RâmnicEANU*, p. 50. (Discurs de recepție la Academie, Ann. Acad. vol. XXII).

Lucrul se pare destul de curios la omul care mai târziu, când va cunoaște *Istoria pentru începutul Românilor* (1812), va arăta o deosebită prețuire autorului. (V. C. Erbiceanu, *Discursul*, 41—42 și 46). Pentru aceasta el nu se simte obligat să-și schimbe părerea, ci frenezia dacică este la el mereu prezentă. Găsise el doară mijlocul de a face un compromis. Așa că, în urma afirmației atât de categorice a corectorului dela Buda, monahul de origine ardeleană putea să spună: „Deci cu toții în decomon suntem Romani, deși unii erau Mysi (din Mijsia=Macedonenii); confrăți cu noi sunt și Moldovenii împreună cu Dacii”. (C. Erbiceanu, *Cronicarii greci*, p. 245). Aici, când pomenește de Daci, înțelege pe Ardeleni, și cam acesta e sensul pe care-l acoperă de cele mai multe ori în limbajul său termenul de Dac.

N. RâmnicEANU s'a ocupat și de originea limbii noastre. E destul de întortochiată linia care ne-ar înfățișa în chip fidel evoluția părților lui în acest domeniu. De altfel lucrul nu e nici ușor, căci nu prea cunoaștem cronologia lucrărilor sale. Dar, dela început am putea afirma că teoria lui în această privință e originală și interesantă.

După ce s'a străduit să dovedească în felul său continuitatea noastră pe aceste plaiuri, el răspunde celor care afirmau că „limba noastră e izvodită dela alte neamuri străine” (pag. 39), că noi mai ales cu limba putem dovedi că suntem urmași ai Râmlenilor. Că graiul nostru nu mai e la fel cu cel latinesc, e firesc lucru, ne va spune el. Toate se schimbă. Nici italiana nu mai seamănă. Cu acest prilej ne asigură el că limba noastră ar fi derivat din a Romanilor¹⁾ prin intermediul limbii italiene. Avem și câteva — puține — cuvinte sârbești (sic), pe care le-am împrumutat din pricina slovelor cirilice. Noi n'am învățat limba noastră dela alții, ci dela „părinții râmleni, și această limbă se vorbește dela cel mai de sus până la cel mai prost Roman (sic)”.

După cele câteva exemple prin care ilustrează zisa sa (pag. 40), el triumfă arătând că noi n'am învățat această limbă nici din școală,

¹⁾ N. R. susține că limba românească e mai aproape de latină, decât greaca modernă de limba elenă.

nici dela alte limbi dimprejur, limbi cu totul eterogene, de care nu ne leagă aproape nimic. Așa că acestea nu ne puteau influența.

Intr'un loc (v. mai sus) el ne va spune că seminția dacică, con-topindu-se cu Romanii, s'au *rumânit*. Foarte bine! Dar ce s'a întâmplat cu limba învinșilor? El ne va spune, cum am văzut, mai întâi că această limbă s'a pierdut cu totul și tot acolo ne va încredința că graiul Dacilor semăna cu cel tătăresc! Cum ajunge el la această ciudată concluzie? Dacii și Gheții, ca și multe alte noroade, au venit din Răsărit, din nesfârșita Schiție. Tot de acolo au venit mai târziu și Tătarii. De aci deducția lui, că ei, Dachii, ar fi vorbit ca Tătarii. Mai târziu, în Propaidea, o gramatică greacă, va susține că graiul dac semăna cu cel leșesc. În definitiv, după concepția lui, și Leșii, răsăriți tot din Est, vor fi vorbit tot o limbă asemănătoare cu a Tătarilor, ergo și a Dacilor.

Aceasta era înfățișarea idiomului dacic care a fost *conrupt* prin amestecarea cu limba coloniștilor Romani. (V. C. Erbiceanu, *Discursul*, p. 46). Termenul *conrupt*, întrebuițat de N. Râmniceanu, ar implica totuși, că a rămas ceva din limba dacică în graiul nostru. De această supoziție se va sluji el mai târziu ca să arate, printr'o adevărată acrobație, mai bine zis să lase a se subînțelege, că dacă avem și elemente eterogene în limbă, (mă gândesc la mulțimea de slavonisme) apoi acestea nu erau decât elemente dace vechi, întru cât limba Dacilor era asemănătoare cu a Leșilor, etc., adică cu limbile slave!

În general vorbind, trebuie să constatăm că dela concepția rigidă, care nu admitea niciun alt amestec în limba adusă de coloniștii latini, concepție ce va semăna inițial până la un punct cu cea a lui Petru Maior și a latiniștilor, el trece la o formulă de compromis: în limba străbunilor noștri au rămas și elemente din graiul autohtonilor daci. Întradevăr, în encomiul adresat marelui postelnic Mihai Ghica, ieromonahul va spune că *unele cuvinte ale limbii noastre nu sunt latinești, ci dacice*. (C. Erbiceanu, *Discursul*, p. 61), iar în *Lauda neamului Românilor* (Id., *Cronic. greci*, p. 245) se afirmă textual: „Dacii româizează, Romanii dacizează. Dacă ne vei numi pe noi Romani, ai mărturie limba, iar dacă ne vei numi Daci, și sângele și limba în parte mărturisește”.

Mai târziu va reuși să stabilească un dosaj cu pretenție de precizie. Aflăm — ne va spune el — că, *după o scrupuloasă observare*, din cele zece părți în care s'ar împărți elementele componente ale graiului nostru „patru părți ale limbii noastre sunt latine, două părți italiene, deși corrupte; două părți a vechilor Daci,¹⁾ corrupte și acestea

¹⁾ Deci, dacă vom găsi elemente ce seamănă cu ale Leșilor sau alte neamuri slave, să se știe că ele provin din vechiul fond dacic, care, la origine, semăna cu aceste limbi.

prin cele de mai sus; o parte și jumătate, din limba Bulgarilor și a Sârbilor, din o continuă învățatură a cărții lor și a atingerii cu ei, coruptă și aceasta; iar jumătate de parte constând din împrumuturi din diferite limbi, elemente ce se află mai ales în numirile străine din comerț". (C. Erbiceanu, *Cron. greci*, p. 250). Citatul acesta e luat din cuvântarea intitulată *Bucurie patrioților din toată Dachia*. Când a fost scrisă, nu știm, dar cred că e posterioară cronicii. Unele din aceste corecturi la prima sa teorie despre formarea graiului nostru vor fi fost contemporane cu apariția operelor lui Petru Maior; altele chiar mai târziu. Demn de relevat e faptul că, deși are admirație pentru învățatul Maior, el, parcă în opoziție tot mai crescândă cu corifeul latinist, accentuiază mereu ceea ce s'ar putea numi „dacismul" său, fie că e vorba de originea neamului, fie că e vorba de a limbii. Nu de geaba își zice el undeva: „Ca sincer fiu al Daciei". (C. Erbiceanu, *Cron. greci*, p. 239).

Astfel acest scoborător, în a doua sau a treia generație, din o familie ardeleană, trăind în Țara românească, va cerca, dus de bunul său simț, să corecteze ceea ce i se va fi părut exagerat în afirmațiile autorului „Istoriei pentru începutul Românilor". Un Maiorescu (Titu), tot descendent din o familie ardeleană, născut și trăit în România, va supune, cu trei sferturi de veac mai târziu, aceluiași proces de critică exagerările lingvistice ale latinștilor.

În chestiunile privitoare la originea neamului, N. RâmnicEANU, influențat de culoarea locală, de — cum să i zicem? — grecismul sau elenismul din Principate, va ajunge să facă o concesie curioasă, când e vorba de componentele amalgamului din care a rezultat neamul nostru. El va găsi, cum am mai spus, că și elementul elen a avut, măcar indirect, un rol în alcătuirea ginții noastre: întâi prin înrudirea primordială arătată în primele pagini ale *Cuvântului înainte*, și, al doilea, pe de o parte prin faptul că unii din locuitorii Italiei erau coloniști sau urmași ai coloniștilor eleni (cei din Campania erau — după N. R. — Lacedemonieni!) și pe de altă parte, pentru că cei din Sudul Italiei erau iarăși coloniști eleni din cele mai vechi timpuri. Iată-ne, deci, rudă nu numai cu Latinii, dar și cu strălucitul neam al lui Pericle.

Totuși, dacă el admira pe fiii lui Erechten, nu putea mistui pe Grecii contemporani cu el. Când a fost vorba să facă dosajul elementelor ce alcătuiau limba noastră, el n'a acordat niciun loc vreunei influențe *grecęști*, deși trăia într'o vreme când limba societății culte era greaca, iar graiul citadin era așa de împânzit cu atâtea cuvinte luate dela Greci. Bănuia el, și cu drept cuvânt, că aceste elemente vor dispărea curând, cum au și dispărut în enorma lor majoritate.

PROBLEMA CITITULUI

— CONTRIBUȚII LA ESTETICA FENOMENULUI LITERAR —

D-lui prof. *Liviu Rusu*

Originea și natura cititului

Fenomenul literar cuprinde trei mari aspecte: scrisul sau acțiunea care produce, opera sau actul făcut și în fine cititul sau acțiunea care descopere actul făcut. Prin scris, care e tot una cu limbajul literar, se obiectivează estetic conflictul intim al creației, prin opera literară se autonomizează structurile specifice ale actului stilistic premergător, iar prin citit se desfășură actul fundamental al contemplației. Scris, operă literară, citit, reprezintă tricotomic fețele obiective, prin urmare specifice, ale fenomenului literar.

Scrisul, întru cât e identic cu limbajul, traduce specific actul intim al creației. Aceasta din urmă, creația spirituală, nu devine de altfel specific literară decât prin actul scrisului. Ce înțelegem însă prin termenul specific? O operă spirituală este — după cum se știe — rezultatul unei activități subiective ample. Această activitate, reductibilă pentru unii esteticieni la ceea ce s'ar numi conflict creator, se caracterizează mai ales prin aceea că tinde întotdeauna să se exprime pe ea însăși. Esteticienii amintiți susțin că această tendință provine din necesitatea pe care o resimte subiectivitatea agitată de a mulcomi conflictul acerb deslănțuit în ea. În orice caz, demn de reținut e faptul că activitatea spirituală creatoare tinde să se exprime pe ea însăși și din acest punct lucrurile-și iau întorsătura lor caracteristică.

În ea însăși activitatea spirituală creatoare nu e diferită. Ea e una și aceeași chiar dacă dozajul elementelor afective sau raționale care se angrenează în ea e deosebit dela caz la caz. Important e că în activitatea spirituală intervine aceeași aparatul interioră, iar deosebirile dintre conflictele intime sunt numai deosebiri de gradăție

spirituală. Aceeași rațiune intră în joc și aceeași imaginație intervine în conflict. Aceleași afecte coordonează activitatea internă. Dar dacă în ea însăși activitatea spirituală e unică, în modurile ei de exprimare ea e fundamental diferențiată. Astfel ea se poate exprima literar, plastic, științific etc., prin aceste moduri ea devenind astfel specifică, specific literară, specific plastică, specific științifică etc. Ca să revenim acum, modul literar de exprimare al activității spirituale este scrisul. Iar estetica trebuie să țină seama de acest lucru. Căci, după cum se vede din cele expuse mai sus, conflictul creator nu se exprimă direct în opera artistică, ci el se exprimă în actul stilistic premergător operii, act generator de structuri obiective, și care în cazul nostru e scrisul. Prin urmare, conflictul creator e cuprins în actul stilistic (scris, pictat, sculptat, compus etc.), iar nu — după cum greșit se crede — în opera de artă (opera literară, pictura, sculptura etc.). Aceasta din urmă cuprinde actul stilistic și la rândul-i se face cuprinsă în actul contemplativ.

Mult timp a dăinuit în estetică credința că pentru a fi adecvată obiectului ei, estetica trebuie să se ocupe de activitatea spirituală de care am amintit mai sus. Această credință eronată, neglijând tocmai specificitatea fenomenului artistic, neglija în felul acesta tocmai aspectele care limitau fenomenul artistic față de celelalte fenomene și se ocupa de o realitate mult prea generală; realitate care îi extindea astfel domeniul preocupărilor ei până la a-l desființa. Ea specula asupra faptului creației sau contemplației în general, în dauna modurilor specific estetice ale acestor activități. Estetica aceasta și care nu e decât estetica psihologică din veacul al XIX-lea, angaja pe un drum periculos întreaga noastră disciplină. Căci o estetică a activității creatoare sau a activității contemplatoare este tot una cu o psihologie a creației sau a contemplației. Această încălcare de domenii efectuată sistematic de psihologismul estetic al veacului al XIX-lea periclita însăși autonomia disciplinei estetice.

O adevărată estetică nu devine autonomă decât atunci când își propune ca obiect al studiului ei aspectele specifice ale fenomenului estetic sau artistic. Iar aceste aspecte specifice nu se pot găsi niciodată în activități spirituale, care vor rămâne întotdeauna apanajul psihologiei, ci în acte, adică în activitățile spirituale legate imediat de materialitatea expresiei. Ea trebuie prin urmare să fie întotdeauna fenomenologică, adică pozitivă.

Opera literară sau actul făcut este modul estetic de ființare al expresiei. Ea corespunde structurilor obiective ale acesteia și nu este nici decum numai un vehicul afectiv care transportă, după cum credea aceeași estetică psihologică, materialul comprimat al emoțiilor, dela

creator la contemplator. Pentru aceștia doi din urmă opera literară ne reprezintă de altfel niciodată unul și același lucru. Pentru cel dintâiu ea este un scop, pentru cel de al doilea ea este o origine. De aici apoi diferența dintre perspectivele unuia și ale celuilalt asupra operei literare. O estetică care privește fie dintr'o perspectivă, fie din cealaltă opera, trebuie deci să se acomodeze fie uneia, fie celeilalte. Caz frecvent în istoria disciplinei noastre. Căci aproape întotdeauna în această istorie fenomenul estetic a fost privit fie din prisma creatorului sau a creației artistice, fie din prisma contemplatorului și numai rareori din prisma lui însuși, adică din prisma actului stilistic sau a actului contemplativ.

Dacă vrea să fie pozitivă o estetică literară trebuie să caute să privească opera literară numai din perspectiva structurilor ei proprii, structuri care există în afară de creator și în afară de contemplator, fără a mai fi nevoie să se acomodeze altor perspective decât acelea pe care i le deschide opera literară însăși.

Ca orice operă spirituală, opera literară nu există nici ea decât în stare de act. „L'oeuvre de l'esprit n'existe qu'en acte”.¹⁾ — spune Valéry. Ce înseamnă aceasta? Înseamnă că opera literară, atât cât este operă a spiritului, este fără încetare supusă unui proces de adaptare la ea însăși, proces care angajează, atât pentru creator, cât și pentru contemplator, o serie de obligații specifice sau chiar, o serie de convenții proprii, în afară de care opera spirituală nu este decât o construcție mai mult sau mai puțin arbitrară. „C'est l'exécution du poème qui est le poème. En dehors d'elle, ce sont des fabrications inexplicables, que ces suites de paroles curieusement assemblées”.²⁾ Sau „Un poème sur le papier n'est rien qu'une écriture soumise à tout ce qu'on peut faire d'une écriture... Otez la voix et la voix qu'il faut, tout devient arbitraire. Le poème se change en une suite de signes qui ne sont liés que pour être matériellement tracés les uns après les autres”.³⁾ Asupra acestei noțiuni de execuție trebuie însă să stăruim puțin.

Din capul locului trebuie să arătăm că în ceea ce privește modul lor de ființare, artele plastice sunt net diferențiate de cele poetice. În timp ce artele plastice *ne sunt înfățișate* și prin această simplă înfățișare ele iau ființă continuă și neschimbătoare, artele poetice pentru a lua ființă trebuiesc, ori de câte ori voim să o ia, *executate*. Desigur termenul de execuție nu e prea fericit ales, cu atât mai mult cu cât

¹⁾ Paul Valéry: *Introduction à la poétique*, pag. 40.

²⁾ P. Valéry: *Introduction à la poétique*, pag. 42.

³⁾ *Ibid.*, pag. 41.

În estetică se obișnuiește să se confunde cu termenul de producere. În lipsa altuia, trebuie să ne mulțumim însă cu el și să atragem atenția dela început asupra fundamentalei deosebiri care există, în această lumină, între termenul a executa și a produce. Importanța execuției în domeniul artelor poetice e, prin urmare, imensă. Căci pe când o pictură din momentul în care a fost produsă de artist rămâne înfățișată, odată pentru totdeauna la fel, contemplația proiectându-se asupra ei imediat, o operă poetică — pentru a putea fi contemplată, trebuie mereu executată, execuție care poate fi realizată fie de contemplatorul respectiv, fie de un alt artist, care în cazul acesta poartă numele de virtuos, interpret, rapsod, etc.

E dela sine înțeles că aceste execuții continue nu pot schimba valoarea operei de artă, valoare conținută intrinsec și autonom. Ele influențează însă asupra desfășurării operelor de artă. Căci incontestabil o execuție proastă nu poate descoperi valoarea conținută, pe când una excelentă reușește chiar să ne-o înfățișeze, așa cum ea se înfățișează dela sine în opera plastică.

După execuție urmează apoi contemplația și cu aceasta atingem un moment pe care îl cunoșc și artele plastice.

Revenind în domeniul artelor poetice și trecând în revistă pe fiecare, vom verifica principiul enunțat mai sus, al execuției. Muzica nu dobândește posibilități de ființare atâta timp cât nu este altceva decât un rând de portative. Ea devine operă de artă propriu zisă numai din momentul ce e executată. Dansul atâta timp cât nu e executat, nu există nici măcar virtual. Teatrul de asemeni prin toată structura lui complexă nu este cu adevărat teatru până ce nu este executat ca atare. Modalitățile de execuție ale muzicii sunt instrumentele, orchestrele, etc. Ale dansului, gesturile, atitudinile, trupul dansatorului etc. Ale teatrului, jocul actorilor, reproducerea textului, etc., etc. *Modalitățile de execuție ale poeziei — și cu aceasta atingem problema noastră esențială — sunt modalitățile cititului.* Intradevăr cititul este actul prin care executăm, ori de câte ori voim să contemplăm, opera literară. Prin urmare cititul nu e numai actul contemplativ, cum vom vedea în cele ce urmează, ci și actul premergător al contemplației, cum se vede din cele ce am spus mai sus. El are deci o dublă funcțiune: una de contemplație și alta „de actualizare” în timp a unei opere.

Ca operă temporală, opera literară se supune și ea legilor enunțate mai sus, legilor execuției. O operă plastică, odată produsă rămâne permanent *actuală*, deoarece caracterul ei de spațialitate o păstrează astfel. Opera literară, odată produsă, se retrage în sine, ca un melc și ori de câte ori voim să o contemplăm, trebuie să o descântăm din

nou pentru a eși din cochilie. Trebuie să o actualizăm cu alte cuvinte. Jocul acesta dela potențial la actual și înapoi la potențial, e caracteristic — cum știm — tuturor artelor poetice, mulțumită temporalității lor. O simfonie pentru a exista ca „act”, trebuie executată de o orchestră. Cât timp nu e decât o aglomerare de note și portative nu e decât o operă în așteptare. Pentru a redeveni actuală ea trebuie în prealabil executată. La fel cu toate artele cu material viu (limbaj, sunet etc.). La fel cu poezia. Iată ce remarcă pe bună dreptate și în acest sens Valéry: „Un poème, comme un morceau de musique, n'offre en soi qu'un texte... Parler d'un poème en soi, juger un poème en soi, cela n'a point de sens réel et précis. C'est parler d'une chose possible. Le poème est une abstraction, une écriture qui attend...”¹⁾ Actul contemplativ al unei picturi (privitul picturii) nu trebuie în prealabil, mulțumită spațialității ei, anticipat de nici o altă activitate, pentru că opera respectivă ne este direct înfățișată. Ea lucrează prin „sensaii directe”. Actul contemplativ al unei opere literare (cititul) trebuie anticipat în prealabil de „acțiunea de actualizare” (tot cititul), a operei în potențialitate.

Natura cititului este prin urmare în modul contemplativ al actului său. Originea cititului este însă în acțiunea de actualizare a operei literare. El se naște deci din necesitatea de a executa opera literară în vederea contemplării estetice; el se naște din necesitatea de a readuce opera literară în starea de act.

De sigur cele două funcțiuni ale cititului nu se produc separat. Ele se petrec simultan. Nu întotdeauna însă. Sunt cazuri când, până la ajungerea în stadiul contemplativ, sunt necesare mai multe citiri, după cum în cazul muzicii până la ajungerea în stadiul contemplativ, sunt necesare mai multe repetiții ș. a. m. d. Ceea ce e important însă e că aceste două funcțiuni se completează reciproc, iar cititul, pentru fenomenul care ne interesează, devine astfel *modul estetic de a contempla literar*, așa după cum *scrisul este modul estetic de a exprima literar*, iar *cartea este modul estetic de a ființa literar*.

Tipurile cititului

Cu aceasta o serie de distincțiuni preliminare se impun. Distincțiunile dintre *cititul științific*, *cititul retoric*, *cititul adecvat estetic*.

1. *Cititul științific* este *cititul adecvat obiectului*. El se referă întotdeauna la un obiect înafară de el și nu se poate aplica decât unui limbaj de natură științifică.

¹⁾ Paul Valéry, *Pièces sur l'art. De la diction des vers*, pag. 41.

Se știe că un atare limbaj nu cuprinde decât fraze cu un singur sens. „Limbajul științelor este . . . format exclusiv din fraze având această proprietate: fiecare are un singur sens și nu mai multe” — observă compatriotul nostru Pius Servien.¹⁾ Urmarea va fi că cititul științific se va face cu scopul precis de a desprinde din textul respectiv acest sens. Cititul științific este deci numai un mijloc de natură tehnică pentru ajungerea la un scop înafară de cititul însuși. Scop care este în genere adevărul. Prin cititul științific se constată și se înțelege acest sens, unic pentru toate inteligențele, iar înțelegerea unui text științific nu e altceva decât o *adecvare a subiectului cititor la obiect*, adecvare eminamente rațională.

În general deci funcțiunea de expresie și de execuție a acestei forme de citit este nulă. Iar cititul științific ca act în sine este *susceptibil de substituiri*, căci, ca act în sine, el nu interesează. Fapt care confirmă încă odată corespondența sa totală cu ceea ce am văzut că este limbajul științific. „Limbajul științific comportă pentru fiecare din frazele sale, fraze echivalente. Dacă într'un ansamblu de fraze se substituie una alteia două echivalente, el nu e cu nimic alterat . . . (căci) acest limbaj comportă fraze nule.”²⁾

Procesul de înțelegere a textului este concomitent cu procesul de citire a lui. Iar procesul de înțelegere a textului nu e altceva decât constatarea unui adevăr universal valabil. De unde urmează că după cum limbajul științific „poate fi integral transmis prin mijlocul cuvintelor unei alte limbi”, fiind „perfect traduisibil”,³⁾ tot așa și cititul științific este același la orice individ; el tinde spre universalitate, după cum limbajul științific tinde spre cifre — singurul început de știință, după Lordul Kelvin. Această universalitate a cititului științific se poate remarca și în aspectul, așa zicând, material al cititului. Căci ca modalitate tehnică cititul științific nu este decât o *simplă urmărire cu ochii* a unui text oarecare, aceeași la toate persoanele.

Limbajul științific este apoi indiferent la ritmuri. „Limbajul științific e indiferent la ritmuri” — remarcă același estetician.⁴⁾ Consecința acestui fapt va fi că cititul științific *neglijază amănuntul estetic* al frazei. Și după cum „orice limbă neindiferentă la ritmuri diferă fundamental de limba științelor”,⁵⁾ tot astfel orice citit care nu neglijază amănuntul estetic al frazei (ritm, material sonor, etc.) va diferi funda-

¹⁾ Pius Servien, *Le langage des sciences*, pag. 10.

²⁾ *Ibid.*, p. 13.

³⁾ *Ibid.*, p. 17.

⁴⁾ *Ibidem*, pag. 14.

⁵⁾ *Ibidem*, pag. 15.

mental de cititul științific. Orice accident estetic al frazei va fi neglijat de cititul științific, pe el neinteresându-l decât amănuntul cu sens al ei. De aici urmează în mod necesar că în cititul științific *colaborarea interioară a cititorului cu textul citit este minimă*. Cititorul unui text științific¹⁾ nu are niciodată acel svâcnet de suflet pe care o frază meșteșugit construită o dă indeobște cititorului unui text estetic. Funcțiunea cititului științific este, așa zicând, o funcțiune de compas, nu o funcțiune de vioară, sau, și mai bine, o funcțiune de busolă, nu o funcțiune de harfă. Cititul științific este rece, strein de materialul magic pe care îl poartă o noțiune în ea însăși și mereu predispus la economia cât mai severă a timpului consacrat acestei citiri. Se spune despre anumiți oameni de știință că ajung până acolo cu această tendință de economisire a timpului, încât cititul lor se reduce la o unică aruncare de privire asupra unei pagini pentru a reține cele câteva sensuri, între care conjuncțiile, legăturile dintre fraze, termenii intermediari, punctele, nu mai sunt decât detalii gramaticale ne semnificative. Cititul științific nu poate da nicicum o altă satisfacție decât aceea a rațiunii care descopere un adevăr. De aceea el nici nu poate fi considerat sub unghi contemplativ, deoarece această funcțiune pentru el este complet necunoscută.

Se întâmplă deseori însă ca cititul științific să fie aplicat unui altfel de limbaj decât limbajul științific. Aceasta mulțumită mai ales faptului că publicul cititor, în deosebi cel al zilelor noastre, printr'o totală lipsă de educație literară nu are conștiința inadvertenței acestor aplicații. Mai ales atunci când cititul științific este aplicat la un text de natură literară, inadvertența devine evidentă în toate mădularele ei. Și din păcate fenomenul acestor *sincronizări false* între cititul științific pe de o parte și limbajul literar pe de altă parte este extrem de frecvent. O bună parte dintre cititorii actuali concep astăzi a citi un text literar, în sensul cititului științific, adică a desprinde dintr'un context un sens, care poate fi uneori rațional, dar care e de cele mai multe ori anecdotic. Cititorii nu s'au convins încă sau nu au fost convinși când trebuia, că limbajul literar are o altă natură decât aceea a limbajului comun sau a celui științific.

Dacă în materie de poezie epică, cititul acesta inadvertent, în care principalul fapt este adecvația cititorului la un sens rațional, duce totuși cel puțin la cunoașterea și la sesizarea unui ansamblu anecdotic, în materie de poezie lirică cititul acesta rămâne fără niciun rezultat. Poezia

¹⁾ Prin text științific nu înțelegem numai un text de natură științifică, ci orice text care nu trece dincolo de limitele expunerii logice a unei semnificații.

se respiră sub el ca pletele unei domnițe sub piaptăn. Din frumusețile ei neanecdote, din rezonanțele ei ample, frumuseți și rezonanțe pe care cititorul nu are instrumentul necesar cu care să le poată descoperi — nu mai rămâne decât suspinul invalid al câtorva răzlețe întâmplări versificate. Întâmplări care, desprinse din cadrul magic în care se situează, devin inexplicabile, grotești chiar și lipsite de orice seriozitate. Când se mai întâmplă și ca poezia să nu mai conțină de loc asemenea întâmplări, cititorul care a parcurs-o grăbit, dar cu bune intenții, se scandalizează sau se supără teribil.

Cam așa s'a întâmplat cu întreaga poezie modernă. Și cam în acest fapt se poate găsi și cheia explicației violentei neînțelegeri dintre publicul cititor și scriitorul artistic, neînțelegere care survine din timp în timp, la noi și la alții, fie din motive, altele decât acelea arătate de noi în rândurile precedente, fie din motivul că între actul cititului și actul limbajului respectiv se produce o sincronizare de adecvații falsă.

2. Dar dacă cititul științific aplicat la un limbaj, altul decât cel științific, duce la forme inadvertente și la sincronizări false, *cititul retoric* nu are nici el o soartă mai fericită atunci când este aplicat unui limbaj de altă natură decât limbajul retoric. Cititul retoric este *cititul neadecvat obiectului*. Prin cititul retoric adecvarea la obiect, care în cazul nostru este limbajul, devine o adecvare indirectă, întru cât asupra obiectului, cititul retoric presară forme și accidente care nu aparțin acestuia. Limbajul retoric este un limbaj suprapus unui alt limbaj, în deobște, limbajului comun. El nu există de sine stătător. De aceea și cititul retoric este un *citit suprapus* unui altui citit. El este deci susceptibil la suprapuneri, așa după cum cititul științific — am văzut — era susceptibil la substituire.

Funcțiunea cititului retoric este o funcțiune de *convertire a obiectului (limbajul) la subiect (cititorul)*. Adică, de adaptare a obiectului la atitudinile respective ale subiectului, cititul retoric fiind astfel un citit *adecvat mai mult subiectului*. În felul acesta am putea susține că, dacă cititul științific are un scop dincolo de el însuși, în descifrarea obiectivă a unui text oarecare, prin scoaterea unui sens rațional conținut în acel text, — *cititul retoric are un scop dincoace de el însuși*, în spunerea unui text oarecare, asupra căruia s'a suprapus un limbaj specific. „Arta retorică e arta de a spune bine” — constată Șigogne în a sa „Estetică a cuvântului”.¹⁾ Acesta e și motivul pentru care textul scris — în cititul retoric — nu e decât un pretext pentru exercițiile vocale ale oratorului, care de fapt nu citește, ci spune. „Cuvintelor,

¹⁾ Émile Sigogne, *De l'esthétique de la parole*, pag. 10.

oratorul le dă imediat, fără posibilitate de a se îndrepta, de a alege, expresia lor vocală." 1) De aici și caracterul de improvizație atât de frecvent în arta oratoriei. Cititul în această artă nu e decât adunarea unui material lingvistic care ulterior va trebui să sufere considerabile modificări fonologice. „Le réel d'un discours, c'est après tout cette chanson, et cette couleur d'une voix, que nous traitons à tout comme détails et accidents", — spune Valéry.)

Procesul de înțelegere a textului nu este concomitent cu procesul de citire al lui. Înțelegerea textului în cititul retoric este anterioară citirii, deoarece oratorul trebuie să știe în mod anticipat ce conține un text oarecare, pentru a-l citi pe urmă așa cum vrea. Procesul de înțelegere este și el în cititul retoric un proces de suprapunere, suprapunere care pare să fie caracteristică domeniului retoric. Cititul retoric este un fel de „dublu citit", căci scopul lui este de a converti întotdeauna obiectul la subiect. „Ce qui suffit à l'orateur, ce sont les effets du langage." 2)

Adevărul științific nu interesează prea mult în cititul retoric. Nu interesează nici adevărul estetic al frazei. Ceea ce interesează este ceea ce convine unui interes pornit de la subiect și care interes trebuie suprapus unui text oarecare, silit să cedeze acestui interes. „Cuvântul propriu, esențial în stilul scris, n'are aceeași importanță și cedează justitei sunetului" 3) — în cititul retoric.

Cititul retoric este declamarea unui text iar *colaborarea interioară a cititorului cu textul respectiv este minimă*, întocmai ca în cititul științific. Ceea ce impresionează în cititul retoric nu este sonoritatea ca atare a unui text sau a unui limbaj, în fine ceea ce emoționează în cititul retoric nu este textul ca atare, cât modul de a spune textul. Psihologia ar putea distinge cu interes detalii în această privință, căci totul în cititul retoric se petrece subiectiv, aspectele obiective ale actului citirii, ca textul, logica frazei etc., fiind neînsemnate.

Accentul mare în această a doua formă de citit cade pe aspectele exterioare, oarecum formale ale actului. Astfel cititul retoric se face *întotdeauna în fața unei mulțimi*, el este o *roștire cu glas tare* a unui text, însoțită de respectivele pauze ale respirației, pauze caracteristice („c'est dans le besoin de respirer que la nécessité du nombre oratoire c'est fait sentir d'abord" 4) sau însoțită de gesticulații tipice.

1) *Ibidem*, pag. 21.

2) Paul Valéry, *Eupalinos ou l'Architecte*, pag. 88.

3) *Ibidem*, pag. 171.

4) Émile Sigogne, *De l'esthétique de la parole*, pag. 31.

5) Batteaux — citat de Brémond în *Les deux musiques de la prose*, pag. 30.

mimică, pantomimică, exhibiții vocale etc., etc., care completează ansamblul unei citiri, caracteristică prin cititor sau prin auditor, mai mult decât prin ea însăși.

Cititul retoric nu poate fi nici el, precum nici cititul științific, considerat sub unghiul contemplației, căci el este — prin supra-punerile de limbaj de care uzează — mai mult o formă a comunicativității.

Am văzut mai sus că aplicarea cititului științific la alte forme de limbaj de cât cel științific duce întotdeauna la nepotriviri în sensuri și la sincronizări false în adecvații. Același lucru se poate întâmpla și în cazul cititului retoric. În deosebi cititul retoric este aplicat limbajului liric și asta din motivul că zelul cititorilor este frecvent alimentat de o profundă necunoaștere a esenței poeziei. Așa se ivește problema declamării în poezie; problemă care vom vedea că de fapt traduce existența unei sincronizări false în adecvații. Cititul retoric se aplică în declamare asupra unui limbaj refractar dela natură oricăror încercări de convertire a lui în limbaj retoric. O poezie declamată este o poezie denaturată, căci nu este în firea poeziei de a suporta aspectul de discurs versificat pe care un citit retoric i-l dă. *Poezia este asemeni tainei sfintei cuminecături. Trebuie dată cu lingurița.* Nicăiri ca în poezie nu sunt excluse expresiile teatrale, nicăiri ca în poezia lirică nu se petrece, de fapt, o oficiere mai discretă, mai reținută, mai intimă. Așa că dacă aplicarea unui citit științific la un limbaj literar, cel mult trece pe lângă ceea ce este esențial estetic în limbajul respectiv, aplicarea cititului retoric la un text literar, denaturează acest esențial. Și aceasta datorită faptului că limbajul literar, mai ales cel liric, este foarte firav și nu poate opune nicio rezistență suprapunerii retorice. De aceea sincronizarea falsă care se produce nici nu pare pentru cei neinițiați evidentă. Ei își imaginează chiar că au descoperit tonul just al citirii. Pentru aceștia adevărata poezie se retrage definitiv și iremediabil în ea însăși, ca într'o cochilie. Cititul retoric este față de literatură ceea ce este față de ochiul liber și nevătămat sticla monocului. O perversiune. Și dacă atunci când citim un text literar științificește, facem același lucru pe care îl facem când citim estetic de pildă, teoria lui Mariot Gay Lussac, adică sincronizăm greșit adecvațiile, atunci când declamăm un text literar, facem aceeași greșală pe care am face-o dacă am rosti un discurs, deși în fața unei mulțimi imense, numai pentru noi și cu modulațiile cu care am citi, de pildă, sonetul lui Arvers. *Pentru o citire estetică trebuie deci tonul estetic, pentru o citire științifică, tonul științific iar pentru o citire retorică tonul retoric.* Acest ton trebuie dobândit în mod lucid de fiecare.

Insinuăm toate aceste fapte de mai sus deoarece avem conștiința limpede că fără un elementar, continuu, sistematic și susținut efort nu se poate ajunge la dobândirea elementelor necesare distincțiilor și sincronizărilor pe care un cititor trebuie să le facă implicit, în fața unui limbaj oarecare.

Mai insinuăm toate aceste fapte deoarece avem conștiința că în opinia publică există înclinarea de a se crede că cititul înseamnă o tehnică gramaticală și nimic mai mult, opinie care trebuie scoasă din cercurile în care se bucură de popularitate. Cititul dacă aparține și tehnicii gramaticale, mai aparține, ca problemă — și asta e mult mai important — și altui domeniu: filosofia gramaticii.

În fine mai insinuăm toate aceste fapte pentru că „dacă scriitor te naști, cititor devii”. Cu alte cuvinte insinuăm aceste fapte pentru că în dosul lor se ascunde o acută problemă de actualitate: criza dintre scriitorul contemporan și cititorul său. Iar noi vedem în „sincronizările false” unul din motivele esențiale care au dus la această criză.

3. *Cu cititul literar* atingem ceea ce în chip teoretic denumim citit adecvat estetic. El este forma ideală a cititului și forma în care interrelația obiect-subiect se realizează în modul cel mai pur. Aceasta datorită faptului că în cititul literar *subiectul se adecvează întotdeauna la obiect, iar obiectul se adecvează întotdeauna la subiect*, îndeplinindu-se astfel unul din principiile elementare ale esteticului: *desintere-sarea*.

Cititul literar se referă în permanență la un limbaj ale cărui structuri sunt esențial deosebite de structurile limbajului științific sau ale limbajului retoric. Astfel, pe când limbajul științific se caracterizează prin aceea că este susceptibil la substituiri, concentrarea sa maximă realizându-se în univocitatea sensului rațional pe care îl transportă, limbajul literar sau poetic are valoare proprie, intrinsecă, iar una din concentrările sale maxime se realizează în *echivocitatea funciară a sensurilor sale raționale*,¹⁾ comprehensiunea nefiind rostul său fundamental. „L'usage général n'est soumis qu'à la statistique, — reflet de la moyenne des facilités de prononciation. La langue parlée ordinaire est un instrument pratique. Elle réstort à chaque instant des problèmes immédiats. Son office est rempli quand chaque phrase a été entièrement abolie, annulée, remplacée par le sens. La compréhension est son terme. Mais, au contraire, l'usage poétique est dominé par des conditions personnelles”...²⁾ spune Valéry.

¹⁾ V. Thierry Maulnier *Introduction à la poésie française*, pag. 58.

²⁾ P. Valéry: *Pièces sur l'art. Droits du poète sur la langue*.

Limbajul literar este limbajul suficient sieși. El se realizează prin el însuși, se conservă prin el însuși și este identic numai cu el însuși, nefiind susceptibil nici la substituire, nici la suprapuneri. „Le langage n'est plus un acte transitif, un expédient. Il lui est au contraire attribué une valeur propre, qui doit se retrouver intacte, en dépit des opérations de l'intellect sur les propositions données. Le langage poétique doit se conserver soi même, par soi même, et demeurer identique, inaltérable par l'acte de l'intelligence qui lui trouve ou donne un sens”.¹⁾

Așa dar cititul estetic *are scopul în sine* și-și este suficient sieși, colaborarea dintre subiect și obiect implinindu-se tocmai prin mijlocirea lui. Cititul estetic este deci ceva mai mult, și decât cititul științific și decât cititul retoric. El nu este un mijloc de natură tehnică substituibil printr'un sens rațional, niciun mijloc de natură psihică, interesat unei suprapuneri, ci un mijloc de natură tehnică *identic cu sine însuși*. Când cineva îți spune că citește o poezie ai o cu totul altă viziune despre acest citit, decât ai avea dacă ți-ar spune că citește o lucrare oarecare de chimie, să zicem, sau că undeva într'o sală, citește un discurs. În timp ce în ultimele două cazuri ești de acord să convii că nu cititul este centrul procesului care se petrece, ci comprehensiunea într'un caz, și comunicarea în celălalt, și că cititul nu este făcut numai de dragul lui, ci că el servește un scop precis înafară de el, fiind astfel numai un mijloc, în același timp când e vorba de cititul literar convii că cititul este centrul întregului proces care se petrece și că el se produce astfel, în mod autonom și desinteresat, numai pentru că se produce, numai pentru că există o voință care se exercită cu scopul de a se produce el și nu pentru că există o voință care să îl depășească. Așa dar, pe când cititul științific are un scop dincolo de el însuși, în descifrarea rațională a unui text constituit anume în vederea acestei descifrări, deci univoc, și pe când cititul retoric are un scop, așa zicând, dincoace de el însuși, în crearea unor dispoziții favorabile unor interese personal psihice, pe baza unui text anume constituit în vederea acestor interese, *cititul literar are un scop în el însuși*. Citim pentru că citim.

Am văzut că în cazul cititului științific unul din aspectele esențiale era procesul de comprehensiune științifică, pe care actul citirii propriu zise îl avea la bază. Am văzut de asemenea că în cazul cititului retoric procesul de comprehensiune retorică, era unul din cheile fundamentale ale problemei suprapunerilor retorice. Același e cazul și în ordinea cititului adecvat estetic. Numai că pe când în cazul cititului

¹⁾ P. Valéry, *op. cit.* pag. 59.

științific sau al cititului retoric procesul de comprehensiune respectivă, se baza pe o „înțelegere” cu precise forme intelectuale sau raționale, în cazul cititului literar avem de a face cu o altfel de comprehensiune — în orice caz nu cu o comprehensiune esențial rațională.

Prin *înțelegere estetică*, concepem nu ceea ce în deobște se conține când se vorbește despre un proces psihologic de comprehensiune. Înțelegerea estetică este ceva mai mult decât atât și în orice caz ea nu înseamnă în primul rând pricepere cu rațiunea a unui text. Este și asta, dar nu este numai atât. Înțelegerea estetică se caracterizează în special printr'o rezonanță profundă, amplă și colorată, în întreaga personalitate a celui ce înțelege. Această rezonanță este însă și integrală, adică cuprinde toate domeniile spiritului simultan. Limbajul literar, fapt pe care îl admit aproape toți esteticienii, este un limbaj al inefabilului, al neprecisului, al nelimitatului căci după cum sesizează cu multă subtilitate Maulnier e un „destin extraordinar al unei arte; acela de a uza de limbaj pentru a stăpâni ceea ce prin natura sa scapă limbajului”.¹⁾ Limbajul literar nu uzează de sensuri univoce, pentru că „poezia nu se conține decât ca arta prin care... se spune ceea ce nu e destinat să fie spus”.²⁾ De unde urmează că cititul literar va trebui făcut de așa natură încât să poată sesiza acel element esențial estetic și care nu poate fi concentrat într'un sens rațional și indubitabil. Brémond confundă esteticul cu misticul, Maulnier confundă esteticul cu magicul, după cum mulți alții mai înclină să confunde și astăzi — într'un laudabil efort clasicizant — esteticul cu intelectualul și de sigur toți au în parte dreptate. Tocmai de aceea considerăm comprehensiunea estetică ca un fenomen atât de general. Cititul estetic trebuie să se adapteze deodată, magicului, misticului, raționalului, muzicalului, inefabilului. Pentru că el trebuie să producă deodată acea rezonanță generală, amplă, în întreaga personalitate a cititorului. Cititul estetic, prin înțelegerea estetică ce-i stă la bază, transfigurează textul, care dintr'o absurdă înșiruire de fraze originare, se transformă într'o realitate sui generis, foarte aproape de realitatea muzicală, dar și foarte aproape de realitatea magică și mistică a unui fond substanțial caracteristic. Cuvintele, frazele, propozițiunile capătă, prin cititul estetic sensuri cu mult deosebite decât acelea pe care simplele lor semnificații le puteau da. Ansamblurile, atât de importante de astădată, amănunturile, atât de indispensabile în cazul de față, se întesesc cu sonorități pe care o anumită univocitate conceptuală nu le poate avea și

1) Th. Maulnier: *Op. cit.* pag. 14.

2) *Op. cit.* pag. 16.

nici produce, dar pe care, nu se știe cum, o echivocitate afectivă și conceptuală chiar, a sensurilor, le produce la maximum. Cu un cuvânt cititul adecvat estetic are la baza lui o comprehensiune specială, de altă natură, decât comprehensiunile din cititul științific și retoric. O comprehensiune variată, transfiguratorie, bazată pe rezonanța amplă pe care procesul de comprehensiune estetică o are în întreaga personalitate a celui care înțelege. O problemă se ivește însă aici. Am văzut în cazul cititului științific că procesul de comprehensiune estetică se produce concomitent cu procesul citirii și în cazul cititului retoric, că același proces se petrece în mod anticipat, înaintea lecturii propriu zise. Care este cazul în cititul adecvat estetic?

De sigur, tonul adecvat estetic, datorită multiplicității sale funcționale, apoi însuși caracterului imprecis al funcționalității estetice a unui text, se dobândește dificil și numai în urma unui efort susținut. Problema „primei lecturi” — căci aceasta e problema noastră — se rezolvă astfel dela sine. De aceea nu reprezintă niciodată o opinie serioasă și controlabilă, opinia estetică făcută după o lectură unică, lectură care nu a fost supusă unei repetări oarecare. Prima lectură nu izbuteste decât numai în cazurile cititorilor dotați cu o artă innăscută a cititului — sunt și de aceștia — să dobândească tonul nimerit estetic fără de care nu se poate realiza, o valabilă comprehensiune literară.

Legată direct de problema „primei lecturi” în literatură, mai este și o altă problemă care se ivește pentru noi în această ordine de idei. Problema *cititului inadvertent*. Există, fără 'ndoială, o atare problemă și ea se pune mai ales astăzi, când împrejurarea că asistăm la o profundă și totală criză în raporturile dintre cititor și scriitor, se datorește în primul rând faptului că cititorii moderni au pierdut complet contactul cu opera literară. Cititorii moderni nu mai știu citi. Se poate de sigur ca și creatorul să aibă în această acută criză de care vorbim, partea lui de vină. Extremismul exagerat al curentelor literare, extremism care dacă — pe teren principial a dat frumoase roade — pe teren practic a eșuat complet, e de sigur unul dintre motivele care au dus la dispariția acelu element indispensabil creației: publicul. Dar lipsa educației literare a publicului a fost motivul esențial al declanșării acestei crize contemporane. Sincronizările false, prima lectură, și cititul inadvertent, sunt rezultatele nefaste ale acestei lipse de educație literară. Am văzut ce sunt sincronizările false sau opiniile formate după prime lecturi. Cititul inadvertent e, într'un fel, un rezultat al lor. Sau și mai bine, el se adaugă lor, mulțumită pregătirii de teren pe care ele i-l fac. Ce însemnează citit anacronic sau inadvertent? Însemnează acel citit în care sincronizările nu se produc greșit între un domeniu și

altul, ci în sânul aceleiași domeniu — respectiv domeniul literar. Să ne lămurim și mai mult. Dacă în general tonul estetic al modului citirii poate fi dobândit, acest ton are însă nuanțe și nuanțe dela autor la autor și dela epocă la epocă. Astfel cititorul de astăzi citește cu mijloace de acum un veac, să zicem, opere contemporane, când el ar trebui să dobândească un ton propriu — contemporan. Citirea unei bucăți literare însemnează înțelegerea ei literară. Nu poți citi bine o operă literară dacă nu o înțelegi literar. Dar nici nu o poți înțelege literar dacă nu o citești bine. Între înțelegerea și citirea unei opere e deci o relație unanimă. De sigur, modalitățile de citire cu care vin cititorii actuali pot fi juste. Tonul poate fi cel nimerit estetic. Numai că el nu e cel nimerit estetic, pentru autorul respectiv, opera respectivă, spiritul respectiv în care e scrisă opera. A ceti o poezie de Valéry ca pe una de Verlaine e o inadvertență. A citi o poezie din sec. XX ca pe una din 1700 e o inadvertență. A citi o poezie clasică ca pe una romantică e o inadvertență. Cititul nu e ceva static, ci ceva plin de viață. El suferă mereu mișcări interioare, ca și limbajul literar la care se referă. Iată de ce în însăși cititul adecvat estetic se petrece, trebuie cel puțin să se petreacă în permanență, un proces de adaptare. De adaptare a cititului la spiritul literar al vremii, al operei sau al autorului respectiv, spirit care variază cu o intensitate dintre cele mai vertiginoase. Câtă deosebire în această perspectivă între cititul literar și cel științific sau retoric, două citiri ale căror structuri suferă atât de minime diferențieri. Adaptarea, în cititul literar se produce în primele sau prima lectură și numai după ce această adaptare s'a produs în mod deplin, urmează comprehensiunea estetică despre care am amintit mai sus. Abia după a doua, a treia sau uneori chiar după a patra lectură, textul se limpezește în fața ochilor noștri interiori și se oferă trăirii, în mod spontan și necondiționat.

Am văzut că în cititul științific se neglijează amănuntul estetic al frazei și că în cititul retoric se neglijează ansamblul estetic al discursului. Credem că nu e necesar să arătăm și să insistăm că în cititul estetic, *atât amănuntul cât și ansamblul literar își au în mod egal importanța lor substanțială*. Ceea ce trebuie să mai arătăm este însă faptul că pe când atât în cititul științific cât și în cel retoric, funcțiunea contemplativă a cititului este nulă, în cititul literar, această funcțiune îi e funcțiunea propriu zisă și că pe când în celelalte două forme de citit, colaborarea dintre cititor și obiectul cititului este nulă sau minimă numai, în cazul cititului literar, între subiect și obiect se petrece întotdeauna un schimb simpatetic. Date ale noastre sunt proiectate în obiect, date ale obiectului sunt proiectate în noi, iar ceea ce este fundamental,

procesul de comprehensiune literară, se transformă prin acest schimb-simpatetic, în *trăire contemplativă*. A citi devine identic cu a cânta, a dansa, a privi, a asculta etc. etc. Devine deci un act contemplativ ca atare. În fine dacă în cititul retoric, formal, aveam de a face cu o rostire cu voce tare a unui text, iar în cititul științific cu o simplă urmărire cu ochii, în cititul literar aceste aspecte se contopesc una în cealaltă dând naștere acelei „*voici interioare*“ despre care s'a vorbit în ultimul timp atât de mult.

O concluzie deosebit de însemnată se desprinde însă pentru noi din toate încercările descriptive de mai sus. Concluzia că dacă „*Toutelittérature qui a dépassé un certain âge montre une tendance à créer un langage poétique séparé du langage ordinaire, avec un vocabulaire, une syntaxe, des licences et des inhibitions, différentes plus ou moins des communs*“,¹⁾ orice literatură care a depășit un număr oarecare de ani, trădează o tendință de a crea un citit literar deosebit de cititul ordinar, cu condiții proprii, cu o structură caracteristică, cu licențe și inhibițiuni diferite, mai mult sau mai puțin, de cele comune.

Un tablou comparativ rezumă cele spuse mai sus în modul următor :

Cititul științific	Cititul retoric	Cititul adecvat estetic
Adecvat obiectului	Adecvat subiectului	Adecvat și obiectului și subiectului
Susceptibil la substituiți	Susceptibil la suprapuneri	Identic cu sine însuși
Scop dincolo de el însuși	Scop dincoace de el	Scop în el însuși
Comprehensiune științifică	Comprehensiune retorică	Comprehensiune estetică
Neglijează amănuntul estetic	Neglijază ansamblul estetic	Amănuntul și ansamblul estetic sunt esențiale
Funcțiune contemplativă nulă	Funcțiune contemplativă nulă	Trăire contemplativă
Urmărire cu ochii	Citire cu voce tare	„Vocea interioară“

4. După toate cele expuse mai sus ca și, mai ales, după distincțiunea pe care am făcut-o între cititul științific, cititul retoric și cititul adecvat estetic, se va putea cu ușurință subînțelege că nu există în realitate limite tranșante între aceste forme de citit și că despre ele-

¹⁾ Paul Valéry: *Pièces sur l'art, Droits du poète sur la langue*, pag. 59.

nu se poate vorbi, când le concepem în stare pură, decât principiul. Distilările executate mai sus sunt de sigur lucrări de laborator. În realitate între cele trei moduri ale cititului se păstrează unele legături, și urme dintr'unul într'altul se regăsesc — după cum se va vedea mai jos — întotdeauna. Inafară însă de aceste atingeri care se produc între hotarele celor trei latifundii spirituale, mai există chiar și cazuri în care aceste moduri, în aparență suficient de diversificate, colaborează, se combină între ele, după cazuri. E vorba atunci de *cititul combinat*.

Există unele limbajuri care nu aparțin niciunei forme de limbaj dintre cele alese de noi în paginile precedente. Așa e de pildă limbajul filosofic sau limbajul jurnalistic. Asupra acestor moduri de limbaj se aplică cititul combinat. El este reductibil la cele trei forme de limbaj dintre care cel puțin două intră în aliajul său în combinație. Cum însă nu avem totuși de-a face cu realități noi ci cu simple amestecuri, ca să vorbim în termeni de laborator, cititul combinat e numai un epifenomen pentru ceea ce ne interesează pe noi. Astfel cititul unui text filosofic este un citit combinat din cititul științific pe de o parte și cititul estetic pe de altă parte. De asemeni cititul unui text jurnalistic este tot rezultatul combinației cititului științific — cu scopul de a prinde sensuri univoce — și a cititului estetic — cu scopul de a încânta prin el însuși. Cititul unui text sacru este rezultatul combinației dintre cititul științific și — când acest text sacru e liturgic, — cititul retoric ș. a. m. d. Prezența cititului științific în toate modurile cititului combinat arată frecvența sa deosebită față de cititul estetic, care este însă la rândul-i mai frecvent decât cel retoric.

Tipurile cititului adecvat estetic

O încadrare justă a cititului adecvat estetic în fenomenul literar nu se poate face însă, fără a se insista o clipă asupra unui aspect cu totul esențial al problemei artei literare. Este vorba de problema diferențierii genurilor literare, problemă care vizează, de sigur și latura care ne interesează pe noi din fenomenul literar.

Am văzut că cititul în domeniul literar are alături de funcțiunea contemplativă și o funcțiune de actualizare a unei potențialități artistice, - o funcțiune de execuție — așa zicând — a unei realități care trebuie acaparată. El trebuie să transporte un limbaj specific dintr'un stadiu potențial, acela al textului, la stadiul actual, al operei de artă. Acțiunea aceasta implică însă adecvații și interadecvații juste, numai astfel putându-se realiza trecerea intenționată în prealabil. Cititul literar nu este însă unic, el nu se regăsește nicăieri ca atare, pentrucă

el este din capul locului, supus unor diferențieri esențiale, diferențieri care nu corespund numai unor distincțiuni arbitrar didactice, ci corespund unor adevărate moduri esențiale artistice. Aceste diferențieri sunt genurile literare, genul epic, genul dramatic și genul liric.¹⁾

Nu se va putea deci niciodată vorbi despre limbajul literar, altfel decât în mod principial și prin urmare nu se va putea vorbi niciodată nici despre cititul adecvat estetic altfel decât în mod principial. În realitate există numai limbajuri literare sau numai citiri adecvate estetic.

Astfel, vorbind despre cititul adecvat estetic, vom vorbi fie despre cititul adecvat estetic genului liric ș. a. m. d. Iar precizările de nuanțe dintre ele trebuiesc cu necesitate făcute, pentru că ele sunt esențiale, după cum esențială este însăși diferențierea genurilor, din una și aceeași rădăcină.

1. *Cititul adecvat estetic genului epic*, prin faptul că se referă la un text continuu, logic și rațional mai păstrează încă în modul său de manifestare unele rezidii din cititul științific. Genul epic, care cuprinde, în deobște romanul și nuvela, epopea fiind numai o fază premergătoare genului, utilizează cu o frecvență mult mai mare elemente din limbajul comun, decât celelalte genuri. Aceasta datorită faptului că textul epic e de așa natură încât nu poate sălta dintr'odată dincolo de logicitatea, angrenată rațional, a povestirii. Față de limbajul științific limbajul epic e totuși foarte departe. Căci dacă în limbajul epic mai regăsim ce e drept frazele cu sens precis, nu mai regăsim de loc, frazele „echivalente” și „nule” din limbajul științific, indiferența la ritmuri a acestuia, traduisibilitatea sa, indiferența sonoră, tendința spre substituiri etc. etc. În consecință cititul epic, deși mai păstrează în sânul său imixtiuni ale cititului științific, totuși, structural, este distinct de acesta.

Denumim cititul adecvat genului epic *cititul estetic semnificativ*. El se acordă întotdeauna cu semnificațiile textului și ca atare respectă întotdeauna cu mai multă rigoare limitele lui. Față de cititul adecvat genului liric, în cititul semnificativ, accentul cade pe semnificația, bine înțeles logic-estetică a ansamblului frazei. Obiectul este în limbajul epic semnificat prin procedee estetice de ansamblu. De-acum accentul în cititul semnificativ cade pe termenii care semnifică. Acești termeni suht în fraza epică de obicei verbele, respectiv predicatele. Când luăm, de pildă, următorul text:

„vezi, frunzele de nuc se scutură și rândunelele se duc”... citindu-l, vom accentua nu termenii intermediari sau indirecti ai frazei,

¹⁾ Despre această problemă vezi Liviu Rusu *Estetica poeziei lirice* cap. „Diferențierea genurilor literare”.

ci termenii care semnifică ansamblul tabloului și care sunt verbele „scutură” și duc”. Rezonanțele în limbajul epic vin mai mult din peisagisticul și anecdoticul frazei, decât din intermediarul ei melodic, iar cea mai mare importanță în acest limbaj o are sensul estetic al frazei. În consecință tonalitatea cititului semnificativ o va da respectul sensului estetic al frazei. De aceea acest citit se va restrânge întotdeauna numai la modulațiile necesare semnificării și nu va trece peste limitele acestei semnificări. Plasticizarea cititului se va face ca de obicei, cu mijloacele respirației. Pauzele, ca atare, apar în cititul semnificativ numai cu scopul de a plasticiza semnificația. Ele nu au încă o valoare a lor proprie. Ele apar numai acolo unde le cere respirația. În textul de mai sus, ele vor fi după prima parte a propoziției și înaintea celei de a doua parte, adică între „frunzele de nuc se scutură” și „rândunelele se duc”. În limbajul epic subiectul povestitor este mult mai camuflat decât în cel liric (nu atât de mult însă ca în cel dramatic). Cititul semnificativ va respecta „incognitoul” lui. Cuvintele în limbajul epic, contează, cu mult mai mult, prin rezonanța lor peisagistică, decât prin muzicalitatea lor intrinsecă. Ritmul frazei apoi este mai mult geometric, respectând sensul și ordinea gramaticală, decât melodic. Cititul semnificativ va accentua acest lucru, căci el sesizează cu subtilitate deosebirea dintre ritmul epic și cel liric și se acordă adecvat ritmului semnificativ al genului epic. Astfel se și rezolvă o problemă dintre cele mai interesante ale genului epic. Problema ritmului frazei în proză.

Intr'un foarte spiritual studiu ¹⁾ asupra prozei franceze, Brémond conchide, după documentate și pline de miez intuiții, împreună cu Batteaux, că în definitiv orice proză bine ticluită e vers ²⁾ arătând cum, sub aspect lingvistic cel puțin, orice frază este reductibilă la forme diferite de versuri, cel mai frecvent fiind în acest sens „octosilabul”, formă de vers dusă la o atât de mare glorie în proza franceză de un Joubert și atâtia alții, înainte și după el.

Problema însă tocmai de aici începe și pentru rezolvarea ei justă, ni se pare că cheia cea mai importantă o poate da însăși problema cititului, așa cum o vedem noi. Silabismul prozei, oricât de identic ar fi, tehnic vorbind cu cel poetic, are însă față de acesta o cu totul altă conjunctură, pentru că el servește cu totul altfel de moduri de exprimare. Iar cititul este o elementară dovadă a acestui lucru. În proză citim alexandrinul, de pildă, cu totul altfel decât în poezia lirică. Ansamblul cititului e altul. Căci esențială în cititul epic nu e degajarea.

¹⁾ Brémond: *Les deux musiques de la prose*.

²⁾ *Op. cit.*, pag. 36.

cadenței alexandrinului, ci degajarea semnificației alexandrinului, în timp ce în cititul liric e mai esențială degajarea cadenței decât a semnificației. Acesta e de altfel și motivul pentru care în lectura prozei trecem de atâtea ori pe lângă endecasilaburi, alexandrini, octosilabi, etc., etc., fără a ne da seama de aceasta, sesizarea lor nefiind esențială pentru ansamblul a ceea ce ne interesează estetic într'o frază epică. De aceea Bouhours are dreptate, și Brèmond însuși nu-l contrazice direct, atunci când afirmă că: „proza are un alt număr decât poezia și între ele e cel puțin tot atâta deosebire câtă există între două persoane dintre care una merge și alta dansează”.

2. *Cititul adecvat textului dramatic* are unele asemănări cu cititul retoric. Așa după cum cititul semnificativ păstrează unele imixțiuni ale cititului științific în cadrul său interior, tot așa cititul genului dramatic păstrează unele urme din cititul retoric în modul său de a se manifesta.

Limbajul dramatic este un limbaj dialogat. Esențialitatea sa însăși rezidă în acest caracter dialogat. Dialogul presupune însă imediat un limbaj de adresare. El este o discuție în care unul se adresează celuilalt, iar această adresare are în ea ceva retoric. Cititul adecvat textului dramatic se resimte de faptul acesta. Căci într'adevăr, când citim un text dramatic oficiem pe rând rolul fiecărui personaj angajat în discuție. Dialogăm, ne adresăm deci când unuia, când celuilalt, iar această adresare, în care noi ne proiectăm imaginar, aduce cu sine caracterul dramatic al textului. Dar acest proces de proiectare nu se reduce numai la atât. În afară de proiectarea noastră ca cititor într'un dialog ce ne este de fapt indiferent, întregul este proiectat de noi când îl citim, pe o scenă imaginară. Un text dialogat ne silește prin natura lui să-l proiectăm scenic. Căci textul dramatic nu există prin sine decât ca un mod al artei teatrale. El se referă întotdeauna la un spectacol, iar atunci când e numai citit, acest text e proiectat imaginar într'un spectacol. Iată și motivul pentru care considerăm ca neintemeiată distincția tranșată care se face între textul dramatic și reprezentația de teatru. Aceste două elemente nu pot fi tratate antagonist. Ele se rezolvă unele prin celelalte. Iar cititul dramatic este cea mai elocventă dovadă a acestui lucru. Căci chiar dacă un spectacol, o reprezentație nu se produce în fața noastră, cu toate acestea nu citim niciodată un text dramatic fără a nu ne imagina în mod constant acea reprezentație, acel spectacol în fața noastră. Citind textul dramatic, avem constant și chiar fără să vrem, în fața ochilor noștri mintali scena, actorii, conflictul sau însuși publicul — tot atâția factori străini de textul dramatic pur și simplu. Procesul de proiectare este evident.

De două ori produsă în cititul dramatic proiectarea, — o dată când ne proiectăm noi înșine în discuția dialogului dramatic, și a doua oară, când proiectăm întregul text dramatic ca un spectacol pe o scenă imaginară — e justificată denumirea de *citit proiectant* pe care o dă cititului adecvat textului dramatic.

Am văzut că în cititul proiectant se pot găsi unele urme din cititul retoric, mai ales în acea adresare care se produce atât în unul cât și în celălalt. Deosebirea însă tocmai de aici începe. Căci pe când în limbajul retoric adresarea nefiindu-și suficientă sieși, este nevoită să recurgă la suprapuneri, ca la niște elemente de subterfugiu, în limbajul dramatic această adresare, acest dialog există numai prin el însuși, și ca atare nu recurge la ajutorul suprapunerilor pentru a se putea desfășura. Cititul proiectant se deosebește prin urmare fundamental de cititul retoric. Căci pe când în cititul retoric suprapunem asupra unui text interesul unei adresări publice, în cititul proiectant ne proiectăm în dubla funcțiune de adresanți și adresați, ca și cum acest dialog ne-ar aparține.

3. *Cititul estetic adecvat genului liric* este cititul pur. El este debarasat de orice elemente streine, păstrând cel mai mult contactul numai cu el însuși. Cititul liric se referă, după cum se știe, la un limbaj în mod extrem specific și care limbaj se caracterizează tocmai prin aceea că spune ceea ce nu se poate spune cu ajutorul limbajului. Cititul liric se referă prin urmare la un limbaj a cărui esență constă în primul rând în indeterminabil și ca atare scopul lui principal este acela de a revela acest fond indeterminabil al poeziei lirice. „Oricine ar fi, pentru a citi un poem cum trebuie — vreau să spun poetic — nu ajunge și de altminteri nu-i totdeauna necesar de a-i prinde sensul“.)¹⁾ Desigur, această revelație pe care trebuie să o îndeplinească cititul liric este un act extem de complex. Dar tocmai în această complexitate a lui constă și specificitatea limbajului poetic revelat. Căci, incontestabil, unul dintre motivele cele mai importante pentru care fondul caracteristic al poeziei lirice nu poate fi determinat în mod conceptual este și faptul complexității elementelor estetice care intră în combinație în aliajul poetic pur și care nu sunt niciodată reductibile unele la altele, precum inefabilul, muzicalul, delicatul, situația poetică etc., etc. Cititul liric sau *cititul estetic revelator* are virtuozitatea sa specială de a surprinde spontan și integral acest aliaj atât de bogat.

În lecțiile sale asupra dicțiunii poeziei, Paul Valéry spune la un moment dat: „La première condition pour bien dire les vers est d'avoir

¹⁾ H. Brémond, *La poésie pure*.

compris ce qu'ils ne sont pas, et quelle immense différence le separe du langage ordinaire",¹⁾ marcând cu aceasta primul pas pe care trebuie să-l facă cititorul în lectura, dificilă, și complexă a unui poem. Fără îndoială, limbajul liric este cel mai puțin comun limbaj dintre toate limbajurile felurite ale speței umane. De aceea și revelarea unui atare limbaj impune un mai mare și mai continuu efort, întru dobândirea acelor elemente ale cititului cu ajutorul cărora el se poate desfășura nestânjenit.

Textul prozaic citat în cazul cititului semnificativ :

„Vezi, frunzele de nuc se scutură și rândunelele se duc“, devenit liric de astă dată :

„Vezi rândunelele se duc,
Se scutur frunzele de nuc . . .“

cere un mod de lectură mult deosebit de cel pe care-l cerea în cazul epicității sale. Astfel în ceea ce privește tonalitatea lecturii sau a recitării, — care e în fond tot o lectură lirică, — cititul revelator va depăși domeniul forței intelectuale a limbajului și se va opri într'un domeniu de forțe ale limbajului, care fără să încalce domeniul muzical, se aranjează, între, ele, astfel ca să-și găsească domeniul autonom al desfășurării sale.

Între rostul termenilor în proză și rostul termenilor în dramă sau, între sunet și semnificație, limbajul liric descopere calități noi ale cuvintelor, calități care împacă atât unele cât și celelalte, păstrându-și prin aceasta un caracter specific și autonom. Aceste calități, specific autonome, trebuie să le descopere și să le valorifice cititul revelator. El trebuie să sesizeze cu delicatețe tonul just al lecturii, astfel ca să nu se producă niciun fel de imixțiuni sau infiltrări exterioare în sânul atmosferei lirice sau a fondului liric ce trebuie revelat.

Tonalitatea, apoi timbrul și în sfârșit modul general al cititului revelator se caracterizează tocmai prin aceea că au încontinuu o tendință vădită spre a crea sentimentalul, spre a favoriza stările sufletești excepțional emotive. Accentul general al cititului liric nu va mai cădea, ca în cazul cititului epic, pe sensul estetic al ansamblului, ci pe muzicalitatea estetică a sensului. Sensul ca atare al frazei nu interesează aproape de loc. Ceea ce interesează în deosebi este acel fond liric specific, echilibru între nuanțe, râu șerpuitor între maluri diferite, care se resimte și care se face cunoscut prin imponderabil, prin indefinibil, prin muzical.

¹⁾ P. Valéry, *Pièces sur l'art. De la diction des vers*, pag. 43.

Esențială, prin urmare, în cititul liric este degajarea lirismului original, acest lirism constituind specificitatea actului poetic liric. Cititorul are în vedere această revelație o mulțime de procedee la dispoziție. Așa de pildă între altele *modul de dispunere al tonului în lectură, timbrul utilizat sau în fine accentuarea termenilor*. Astfel se accentuează acei termeni care sunt capabili de a produce mai mult lirism, oricât de accidentali pot ei fi pentru progresul frazei și al sensului ei respectiv. În textul citat de pildă, accentuarea cea mai insistentă se face asupra termenului: *vezi*, cu lungirea sentimentală a vocalelor și cu insinuarea plină de tristețe a consonanțelor. Din „*vezi*”, termenul se transformă în „*veezii*”. La fel în celelalte cuvinte, accentul pe cât e posibil cade mai mult asupra acelor silabe care au mai multă predispoziție muzicală spre sentimental, spre liric, spre efuziv — precum „*rândunelele*”, cu multă insistență asupra finalului sau frunzele, cu multă insistență asupra primei silabe „*fru*”, capabilă de a crea o anumită dispoziție revelatoare. De altfel în general importanța enormă pe care o iau silabele și accentuarea lor în cititul liric e încă unul din procedeele utilizate de cititor în vederea revelației; aceste silabe se topesc până la insignifianță în cititul dramatic sau în cel epic. Pauzele apoi, pe care le-am văzut simple adiacente în celelalte lecturi, în cititul liric devin tăceri pline de sugestie. De exemplu în: „*vezi, rândunelele se duc*” etc. pare inutilă lungirea pauzei dintre *vezi* și *rândunelele* și dintre *rândunelele* și *se duc*, text care în lectură devine

Vezi, — rândunelele — se duc

Se scutur — frunzele — de nuc

și care lungire totuși prin tăcerea pe care o insinuează, colaborează, cum nu se bănuiește, la producerea acelei atmosfere capabilă la rândul ei să reveleze fondul liric original. Asupra acestor procedee tehnice însă se poate insista foarte mult. Noi nu intenționăm decât să ridicăm în aceste rânduri o chestiune care ni se pare insuficient desbătută: chestiunea recitării. Am văzut că recitarea e o formă a cititului. E momentul acum să arătăm că recitarea e forma supremă a cititului sau cititul ultim, execuția ca atare a accentului liric. După ce textul a fost studiat în nenumărate anterioare lecturi, după ce el a fost supus tuturor ajustărilor posibile, după ce el a fost colorat cu interpretarea cea mai favorabilă, urmează recitarea — care astfel devine adevăratul citit liric, cititul care revelează fondul liric original și care execută, actualizează, germenele potențial al operei lirice. De sigur nu orice cititor e un recitator. Dar orice cititor recitează. Și în aceasta apoi se văd și deosebiriile dintre recitare și declamare, noțiune pe care am discutat-o în

paginile premergătoare. In ale sale „Pièces sur l'art” Valéry sfătuește admirabil pe o recitatoare cum să procedeze in lectura operei lirice. Iată rândurile sale: „Et donc, et surtout, ne vous hâtez point d'accéder au sens. Approchez-vous de lui sans force, et comme insensiblement. N'arrivez à la tendresse, à la violence, que dans la musique et par elle. Defendez vous longtemps de souligner des mots; il n'y a pas encore *des mots*, il n'y a que des syllabes, des rythmes. Demeurez dans ce pur état musical jusqu'au moment que le sens survenu peu à peu ne pourra plus nuire à la forme dela mușique. Vous introduirez à la fin comme la suprême nuance qui transfigurerà sans l'altérer votre morceau. Mais il faut tout d'abord que vous ayez appris le morceau”.¹⁾ Alături de toate aceste fapte trebuie ținut seama de faptul că fiecare poem, fiecare autor, fiecare curent liric cere modurile sale personale de citit. Căci „orice poet e o excepție care nu confirmă nicio regulă”.²⁾ Iată de ce „Songez qu'il y a d'abord, nécessairement, presque autant de dictionnements différentes qu'il existe ou qu'il a existé de poètes, car chacun fait son ouvrage selon son oreille singulière. Il y a... autant des modes de dire qu'il y a de genres en poésie et qu'il y a des types ou des mètres différents”.³⁾

Rezumând și de astădată cele schițate mai sus, vom avea următorul tablou:

Cititul epic	Cititul dramatic	Cititul liric
Urme de citit științific	Urme de citit retoric	Pur
Semnificativ	Proectant	Revelator
Accentuiază termenii care semnifică	Accentuiază termenii care adresează	Accentuiază termenii muzicali
Evidențiază anecdoticul	Evidențiază dramaticul	Evidențiază inefabilul
Pauze	Pauze	Tăceri
Luăm contact cu textul	Ne proiectăm imaginar în text	Ne contopim cu textul

¹⁾ P. Valéry, *Pièces sur l'art: De la diction des vers*, pag. 48.

²⁾ T. Maulnier, *Introduction à la poésie française*, pag. 10.

³⁾ P. Valéry: *Pièces sur l'art: De la diction des vers* pag. 40.

Problema educației literare

De sigur elementele unei bune lecturi estetice nu se dobândesc ușor. Chiar și în cazul genului epic, care este cel mai apropiat de posibilitățile de asimilare ale unui cititor, cititul adecvat estetic se realizează dificil. Elementele acestea însă stau la îndemâna oricui. Dar ele nu se pot câștiga decât în urma unui exercițiu continuu, în urma unui efort susținut și cu ajutorul conștiinței lucide a cititorului, că cititul adecvat estetic reprezintă cu totul altceva decât cititul dobândit alfabetic și că, el este o realitate bine distinctă de aceasta. Într'un fel cititul estetic este același lucru cu execuția muzicală. Așa cum în aceasta din urmă e nevoie să înveți să cânti, tot așa e nevoie și în cea dintâi să înveți să citești estetic. Interesant e că foarte puțini sunt aceia care să convină asupra acestui fapt, pentru noi fapt de experiență concretă. Confuzi asupra separării formelor cititului, unele de altele, ei nu apreciază o operă literară decât ca un text asupra căruia cititul nu poate fi decât unul singur: acela pe care l-au învățat ei în școala primară, să zicem. Ce iasă din această confuzie am arătat mai sus. O gravă inadvertență contemplativă în materie literară și o periculoasă criză culturală a spiritului general.

E dela sine înțeles, că opera literară nu își diminuează valoarea sa în urma unei lecturi proaste. Valoarea ei rămâne una și aceeași, neschimbătoare și intrinsecă. Cine suferă de pe urma unei lecturi eronate sau false e tot cititorul. Și tocmai de aceea fenomenul acesta contemporan trebuie să ne dea mai mult de gândit și trebuie cu mai multă stăruință remediat. Pentrucă falsa comprehensiune a artei, eronata înțelegere a misiunii ei, îndepărtarea de specificitatea ei funcțională etc. etc. pot duce la o denivelare a spiritului general al unei culturi, dintre cele mai nefaste. Și această denivelare poate ascunde în ea și alte multe primejdii. Cititorul trebuie întors la o mentalitate clasică. E singurul lucru care se poate face și trebuie să se facă azi.

Dar cu acestea reluăm o problemă amintită și în paginile anterioare : *problema educației literare*.

În aceeași spirituală încercare asupra prozei utilizată de noi în cursul acestui studiu,¹⁾ abatele Brémond consacră la un moment dat un întreg capitol asupra educației literare în țara sa. Cert, problema ne privește și pe noi, căci, — avem această impresie susținută de experiență — modul în care se face educația literară în școlile noastre nu e, din nefericire, cel just. Dar dacă în Franța problema nu poate fi chiar atât de acută, Franța fiind de mult departe de începuturile ei

¹⁾ H. Brémond, *Les deux musiques de la prose*.

culturale, la noi e foarte actuală. Pentru că fiind o țară la începutul evoluției culturale nebagarea în seamă a acestei probleme poate periclita însăși începuturile de care vorbim.

Excesul de zel în ceea ce privește ceea ce am putea numi „logica gramaticală și lingvistică a textului”, excesul de zel în ceea ce privește problematica textelor, și care excese sunt apanajul educației noastre literare, precum și lipsa profesorilor talentați, periclitează gustul estetic și dragostea de frumos care trebuie să fie scopul educației literare. Profesorii noștri predau lecțiile prețios. Ca și când s'ar afla în fața unei lumi rafinate de producători culturali. Ei uită că în fața elevilor nu se află în fața unei comunități de viitori scriitori — așa se predau lecțiile — ci în fața unei comunități de viitori contemplatori, de viitori cititori. Pentru aceasta nu e necesară atâta filosofie literară câtă se face la noi. Sau poate, invers, e chiar necesară mai multă (sau alta) decât se face. Astfel e deosebit de important să se arate elevilor ce însemnează a citi literar, cum trebuie citit un text literar și mai ales că rostul cititului este acela de a desprinde dintr'un sensul rostul lui cel just: epic, dramatic sau liric. De asemeni că textul literar impune alt mod al cititului, decât textul științific sau textul oratoric. Dar mai presus de orice e necesar să se trezească în elevi plăcerea lecturii. Căci „Profesorul ideal, chiar și în cele mai umile clase, este acela care își ține elevii nemișcați de plăcere la lectura paginilor al căror sens îi lasă rece sau le scapă cu totul”.¹⁾ Iată de ce „Dați-le pentru asta profesori care să știe să citească”²⁾ — strigă Brémond.

În școlile noastre cititul se învață cel mult până în clasa întâia a liceului. La literatură el ar trebui să fie până în Universitate miezul oricărei predări. Căci cititul literar trebuie asimilat treptat și în adâncime. Și tocmai de aceea elevii noștri trebuie învățați nu să îngurigeze un text sau să producă un text, ci învățați să citească un text; cu atât mai mult cu cât aceasta se poate, pe când cealaltă nu.

RĂDU STANCA

¹⁾ H. Brémond: *Les deux musiques de la prose*, pag. 101.

²⁾ *Op. cit.* pag. 100.

CRONICI

ANTON MOCIONI DE FOENI¹⁾

Un capitol luminos din istoria Românilor de dincoace de munți se încheie prin moartea lui Anton Mocioni: sub hotărîrea destinului neiertător se curmă sbuciumul generos al Mocioneștilor din ramura bănățeană. Tradiția acestei măndre case românești constituie de acum un bun comun al întregii națiuni, o pilduitoare povață pentru generațiile viitoare și o sfântă datorie pentru moștenitorii numelui, chemat cu atâta încredere să continue o operă împletită din gânduri mari, din simțiminte autentice românești și din hărnicia alor două veacuri muncite onest și fără întrerupere.

În mijlocul unei lumi, pe care au cutremurat-o mari prăbușiri politice și au transformat-o profunde sguđuiri sociale, Anton Mocioni a purtat cu demnitate sarcina grea a unei moșteniri glorioase. Acesta este meritul său de căpetenie, pe care trebuie să i-l recunoaștem la marginea groapei, în care se va odihni de acum pentru totdeauna.

Povestea familiei Mocioni proiectată pe fondul vieții românești din Banat, începe acum două sute de ani. Un preot, Constantin, stă la obârșia neamului plecat din Macedonia pentru ca să caute în orașele dunărene puțința unei vieți mai sigure. Cei doi fii ai săi întemeiază familiile care se așează în Banat, își creiază gospodării bine conduse, obțin blazon nobilitar și prin descendenții lor se împlântă definitiv în pământul bogat, care răsplătește atât de darnic pe oricine îl muncește cu hărnicie și pricepere. Cu cât sporesc mlădițele tinere ale familiei, cu atât crește solidaritatea dintre cele două ramuri. Legătura cu solul bănățean îi identifică perfect cu simțimintele și revendicările poporului românesc, care pășește tocmai pe drumul renașterii. Numele lui Petru și Andreiu sunt, la mijlocul veacului trecut, un steag de luptă, iar Alexandru Mocioni, fostul președinte al Astrei, a fost, fără îndoială, o personalitate dintre cele mai caracteristice în perioada de lupte grele, fără succes pipăit a Românilor de aici. Dar nu numai reprezentanții familiei, care se disting la posturi de comandă, creiază tradiția glorioasă: în casa Mocioneștilor fiecare membru se integrează în ideea de luptă a națiunii. În lunga epocă dinaintea unirii nu există o acțiune

¹⁾ Cuvântare rostită la înmormântarea ilustrului dispărut, în catedrala din Timișoara, la 6 Aprilie 1943.

politică de covârșitoare însemnătate, fără contribuția Mocioneștilor, nu se ține congres bisericesc, fără asistența lor. Andrei este între cei dintâi membri ai Academiei Române, iar alegerea ca președinte al Astrei a lui Alexandru Mocioni îi aduce în legătură și cu organul de conducere al mișcării culturale din Ardeal.

Intr'un asemenea mediu a crescut și Anton Mocioni: tinerețea sa soarbe în preajma unchiului Alexandru principiile de temelie ale naționalismului luminat. Învață școala românească la Brașov și se inspiră mai ales din tradiția familiei. Dar primejdia paște de acum în mai mare măsură pe vlăstarii unei aristocrații, care prin imensa avere, prin educația deosebit de îngrijită a membrilor ei și prin legăturile de înrudire tot mai frecvente cu noblețea străină este expusă a-și pierde rostul ei românesc. Un statut familiar le impune ca „sfântă datorință” a-și păstra în orice împrejurare „caracterul tradițional, național și confesional”. Poate că unchiul înțelept a întrevăzut urmările nu totdeauna fericite ale alianțelor de familie, care ar fi putut să introducă în patrimoniul vechiu spirit străin. La sfârșitul primului deceniu al veacului de față Anton rămâne însă prin jocul destinului șeful familiei și singura autoritate chemată a reprezenta interesele ei. Bătrânii s'au stins, unul după altul, iar noua generație nu-și isprăvisese încă anii de școală. Anton era acum un bărbat deplin format. Prin contactul cu societatea aristocrației străine, prin călătoriile des repetate în toate centrele de cultură ale Apusului și prin zelul de a-și însuși tot ce o civilizație uimitor de progresată poate oferi unui gust rafinat, el își desăvârșește educația. Se încadrează apoi în ritmul vieții românești din epoca antebelică, ia parte deocamdată numai în adunările cu caracter bisericesc și mai ales în viața bancară. Perfect echilibrat, fără niciun strop de ambiție deșartă și mai vătos liber de orice veleitate prematură, tânărul Mocioni cunoaște oameni, încearcă experiențe folositoare și se pregătește astfel pentru o mai rodnică activitate.

Războiul însă îi răstoarnă toate planurile pentru viitor. Unul dintre verii mocionești cade pe câmpul de luptă, al doilea, pregătit admirabil pentru viața publică, se stinge nu mult după războiul, iar cel din urmă, mezinul iubit, a fost în curând smuls și el de moarte, în împrejurări de un emoționant dramatism. Lumea românească privea plină de compătimire și îngrijorare lupta inegală cu vârtejurile fatalității, care înghit nădejdi și avânturi pe culmi de tinerețe. Durerea sa însă a rămas mută, zăvorâtă în adâncul sufletului.

Profilul de om politic a lui Anton Mocioni s'a reliefat mai întâi, cu putere elementară, în toamna anului 1918. A fost o sărbătoare pentru consiliul național român, constituit în Budapesta, când tânărul vlăstar mocionesc, venind la o ședință, a declarat că aderă din tot sufletul la mișcarea națională menită să încoroneze străduințele generoase ale neamului nostru. După înfăptuirea unirii a fost membru al marelui sfat național și deputat în primul parlament al României întregite. Cumpănit în vorbă, respectuos față de marile comandamente naționale și credincios până în capăt ideii de unitate națională, el nu s'a pus niciodată în desacord cu principiile naționale românești. Și totuși a rămas fidel patriei sale restrânse, Banatului românesc, de care nimic pe lume

nu l-ar fi putut deslipi. Cu bunul simț al unui neam de luptători el își da seama, că misiunea noastră nu s'a încheiat pe acest pământ, că mai ales în vreme de primejdie trebuie să ne identificăm pe de-a ntregul cu durerile, speranțele și marile lui interese, pentru a-i întări încrederea în solidaritatea românească. Timp scurt a funcționat ca ministru al Ardealului în guvernul generalului Averescu și apoi a trecut în serviciul Palatului, în funcția de mare demnitar alături de trei regi. Atitudinea sa ireproșabilă nu i-a recoltat decât stimă și recunoștință, iar caracterul său de o desăvârșită puritate și liber de orice pornire de intrigă, a fost o podoabă a Ardealului românesc și cel mai prețuit dar, pe care l-am putut oferi Curții neuitatului Mare Rege Ferdinand.

De esență politică sunt și meritele, pe care și le-a câștigat Anton Mocioni în domeniul economic. Fabuloasa avere pe care o posedă, este numai în parte clădită pe moștenirea părintească, reunită din nou sub o singură conducere. După reforma agrară a fost nevoit a-și transpune activitatea mai mult în industrie și finanțe, pentru a compensa pierderile suferite. Priceperea cu care a condus operațiunile acestea și nimerita alegere a colaboratorilor l-au ajutat să-și multiplice patrimoniul în proporții nebănuite. Pare că a reinviat cu o supremă sfortare spiritul de economie, talentul de organizare și mâna norocoasă a strămoșilor săi. Succesul lui e o mare victorie într'un timp când vechile instituții economice de dincoace de munți își pierd caracterul de factori primordiali ai vieții noastre naționale, iar clasa conducătoare dela noi, în loc de a fi susținută a-și creia un solid suport economic, e lăsată să tânjească, încă tot tributară prepotenței economice străine.

Aceasta e în linii rezumative opera vieții bunului Român, care se întoarce acum la strămoșii săi. Aceia, pe care ne-a onorat cu prietenia sa, am avut prilejul, din apropiere, să admirăm la dânsul încă și o bogată comoară de calități, pe care le știa ascunde cu o discreție și modestie nobilă: umorul presărat cu nevinovate ironii, un rezervoriu inepuizabil de anecdote pline de spirit, orientare largă în literatură romanelor mari, pricepere pentru pictura clasică, o facilitățe de conversație, care te încânta prin expunerea interesantă și te cucerea prin spiritul său fin de observație și mai presus de toate înțelegerea și iubirea sa pentru muzică, un dar dela Dumnezeu, care nu crește decât în sufletele alese și imbibate cu cea mai înaltă cultură. Departe de a fi banal, el rămânea întotdeauna de o discreție aleasă, politicoasă și cu o ținută impecabilă. Un senior în accepția pură a cuvântului, al cărui mare avantaj a fost, că vorbea perfect șase limbi și era un adevărat maestru în saloanele de club și în deprinderile cinegetice ale societății sale.

Un strălucit exemplar al rasei noastre care a înălțat astfel prestigiul numelui purtat și a dus până în fața mormântului cu deplină demnitate sarcina grea a moștenirii mocioniene. Dacă Petru trece alături de Șaguna ca cel mai iscusit redactor al memoriilor noastre politice în epoca dela 48, dacă Andreiu se ridică în ochii contemporanilor săi, ca mare luptător în arena politică și ca unul din ctitorii mitropoliei noastre, iar Alexandru, mare orator și adânc cugetător, intrunește toate însușirile de îndrumător pe drumul spinos al emancipării politice, Anton

are netăgăduitul merit că a servit timp de două decenii ca legătură vie între regalitatea română și Transilvania reintregită, fiind unul dintre cei mai străluciți reprezentanți ai generației unirii și că a refăcut în întregime patrimoniul familiei, temelie durabilă pentru prosperitatea ei viitoare în folosul neamului.

Asociațiunea pentru literatura și cultura poporului român, care l-a numărat între membrii și ocrotitorii ei și îndeosebi Asociațiunea băvâțeană, al cărei președinte de onoare a fost, se închină cu pietate în fața osemintelor sale pământești, preaslăvindu-i faptele și binecuvântându-i amintirea.

SILVIU DRĂCOMIR

„POPOR DE PORUMBEI”

HOLOBÍCI NÁROD 1)

În calitate de președinte al Societății Slovaco-Române din București, împlinesc obligațiunea de a rosti un cuvânt introductiv la festivitatea de azi, menită să comemoreze a patra aniversare dela proclamarea Statului Slovac independent.

Amiciția slovaco-română este de origine străveche. Ea se poate întemeia pe rădăcini adânc înlipte în trecutul acestor două neamuri.

Din clipa când au luat pentru întâia oară contact unii cu alții, Românii și Slovaci au viețuit în desăvârșită prietenie, pe care niciun fel de răutate a oamenilor, nicio vrăjmășie a timpurilor n'au putut s'o mai tulbure și nu vor izbuti s'o sdruncine, nici în viforul zilei de azi, nici în primejdia celei de mâine.

Transilvania și Slovacia au afirmat din veacul al XIV-lea înainte aceleași tendințe de emancipare și neatârnamare politică.

Atât Voevodul transilvan Ladislau Borș, cât și stăpânul teritoriului slovac Matus Cak au gospodărit în primele decenii ale veacului al XIV-lea în cuprinsul țărilor cărmuite de dăncii ca niște suverani veritabili. Spre sfârșitul aceluiași veac, slovacul Ctibor Ctiborius, care purta și titlul „Dominus terrae fluvii Vag” domn al regiunii fluviului Vag — cea mai fertilă regiune a țării amice, cum ar fi la noi Oltenia — a reușit să urce scaunul de Voevod transilvan, stăpânind timp de aproape 20 de ani (1395—1414) și înțelegând să cultive relațiuni de bună vecinătate și chiar de prietenie atât cu Mircea cel Bătrân, pe care l-a ajutat efectiv în lupta sa contra pretendentului Vlad, cât și cu Alexandru cel Bun, Domnul Moldovei.

Amintirea lui s'a păstrat în regiunea curat românească din Nordul Transilvaniei, unde există până în timpul de față și un deal și o vale cu numele lui Stibor căci „Românul ține minte”... Cronicarul din veacul al XV-lea, care a transmis posterității cea mai amănunțită descriere a luptelor eroice ale Voevodului transilvan Ioan Huniadé, a fost și el un Slovac din regiunea Turoc —, iar vechea cronică scrisă latinește (despre întâmplările din anii 1473—1476) de preotul anonim dela

1) Cuvânt rostit la 14 III. 1943 în sala Teatrului Național din București.

curtea voevodului Bartolomeu Dragfi s'a păstrat în localitatea slovacă, Dubnic, de unde îi derivă și numirea de *Cronică Dubnicensă*.

Regele Matia Corvinul, descendent din viță românească, a lăsat amintire durabilă în Țara Slovacă, întemeind la Bratislava „Academia Istropolitană”, pe a cărei tradiție seculară e altoită actuala „Universitas Slovaca Istropolitană” din capitala Statului amic și aliat. Sibianul Nicolae Olahus (1493—1568), înrudit prin maică sa Marina cu familia Hunia-deștilor, a întemeiat în centrul religios Trnava cel dintâi Seminar teologic, printre elevii căruia se găsea la începutul veacului XVIII și vestitul Ioan Micu din Sadu (lângă Sibiu) — neînfricatul episcop luptător de mai târziu: Ioan Inochentie Micu Klein (1692—1768). Astfel Românul sibian Nicolae Olahus poate fi considerat ca un ctitor al învățământului slovac, cum a devenit în veacul XVII Mitropolitul Petru Movilă, ctitorul învățământului superior dintr'o țară vecină din Răsărit, întemeind vestita academie teologică din Chiev.

Dar nu vom continua să obosim onor. auditoriu cu înfățișarea datelor cronologice relative la un indiscutabil paralelism al evoluțiilor istorice române și slovace, paralelism ce poate fi urmărit în toate frământările acestor două neamuri din veac în veac.

Va fi deajuns să amintim că în viforul mișcărilor revoluționare din 1848, Românii, Slovacia, Croații, Sârbii s'au întâlnit pe același drum al revendicărilor de ordin național-politic — pornind la luptă spre a-și desrobi pământul strămoșesc din cătușele cărmuirilor străine.

La 26 Aprilie 1849 un vast memoriu fu înaintat Guvernului central din Viena, formulând pentru aceste neamuri postulate de organizare autonomă sub raportul vieții administrative, culturale și constituționale.

Memoriul era semnat în numele românilor de tânărul Episcop Andreiu Șaguna, iar în numele Slovacilor de Kozacek, Stur, Hodza și Hurban-Vajansky.

Intr'o recentă publicațiune apărută la Viena cu titlul Problema națională în spațiul carpatic (*Die Nationalitätenfrage im Karpatenraum* (1941), de Hans Lades) se subliniază procedeul felurit, aplicat în timpul revoluției dela anul 1848 de către aceste neamuri cu tendințe politice identice. Câtă vreme Croații, Românii, Sârbii își mobilizaseră masele populare pentru adunări de proporții răsunătoare, în adunarea națională dela Liptovsky-Svaty-Mikulas se întruniră numai reprezentanți ai clasei intelectuale slovace: preoți, învățători, scriitori, formulând însă un program politic răspicat aproape până le o totală separațiune de Ungaria, întru cât din punctele acestui program nu lipsea nici postulatul unui parlament propriu, nici acela al învățământului național-slovac de toate categoriile, dela școala primară până la Universitate. Adevărat că se admitea și învățarea limbei maghiare în școli slovace, însă pe temei de reciprocitate cu condiția ca și limba slovacă să fie învățată în școli maghiare ca astfel să poată contribui cunoștința celor două limbi la înțelegerea dintre cele două popoare.

La 1894, în cunoscutul proces al Memorandului, când membrii Comitetului Național au fost condamnați la peste 30 de ani închisoare

de Stat în temnițele Vațului și ale Seghedinului, advocații slovaci Pavel Mudron Fainor, Matus Dula și Milos Stefanovic au alergat la Cluj în apărarea lor, iar entuziastul ziarist slovac Gustav Augustini și-a închinat întreaga activitate publicistică în serviciul acestei cauze până în clipa când moartea i-a smuls condeul din mână, deschizându-i loc de odihnă în cimitirul Eternitatea din Arad.

La 10 August 1895, intrunindu-se în capitala Ungariei la un congres al naționalităților reprezentanți ai Românilor, Slovacilor și Sârbilor, proclamară necesitatea celei mai depline solidarități în lupta lor politică, devenită tot mai aprigă și mai îndârjită la începutul veacului al XX-lea.

Indată după alegerea parlamentară din Ianuarie 1905 s'a constituit partidul naționalist al Românilor, Slovacilor și Sârbilor, având ca președinte pe Teodor Mihali, iar ca secretar pe Milan Hodza, fost tovarăș de luptă al lui Aurel Vlad în alegerea parțială din circumscripția Nădlac.

Alături de parlamentul de pe malul Dunării, au îndeplinit și temnițele de stat dela Vaț și Seghedin un rol important în opera de apropiere și solidarizare slovaco-română. La 1870 deputatul Alexandru Roman, redactor al ziarului „Federațiunea” și profesor la Universitatea din Budapesta se afla în temnița din Vaț împreună cu vestitul conducător slovac Iosif Hurban-Vajansky, căruia tineretul feminin din Sibiu a înțeles să-i insenineze zilele de suferințe trimitându-i o cunună de lauri de argint și urându-i izbândă în lupta neîntrecută pentru drepturile neamului său.

Pentru articolul inofensiv „Toate plugurile umblă” publicat în „Țara Noastră” din Sibiu (1907), sentința de condamnare a Curții cu Jurași din Cluj trimitându-mă (1908) într'o viligeatură de 3 luni de zile în temnița Seghedinului, mi-a oferit cel mai nimerit prilej să cunosc foarte de aproape pe răposatul Andrei Hlinka, în spiritul căruia a fost creat și este cărmuit Statul Slovac independent. Chilia mea era lângă a lui, ușă de ușă astfel, încât zi de zi ne vizitam unul pe altul, cel puțin de câte patru, cinci ori. Când intram în chilia lui, îl găseam sau cu cartea de rugăciuni (Breviarul) sau cu condeul în mână, traducând Sfânta Scriptură în limba slovacă. Din traducerea tipărită la Trnava (1913—26) mi-a trimis și mie la Cluj un exemplar de onoare, legat în piele fină și împodobit cu ornamentații aurite. Regret că și exemplarul acesta de scumpă amintire, împreună cu întreaga mea bibliotecă personală, a rămas în Cluj, unde nădăjduesc s'o pot regăsi.

În temnița din Seghedin erau în vara și toamna anului 1908 numai deținuți slovaci și români. Limba de conversație devenise limba română, pe care și-o însușiseră până și paznicii temniței. Dintre deținuții slovaci doctorul Vavro Srobar fiind adâncit într'o lucrare de *Medicină populară* (Ludove Zdravoveda) participa mai rar la conversațiunile inseninate de ineputabilul umor al ziaristului Gheorghe Stoica. Părintele Hlinka izbutise însă a-și însuși atât de bine limba noastră, încât și mai târziu, după ieșirea din temniță, îmi scria adeseori românește, de obicei însă corespunzător cu mine latinește. Când am avut

ocaziune să-l întâlnesc la 1928 în parlamentul din Praga, a ținut să-mi vorbească tot timpul românește, spre a-mi dovedi că n'a uitat limba „dulce și duioasă” pe care o învățase dela tovarășii săi de suferință din temnița Seghedinului, transformată pe neașteptate în instituție de românizare, în loc de a fi rămas una de maghiarizare, cum o proiectaseră întemeietorii ei. De asemeni românește mi-a vorbit în tot cursul călătoriei, ce s'a nimerit să facem atunci dela Praga până la Ruzomberok în același vagon împreună cu el, cu fostul ministru al sănătății: preotul Dr. Iosif Tiso, actualul președinte al Republicii Slovace, precum și cu profesorul Tuka, actualul președinte al Consiliului de miniștri din Bratislava.

Muncă și rugăciune era lozinca vieții lui Hlinka. Această lozincă este îmbrățișată cu entuziasm și de către conducătorii Statului Slovac, căruia prin Constituțiunea dela 21 VII. 1939 i s'a fixat un întreit caracter de 1. Stat creștin, 2. Stat național și 3. Stat ocrotitor al muncii și al proprietății, obligându-o însă pe aceasta din urmă să îndeplinească funcțiunea socială în serviciul binelui obștesc (Art. 79 din Constituțiunea Slovacă).

Despre Republica Slovacă am citit într'o diplomă latinească dela 16 XI. 1939 o scurtă, dar nimerită caracterizare: Nostra extensione parva, at historia magna Patria = (țara noastră de extensiune mică dar cu istorie mare). În adevăr în teritoriul slovac, la Nitra este amintită în spațiul Dunărean-carpatic cea dintâi biserică creștină, clădită — după tradiție — la anul 833 de Cneazul Pribina. Micul Stat slovac se poate deci mândri cu un mare trecut istoric, la temelia căruia-s așezate peste unsprezece veacuri de viață creștină.

În ce privește teritoriul Slovaciei de azi cu întindere de 37.400 Km. p. (12.000 km. p. fiind trecuți la Ungaria prin hotărârile dela Viena (2 II. 1938), are 2.690.000 locuitori (față de 3.329.793 câți număra înainte de menționatele hotărâri 45—50% din totalitatea poporului slovac trăiește în afară de granițele Statului său independent: în Ungaria 632.272; în U. S. A.: 619.866; în Franța: 32.000; în Jugoslavia: 74.114; în România: 28.980; în Canada: 25.099.

Dela această festivitate comemorativă, organizată de Societatea Slovaco-română din București, fie-mi îngăduit a transmite în numele selectului și numerosului auditoriu expresiunea celor mai cordiale urări de prosperitate pentru poporul și Statul slovac, precum și pentru actualii cărmuțitori: Dr. Iosif Tiso, președintele Republicii Slovace, Dr. Vojtech Tuka, președintele guvernului slovac, Gen. Ferdinand Catlos, ministrul Apărării naționale și d-lui Iuliu Stano, ministrul comunicațiilor și președintele societății româno-slovace din Bratislava, care muncește cu spor pentru adâncirea bunelor raporturi prietenești dintre popoarele noastre.

Relațiunile amicale dintre Români și Slovaci, care ei înșiși își zic așa de sugestiv holubici narod (popor de porumbei) vor continua, în orice împrejurări să progrese din an în an în condiții optime.

In numele Societății Slovaco-Române urez Republicii și Națiunii Slovace tot binele și întreagă izbândă pe care o doresc și Patriei mele românești.

I. LUPĂȘ

In marginea unei cărți

CĂLĂTORIILE LUI ION CODRU DRĂGUȘANU IN EDIȚIA D-LUI ȘERBAN CIOCULESCU

Destinul literar al lui Ion Codru Drăgușanu a fost cu adevărat din cele mai ciudate. Scriitorul care publică, sub anonimat, încă la 1863, în foiletonul ziarului *Concordia* din Pesta, descrierea călătoriilor sale dintr'o perioadă de nouă ani, pare a se bucura de oarecare apreciere din partea publicului cititor, deoarece la sfârșitul anului următor, tot sub anonimat, își reunește scrisorile trimise din călătorie unui prieten de acasă între anii 1835—1844, într'un volum intitulat *Câteva epistole ale unui peregrin transilvan, revăzute și ajustate după 25 de ani*, promițând și apariția unui al doilea tom de epistole „analoage, inedite, mult mai interesante”, din care însă n'au apărut decât trei în revista *Familia*, pe atunci încă la Budapesta și anume două, în cursul anului 1869 și una, cu zece ani mai târziu, la 1879, de data aceasta toate trei purtând semnătura autorului. Succesul volumului pare a fi însă acum mai redus, deoarece nimeni nu încearcă să descopere persoana călătorului care se ascunde sub anonimat, ceea ce explică până la un punct și indiferența autorului de a trece la scoaterea celui de al doilea volum făgăduit. Răsunetul cărții este chiar atât de slab încât aceeași *Familie* a lui Iosif Vulcan, altădată atât de preocupată a încuraja literatura națională și a cultiva talentele, nu amintește nimic la moartea lui I. Codru Drăgușanu, despre preocupările literare ale acestui scriitor remarcabil. Iată necrologul publicat, la 21 Octomvrie st. v. 1884 în revista *Familia*: „Ioan Codru Drăgușanul, secretar al comitetului școlastic grănițeresc, fost vice-căpitan al Districtului Făgăraș, apoi vice comite și președinte al sedriei orfanale ale (*sic*) aceluiași comitat, membru al Asociațiunii transilvane, a murit la Sibiu, la 26 Octomvrie st. n. în etate de 67 ani, după o boală grea de 2 săptămâni”. „Cronica inmormântării îl etichează *veteran vrednic al inteligenței române conducătoare*; nu se pomeneste însă nimic despre lucrările lui literare și nu se dă niciun amănunt concret asupra omului” — observă dl Șerban Cioculescu în nota biografică din fruntea volumului *Peregrinul Transilvan*, apărut într'o nouă ediție sub îngrijirea d-sale, la sfârșitul anului trecut, în editura „Cugetarea”. Tot d-l Cioculescu arată cu îndreptățită uimire, în *Introducerea* la același volum că nici măcar bio-bibliograful său Vasile Gr. Pop nu pare a cunoaște mai deaproape opera acestui scriitor nedreptățit. În *Conspectul* său din 1876 amintește greșit titlul cărții lui Drăgușanu, numind-o *Peregrinul Carpaților* după ce îi

prezintă fals și conținutul, „considerând ca inedită însăși relatarea călătoriilor din Europa Centrală, apuseană și din Rusia”. „Acest voiaj, scria într'adevăr conștiinciosul om de informație (care se scuza în prefață pentru eventualele lipsuri biografice, asigurând însă temeinicia bibliografică), l-a și descris într'un memoar, pre care nu l-a editat încă până acum, afară de câteva descrieri prea interesante asupra vieții din Anglia” . . . (*Ibidem* p. XIII). Probabil Vasile Gr. Pop se referea la scrierile publicate în *Familia*, după apariția volumului, — observă d-l Șerban Cioculescu. Ceea ce-i mai ciudat este însă că nu-l găsim amintit nici măcar în Enciclopedia Română a Astrei, redactată de Diaconovici, astfel că de-atunci el s'a scufundat în uitare, împreună cu opera lui” — cum scrie d-l Em. Bucuță într'o frumoasă evocare a figurii scriitorului, publicată în numărul din Mai, anul trecut, al revistei *Transilvania*. Și așa ar fi rămas, poate încă timp îndelungat, dacă nu l-ar fi descoperit regretatul Nicolae Iorga, care la 1910 în colaborarea tipografului său Constantin Onciu și cu „*bucuria de a învia un scriitor*” publică *Pelerinul transilvan* într'o nouă ediție, refăcută în stilul literar al vremii, cu înlocuirea mai multor termeni latiniști, demodați, care făceau lectura dificilă. Noi, însă, cu anevoie putem crede că vitregul său destin literar se datorește, așa cum socotea generosul editor, ortografiei dificile a lui Cipariu-Laurian, acceptată pe-atunci de *Asociația transilvană*, sau mulțimii *cuvintelor fabricate*. De fapt textul lui Codru-Drăgușanu este plin de neologisme, dar multe din ele au fost acceptate de posteritate și ceea ce-i mai interesant, multe din acestea au intrat de abia în zilele noastre în circulația limbii culte, scriitorul dovedind astfel un simț deosebit al limbii. De altfel în partea finală a articolului de față vom vedea că multe din expresiile pe care însăși ediția d-lui Cioculescu le înlătură, sânt bine cunoscute în Ardeal, de aceea ne vine greu a accepta părerea, la care pare că se raliază și d-l Cioculescu, potrivit căreia în „pustiitoarea lucrare a spiritului latinist” cu ortografia sa dificilă și cu lexicul său artificial trebuie să căutăm în primul rând destinul literar nenorocos al acestui talentat scriitor. În ciuda faptului de a-și fi însușit această explicație a regretatului Nicolae Iorga, căruia îi revine incontestabil meritul de a-l fi desgropat pe acest inteligent ardelean, — d-l Șerban Cioculescu găsește suficiente motive de a sublinia și calitățile stilistice, cât și priceperea de filolog ale lui I. Codru Drăgușanu. „Cu prisositoare forme lexicale bizare, ale experienței latiniste, I. Codru Drăgușanu a fost totuși un scriitor în toată puterea cuvântului, — spune d-sa — prevăzut cu un instinct rar al inițiativei, în alegerea sau chiar crearea neologismului, potrivit spiritului latin al limbii noastre. În această nobilă aventură a riscului, filologul modern va recunoaște un precursor al limbii scrise și vorbite în zilele noastre, care nu s'a sfiit să inoveze, dar nici n'a „fabricat” în deșert. Lexicul său este astăzi nespus mai familiar decât părea în 1910 și îngăduie, la o nouă reeditare, o prezentare sinceră în text autentic. Repunem așa dar în circulație, cartea meșterului filolog, „în stilul literar de astăzi”, — spune d-l Ș. Cioculescu, — fără ca să mai fie nevoie pentru aceasta, de o „ediție prefăcută” și cu convingerea deplină că autorul ne va fi contemporan mai în toate privințele”.

Așa dar, cauzele ingratitudinii publicului din timpul său, precum și a posterității, trebuiesc căutate în altă parte și nu în construcția lingvistică a operei. Ele rezidă, credem, mai de grabă în orientarea vremii, poate mai puțin preocupată de observațiile pline de spirit ale pelerinului transilvan, decât zilele noastre. Căci, chiar dacă avem de a face și aici, ca și în celebra carte a lui Dinicu Golescu, cu descoperirea civilizației occidentale, făcută fără îndoială cu mai puțină emfază și într'un ton mai puțin naiv, dar cu același respect pentru spiritul acestei civilizații, interesul retrospectiv al vremii noastre este mai mare decât a fost acela al contemporaneității. În definitiv și succesul lui Dinu Golescu a fost de asemenea redus, întocmai ca și al tovarășului său ardelean de mai târziu și mai cultivat, I. Codru Drăgușanu. „E drept... că fără să fie prea citite, însemnările lui Constantin Golescu i-au fixat autorului fizionomia, în evoluția culturii noastre. Beneficiul nu e prea mare: o dată certă, de care e legată o atitudine răspicată, configurează un moment istoric, dar nu aduce cărții cititorii”, — observă d-l Cioculescu în *Introducerea* volumului de față. „Lipsită de mare răsunset, în ceasul ei”, cartea boerului muntean, „s'a bucurat de un ecou întârziat, abia la începutul secolului nostru, de când își păstrează faima, într'un cerc restrâns de cărturari, amatori de impresii naive, cu parfum arhaic”.

Situația lui I. Codru Drăgușanu este negreșit alta. Aici nu este vorba numai de motivele care alimentează interesul nostru pentru însemnările lui Dinicu Golescu. „Structura sa morală ne servește să deslușim în I. Codru Drăgușanu un alt tip, cu totul diferențiat, chiar dacă regăsim și într'ânsul cuta pedagogică — afirmă cu îndreptățire d-l Șerban Cioculescu. Acest „ardelean ager” este un mare prozator și într'un fel oarecare un scriitor modern. „Caracterul cuceritor al omului și personalitatea sa fac din I. Codru Drăgușanu una din figurile proeminente ale literaturii noastre” — stabilește tot comentatorul său de astăzi.

Pe când apărea însă cartea aceasta, intelectualitatea română din Transilvania era preocupată de alte probleme decât putea oferi „*literatura turistică*”, sub titlul căreia o recomandă poate tot prin pana lui Drăgușanu, editorul *Pelerinului transilvan*. Junimea română din Ardeal, căreia i se adresa cartea, își avea atenția îndreptată în alte direcții și nu spre „spiritul de observație” pe care dorea să i-l stimuleze marele drumet, vrând să contribuie „la consolidarea caracterului și a împărțășii varii cunoștințe, desfătând pe lector totodată” — după cum mărturisește prefața din 1864. Era pe-atunci tocmai perioada constituțională a absolutismului, când românimea din Transilvania, recunoscută în sfârșit de Viena ca națiune egal îndreptățită a marelui ducat, se găsea în plin proces al celor mai multe înfăptuiri din așezămintele sale național-politice. Peste câțiva ani urmează perioada dualistă și odată cu ea începutul luptelor crâncene împotriva tendințelor crescânde de de-naționalizare. De sigur, cititorul ar fi putut desprinde și-atuuci din *Pelerinul transilvan* admirabile pagini de fortificare a sentimentului național, în deosebi pe latura conștiinței romanității. Genul memorialistic aparține însă formelor mai rafinate ale culturii și însăși structura sufletească a lui Drăgușanu pare a fi mai evoluată decât media cititorilor arde-

leni din acea vreme. Aceasta credem că a contribuit în cea mai vie măsură la atenția literară atât de redusă pe care i-a acordat-o contemporaneitatea, cât și la uitarea totală din partea posterității, până la actul salvator săvârșit de Nicolae Iorga. În prefața ediției dela Valeni, N. Iorga atrage atenția publicului cititor asupra uneia din scrierile „cele mai interesante, mai bogate în idei, în fantazie, în puncte de vedere originale din câte le are literatura noastră”. Totuși „chiar după republicarea *Pelerinului transilvan* la Vălenii de Munte, în 1910, renumele cărții nu pătrunse în cercurile largi ale publicului, căruia îi rămâne încă s'o asimileze” — observă d-l Tudor Vianu în *Arta prozatorilor români*, în care închină și d-sa acestui interesant scriitor ardelean, un portret strălucit. Mai mult chiar, nici măcar critica literară nu-l înregistrează, deși figura călătorului ardelean devine mai cunoscută. Pe semne, sânt neglijate mai departe calitățile literare atât de eminente ale acestui drumeț, cartea căruia nu cuprinde niște simple însemnări de călătorie, ci pagini de veridică literatură imbinată cu reflexiile unui spirit cultivat, reprezentând și prețioase documente culturale ale timpului, cu mărturia unei sensibilități fine și evoluată. Numele său totuși nu-l găsim înregistrat de niciunul din criticii începutului de veac; d-l Lovinescu care însemnează cu grijă orice apariție nouă, orice fenomen vrednic de luare aminte, îl neglijează, ca și ceilalți. Nici măcar în zilele noastre nu i se acordă încă atenția cuvenită. D-l Călinescu pare a nu-l cunoaște; căci altminteri nu credem să fi scăpat prilejul binevenit de a-i face unul din cele mai picante portrete din istoria literaturii sale. Din criticii noștri de astăzi singur d-l Șerban Cioculescu și-a aplecat interesul stăruitor asupra acestui nedreptățit, publicând încă înainte cu câțiva ani în paginile *Revistei Fundațiilor Regale* note comprehensive despre *Pelerinul transilvan*, care reapare acum într'o frumoasă și utilă ediție prin osteneala d-sale. De asemenea trebuie amintit portretul pe care i l-a închinat în *Arta prozatorilor români* d-l Tudor Vianu și despre care am avut prilejul să referim, tot în acest loc, anul trecut. Același gol a ținut să-l umple apoi și d-l Em. Bucuța prin frumosul d-sale eseu publicat în această revistă, anul trecut, în care aducea și unele prețioase amănunte cu privire la luminarea întregului caz Drăgușanu, cu intuiții folositoare cercetătorului de mâine. D-l Bucuța subliniază de asemeni dureros recunoștința cu care a întârziat să-l răsplătească posteritatea pe acest scriitor plin de farmec. Cartea aceasta „ne-a deschis lumea, — spune d-sa, — cu firea ei și nu cu ce am fi vrut să găsim noi în ea și să luăm acasă. Am avut-o în mijlocul nostru și n'am cunoscut-o”. „Ce păcat că asemenea pagini fără pereche n'au intrat în cărțile de școală — continuă d-sa — ca să dea din puterea și din frumusețea lor omuleților care se ridică, lacomi de altceva!” (*Călătoriile lui Ion Codru Drăgușanu*). Să sperăm însă că odată cu această nouă ediție, se va întâmpla și actul de reparație pe care-l așteptăm de atâta vreme unul din cei mai valoroși prozatori ai noștri din mijlocul veacului precedent.

Dar I Codru Drăgușanu nu este numai autorul *Pelerinului transilvan*, ci și al unor alte lucrări despre care ne referem d-l Cioculescu în *notița biografică* dela începutul acestei cărți. La 1853 publică sub

numele de I. G. Codru, în *Foaia pentru minte, inimă și literatură*, o traducere. Tot pe atunci îi apare și o nuvelă „cu subiect italian și de factură romantică *Banditul fără voia*”, la Graz, în editura românească a lui Paul Giesler, de data aceasta semnată Ion Codru. În numărul din 25 Octombrie—6 Noembrie 1865 publică în *Familia* din Budapesta „poema *Svaturile unui părinte bun către fiul său*, tradusă din „franceze” și semnată „Codru Drăgușanul”. Tot el este apoi autorul unui tratat de gramatică scris la 1848, în calitate de profesor la școala elementară din Ploești, în spiritul lui August Treboniu Laurian și intitulat *Rudimentele gramaticii române*. Activitatea lui nu se restrânge însă numai la atât. Reintors pe pământul natal, activează în viața publică românească din Transilvania, „fie în calitate de vice-comite, adică subprefect de Făgăraș, fie ca deputat în dieta Țării sau în Sinodul bisericesc, unde cu concursul mitropolitului Șaguna participă la înființări de școli românești sau în sfârșit, în cadrele Astrei transilvane, apărând drepturile limbii materne împotriva încetărilor de impilație și recomandând alegătorilor politica pasivistă, în fața valului crescând al opresiunii. Autorul *Peregrinului transilvan*, care în memorialistica sa a știut să trateze trufia maghiară cu fine ironii, punând în fruntea unor capitole mottouri ca acestea

*Extra Hungariam non est vita,
Si est vita, non est ita —*

în timp ce nu uita să arate mizeria vieții rurale ungurești, sau să relateze cu haz câte-o întâlnire a sa, în largul lumii, cu compatrioții maghiari, care nu reușesc, în ciuda strădaniei lor de a fi occidentali, să se desbure de pitoreștiile lor injurături, „afirmă la 20 Septembrie 1863 că «nu știe nici o boabă ungurește» și apără drepturile limbii românești în administrație”. Astfel contemplatorul din tinerețe, autorul senin al unor pagini de aventură și experiență mondială devine cu înaintarea vârstei un educator național prin întărirea acelei note etice care nu este absentă nici din preocuparea de totdeauna a drumețului, precum și prin transpunerea conștiinței naționale de pe planul teoretic al notelor de drum pe planul empiric al realizărilor practice. Nu este vorba de o dublă personalitate, căci natura acestor inclinații o descoperim și în paginile în care deplângea stările din Țara Românească de acum o sută de ani, exclamând cu amărăciune: „Lipsește bărbații solizi în toate ramurile, și, așa, lumea se svârcolește în cerc vițios, până va da Dumnezeu mântuire cu incetul”. Exclamația răsfrânge de altfel și concepția socială a lui Drăgușanu, — spiritul său pătruns de ideile generoase ale liberalismului din veacul trecut, increzător în legea progresului uman, dar sceptic față de eficacitatea reformismului intervenționist brusc.

Peregrinul transilvan pe care ne-am propus să-l recenzăm, reprezintă scrisorile lui I. Codru Drăgușanu din călătoriile sale din Austria, Germania, Franța, Anglia, Italia, Elveția, Rusia, Ungaria și Țara Românească, într-o perioadă de nouă ani. Ea nu cuprinde însă întregul itinerar al autorului, după propria sa mărturie din prefața volumului

apărut la 1864, la Sibiu. Peregrinările autorului par a se încheia de abia la 1848, când nepotolitul său dor de *a colinda lumea și de a aduna experiență* se stinge pe încetul, urmând a se întoarce în curând la Făgăraș și a se căsători, la 1855, cu Elena Georgescu din Bărlad. Descendent al unei familii boerești scăpătate, cum sunt multe în Țara Oltului,¹⁾ pentru a se sustrage serviciului militar, trece munții în Iunie 1835. Despărțirea de ai săi este zgurăvită mișcător. D-l Bucuța, în eseeul d-sale amintit, întrezărește în evocarea copilăriei lui Drăgușanu pagini demne de un Creangă scrise cu douăzeci de ani înaintea lui! La început îi merge rău în Țara-Românească, negăsind ocupații potrivite așteptărilor sale. E pus în situații subalterne; într'un rând este țârcovnic la un protopop, care dimpreună cu nevasta sa îl exploatează, întrebuintându-l la munci nedemne. Zilele acestea amare le descrie într'o „eremiadă“, în fond destul de hazlie, care se termină cu această concluzie:

*Deci de Țara-Românească
De treapta țârcovnicească
Dumnezeu să te ferească!*

În curând însă suferințele lui încetează — și începe marea aventură, epoca peregrinărilor. „Un boer de omenie se îndură a mă emancipa din jugul bisericesc și a mă seculariza deplin, făcându-mă practicant la cancelaria administrativă din Călărași“ — comunică prietenului său, căruia la despărțire îi făgăduise să-i trimită cu regularitate scrisori din popasurile sale. (Aceste scrisori alcătuiesc conținutul *Peregrinului transilvan*). Cu acest boer vizitează Târgoviștea, oraș despre a cărui însemnătate istorică relatează prietenului de acasă, amintind și cunoscuta poezie a lui Cârlova „*Ruinurile Târgoviștei*“, dar care îl impresionează și neplăcut din pricina caselor dărăpănate și a curților părăsitate. Cititorul face încă aici cunoștință cu spiritul critic deosebit de incisiv al scriitorului, dintru început exigent. De altfel, încă din timpul

¹⁾ În ce privește originea sa nobilă, d-l Șerban Cioculescu îndreptându-se după indicațiile cu totul greșite ale d-lui Romulus Cotaru, din „*Etica drăgușenilor*“, publicată în revista *Sociologie Românească*, III, Nr. 7—9, susține că „înainte de războiu se chema „boer“ țăranul care intra în armata împăratului, oricât de sărac ar fi fost“. Afirmatia este complet eronată. I. Codru Drăgușanu își explică singur originea sa nobilă. Este țăran prin decădere economică, dar familia sa dispune de autentice diplome nobilitare. Asemenea nobili se numeau în Ungaria și Transilvania „*hét szilváfs nemes*“ (cum nu cunoaște la perfecție limba maghiară, el spune „*hét szilvá nemes*“), adică nobili cu șapte pruni. Tot aceștia se mai numeau și *bocskoros nemesek*, adică nobili cu opinci. Nobilii aceștia nu trebuiesc confundați cu oamenii liberi, neibogați, din ținuturile grănicerești, ca județele Făgăraș, Caraș-Severin și Bistrița-Năsăud. Drepturile țărănilor liberi erau colective, pe când privilegiile nobililor se mosteneau prin familie, de către descendenții unor persoane care au fost individual înobilate. Nobilii cu opinci, din rândul cărora făcea parte și familia lui Codru Drăgușanu, erau deci din punctul de vedere al dreptului, asimilați cu toți ceilalți nobili, deosebindu-se numai prin situația lor materială mai modestă. Cum Codru Drăgușanu însă, la vârsta când trece în Țara Românească, este absolventul câtorva clase de gimnaziu din Brașov, este pătruns de disprețul pe care Românii din Ardeal aproape unanim au manifestat-o, din considerente politice, față de nobilime în general și mai ales față de cea maghiară. — Titlul de „boer“ pe care țărăni din Făgăraș, ca și cei din Maramureș îl întrebuintează are însă o origine cu mult mai veche și anume, românească, probabil din timpul descălăcării:

acesta scriitorul nostru, deși a deținut în trecut slujbe subalterne, se remarcă prin spiritul său cultivat. Paslunea studiului o avuse încă din fragedă tinerețe, făcându-l un singuratic. Pătruns în casa boierului Sache, se apucă de limba franceză pe care o învăță la început prin lecturi, luând în același timp și lecții dela stăpânul său, pe care în schimb îl inițiază în limba germană. Ajuns la București, urmează un timp cursurile colegiului Sf. Sava, fiind clasificat de directorul Poenariu în clasa a treia de umanități. Nu peste mult părăsește însă școala după ce se convinge că progresează mai bine învățând singur. Prin lecturi bogate ajunge să-și definească temperamentul în comparație cu eroii romanelor citite. I se pare că este un Gil Blas de Santillana al lui Lesage. Noi socotim exagerată această asemănare, dând mai de grabă dreptate d-lui Bucuța, când compară aventura sa cu experiența lui *Wilhelm Meister* din anii pribegiei. D-lui T. Vianu, în schimb, i se pare că „acest Gil Blas român”, „are o structură intelectuală amintind luciditatea și ascuțimea lui Julien Sorel”. În orice caz, există foarte multă aviditate în tânărul Drăgușanu, multă dorință de a cunoaște lucrurile, de a culege experiență și tot atâta spirit lucid și continuă autoobservare, care face lectura „epistolelor” deosebit de interesantă.

„Pe conu Sache, după ce” văzu „că pe sine nu se poate pricopsi și că în deșert” ar aștepta „de-a-lungul, ca spânul după barbă”, îl părăsi. „Îmi dădu drumul, zicând: „Nu te opresc, fătul meu, caută-ți fericirea; dar nu uita că în țara noastră meritul n'are preț, numai porc-de-căinele înaintează; în urmă, mai bine e drept în osândă, decât mișel în onoruri”. I-am pupat mâna, după datină, — spune epistolerul — și i-am promis sărbătorește că nu-i voiu face rușine preceptelor solide nicipând”. În scrisoarea următoare, trimisă dela granița Ungariei, unde se găsea în carantină, cu suita Domnitorului în drum spre străinătate, ne relatează despre noua lui situație, care din punctul de vedere al rangului social „nu e tocmai strălucită”, dar totuși e multumitoare. „M'am îndatinat cu o răbdare și abnegație extraordinară — scrie noul curtean — pe lângă asiduitate de fier și storsei până și stima patronului meu, care deși nu mi-o arată în față, din morgă aristocratică, singur știu că o profesează. Nu de mult, vorbind cu Vodă, în cuget că nu pricep greaca, zise despre mine „Oreo pragma, avtos ine chinicos”. Și, în adevăru-s cinic cât se poate, numai studiul mă interesează, alt nimica”. Caracteristica pe care atât de bucuros o acceptă, nu este totuși potrivită. Din tot ce observă, reflectă și scrie acest inteligent călător nu rezultă nicio urmă de cinism. Este ce e drept multă libertate de spirit care în anii aceia în țările noastre firește nu era privită cu destulă înțelegere, un oarecare gust de aventură izvorit dintr'un fond nobil, poște faustic și o tendință perpetuă de a-și păstra obiectivitatea în ciuda oricăror prejudecăți. Toate acestea secondate însă de un profund respect față de orice manifestație onestă de viață și cu deosebire față de formele civilizației umane, al căror înfocat partizan devine. Ici-colo răbufniri de instabilitate, „ceea ce-l face să fie dispus de acum înainte să facă față oriunde, oricărei situații și să se bucure de toate variațiile unei existențe furtunoase: cu prețul oricăror privații și numai în schimbul spectacolului omenesc cât mai neprevăzut”, —

observă d-l Ș. Cioculescu. De aceea comentatorului său i se pare că este aici o *oarecare stofă de aventurier*. „Chiar dacă respectul de sine al omului ajuns, din 1865” (data apariției cărții sale și după d-l Cioculescu o dată foarte apropiată și de aceea a redactării definitive a acestor scrisori) „il împiedică să și-o arboreze, ea se străvede nu atât din ce desvăluie autorul, ci mai cu seamă din ceea ce ascunde. Nu stăruie prea mult — spune d-sa — asupra vagei lui stări civile, asupra ocupațiilor nelămurite din străinătate, asupra expediențelor mărturisite, care lasă joc liber inchipuirii cu privire la celelalte, asupra ușurinței cu care și speculează naționalități și aptitudini felurite”. Astfel, după d-l Cioculescu „din *Peregrinul transilvan* se schițează o siluetă de artist al expediției, care nu ridică totuși împotriviri morale în cititor”.

Desigur, nota de aventură nu se poate nega din scrisul și personalitatea lui I. Codru Drăgușanu. Totuși „expediențele” nu par atât de aventuroase pe cât le insinuă comentatorul său, după cum nici improvizațiile de naționalitate nu sânt lipsite de orice temei. Astfel într'un rând, la Paris, Codru Drăgușanu invocă calitatea sa de supus otoman, ca unul ce vine din București și a stat în serviciul Domnitorului muntean. Altădată, la Petersburg, dă un inserat, declarându-se literat maghiar. Recunoaște singur că o face pentru a avea șanse mai sigure; totuși calitatea aceasta e întrucâtva justificată în perioada de dinainte de 1848, când marele ducat transilvan îmbrăca tot mai mult aspectul unui stat maghiar. În orice caz, fire de burghez așezat nu este; clocotește într'ânsul un temperament artistic; niciodată însă, cum bine observă d-l Șerban Ciorulescu, aventura sa nu frizează formele pe care morala le-ar respinge. Nu împărtășește o concepție austeră a vieții, după cum, cu toată iubirea lui de Dumnezeu, cum singur mărturisește, nu este un virtuos al religiei. E înainte de toate om care ține să trăiască din plin, cunoscând gama largă a experiențelor vieții. „Din zi în zi mă conving că virtuțile austere nu se pot exercita de toți inșii, nici nu pot să ferească omenirea, ci fac numai excepții dela regula generală” — notează într'o scrisoare din Baden-Baden, în care și mărturisește firea de epicureu, congenitală unui ins pentru care atitudinea estetică a vieții a format una din pornirile naturale ale temperamentului.

Călătoriile sale în străinătate încep la 1838 și nu se cunoaște data precisă când se termină, deoarece ultima scrisoare din această carte e datată din Septembrie 1844. Cu suita Domnitorului străbate Ungaria, poposește la Viena, vizitează apoi Italia, pentru a se înapoia la București în primăvara lui 1839. „M'am rentors, frate, la ale noastre, dar, în adevăr, pare că-s ale altora: nu-mi mai plac de loc” — scrie Codru Drăgușanu din București. „Am făcut un salt mortal”. Nu rămâne însă mult în Capitala Munteniei, căci în Iunie 1840 îl găsim din nou la Viena, însoțind pe protectorul său principele G. G. Cu acesta vizitează Linzul, apoi Regensburgul—Ratisbona, cum spune el, preferind numirile latine — și împrejurimile acestui oraș, cu celebra Walhalla de pe Dunăre, precum și alte localități din Germania de Sud, ca Ingolstadt, Ulm, Stuttgart, Karlsruhe, pentru a face un popas mai lung în localitatea balneară Baden-Baden, unde admiră împreunarea fru-

museilor naturii cu avantajile civilizației, preferință care răstrânge gustul său de citadin rafinat. De-aici, cu mici popasuri, pleacă la Paris, — orașul care-l va șoceri atât de mult. Emoția se constituie treptat, dar odată constituită se transformă într'un sentiment statornic. „Crez, carissime, că vei aștepta să-ți scriu minuni din Paris — împărtășește prietenului său —: credeam și eu să-ți pot, cu atât entuziasm mă apropiai de dânsul; dar n'am ce face dacă ca mine, te vei desamăgi. În sfârșit, și Parisul este în lumea noastră; nimic în el supranatural”. „Numai după ce petreci un răstimp în noul Babilon, — continuă epistolerul, — când ai început a judeca și a aprecia ce e adevărat mare, și ți s'au tâmpit întru câțva simțurile asupra neajunsurilor ce întâmpini pretutindeni, la tot pasul ce faci, atunci de odată răsare măreția parisiană”. Peste patru ani, când va trebui să se despartă definitiv de Paris, va scrie cu accente muiate în durere despre acest eveniment, ridicând imnuri de slavă la adresa Franței și a Capitalei sale. „Deoarece, amice mult dorite, în puține zile voiu părăsi Parisul și Franța, poate pentru totdeauna, încă odată îmi reculeg puterile ca să-ți scriu ultima epistolă din mijlocul lumii civilizate”. „Franța și Parisul sânt și rămân miezul lumii și lamura umanității” — încheie sentențios pelerinul transilvan, câștigat pentru tot restul vieții sale pentru valorile culturii franceze.

Încă în cursul anului 1840 pleacă dimpreună cu patronul său la Londra, de unde ne trimite reflexii interesante despre spiritul englez, care deși nu-l cucerește cu atâta căldură ca cel francez, totuși este urmărit cu atențiune și respect. „Anglii” și „Frâncii” — socotește Codru Drăgușanu — „în alianță una cu alta”, (trăim în zilele regatului burghez al lui Ludovic-Filip, când se pun bazele „înțelegerii cordiale”) „aceste două națiuni sânt menite a conduce lumea și a decide pururea despre soarta celorlalte popoare”. Preciziunea muncii engleze produce o puternică impresie asupra sa, ca și curățenia fără pereche a Londrei și exactitatea spiritului anglo-saxon. „Anglul are bani destui, apoi și e om de cuvânt și solid ca metalul: te omoară cu exactitatea. El nu e speculant de nevoie, ca alte națiuni, ci speculant de condiție, și, așa toate i-s cu puțință. El nu-și schimbă condiția, ci-i rămâne credincios până la moarte”. Inapoiat la Paris se desparte de patronul său și e în căutarea unei slujbe, pe care n'o găsește curând, căci nu acceptă orice serviciu. „Monsieur Omus, la bariera Clichy, poftia, pe lângă instrucția fiu-său, să mai fac și niscare servicii mărunte domestice. Deși nu cel literar, dar simțul boieresc mi se revoltă la această propunere. Nu acceptai, — *boerul e tot boer și încins cu funie de teiu*”. În sfârșit găsește un loc de secretar la biblioteca de împrumut a doamnei Bloum, dintr'un cartier al Parisului. Deși patroana îl apreciază mult, se desparte și de dânsa, — căci vorba lui „piatra ce se rotește nu prinde mușchiu”. „Mă săturai de Paris” — scrie într'una din scrisori — „aer îmi trebuie, libertate”... Pleacă în Italia cu vaporul, prin Nizza. Despărțirea de Franța îi prilejuește reflexii noi despre acest popor, pe care atât de mult îl îndrăgi. „Franța și poporul frânc e de aceea natură, încât omul străin, venind și petrecând între dânsii cât de puțin, se simte ca acasă”. Afinitatea Fran-

cezului cu poporul nostru îl impresionează. „Frâncul se vede că e de un sânge cu noi: intru dânsul e numai bunătațe și jöivialitate” — notează în aceeași scrisoare. Dar, „pentru că atâtă seamănă cu noi, sau mai bine, noi cu ei, calitățile și defectele de-odată, unele că altele, imi făcură Frâncii de tot scumpi, și, așa, plecând din Paris, unde, nota bene, pe lângă alte persoane plăcute, lăsați pe d-na Bloum, ca și a doua mamă, — despărțirea-mi fu atât de dureroasă, ca cea din Transilvania, măcar că n'aș fi rămas”. Dela Nizza, după o scurtă trecere prin insula Elba, ajunge la Neapoli, unde se angajează ca secretar particular al unui rus notabil pe care-l însoțește până la Petersburg — Sânt-Petropole, cum spune el, — prin Elveția și Germania. Aici, în calitate de „literat” are acces în cercurile aristocratice. Astfel omul care la Viena avu prilejul, în societatea Domnitorului, să-l vadă pe Metternich, acum la Petersburg, la un concert, poate vedea de aproape pe atotputernicul Țar al tuturor Rusiilor. „Mă apropiati de înfricoșatul autocrat, încât numai columna pe care sta răzemat mă despărțea de dânsul, și n'am admirat pompa feerică și gala, nici cântul divin al artistului, cât simplitatea Țarului Nicolae Pavlovici, care, transportat de sublimitatea cântului, singur striga „bravo!” și bătea din răspuțeri cu prea înaltele palme”. Venerația poporului rus pentru stăpânitorul său i se pare întemeiată și pe un element de justiție socială: „În adevăr, — spune el, — poporul rus nu de frică, ci din convingere venerază pe Țarul său ca pe un zeu vizibil, dar nu în privința religioasă, ci că pe acela dela care singur poate purcede tot binele și toată fericirea temporară; căci acest biet popor e tare apăsât de mii de tirani, care tremură numai de frica acestui potentat, ce le insuflă cuvenitul respect; altminteri ar fi mai răi de cumu-s”.

La Petersburg, își schimbă din nou patronul, intrând tot ca secretar pentru călătorii, la un principe rus, cu care apoi pleacă la Paris, prin Berlin — oraș ce nu lasă asupra sa nicio impresie deosebită. De aici apoi vizitează Elveția și Londra, unde asistă la instalarea Lordului-mayor. Il vedem apoi din nou la Paris, de unde-și trimite și ultimele scrisori din această carte.

Descrierea călătoriilor este făcută cu o incontestabilă artă. Lectura scrisorilor nu este numai ușoară, în ciuda unor greutăți stilistice explicabile pentru timpul când au apărut și când nu aveam încă un stil format al poeziei, ci și plăcută, deosebit de atractivă chiar. Din ea ni se desprind darurile unui povestitor de marcă ce știe înnodea firul acțiunii și schița cu câteva trăsături întâmplări caracteristice. Într'un jurnal de călătorie, firește, ceea ce ne interesează în primul rând este vieța autorului. Fără a insista în chip deosebit asupra persoanei sale, reușește totuși să ne câștige dintru început interesul pentru întâmplările care-l privesc direct și pe care le înfățișează simplu dar sugestiv. Uneori atenția noastră e atât de copleșită ca la lectura unor romane. O asemenea emoție încercăm de pildă și în acele pagini în care ne povestește traiul său, după ce și-a părăsit patronul, la Paris, rămânând timp mai îndelungat fără slujbă, primejduit a-și cheltui și ultimele rezerve

de existență. Ceea ce cucerește cetitorul în redarea unor asemenea episoade este calmul imperturbabil al scriitorului și obiectivitatea pe care ține s'o păstreze. „Principele G. e un om generos și avut. Dacă l-aș fi rugat, mă putea susține la școală, până și la Universitate, în Paris; dar în mândria mea cea intempestivă, îl părăsii, necugetând căs-trei sute de mile departe de casă și de țările în adevăr bune, românești, unde nimeni nu duce dorul mămăligii”. Scriitorul cere principelui să-i plătească speșele de călătorie, ceea ce-i refuza acesta mai mult în urma modului inelegant cu care a fost tratat. Se vede nevoit, după acestea, să se adreseze justiției, având astfel prilejul să cunoască mai de aproape moravurile avocaților, cât și sistemul judecătoresc. „Avocații cu emfază se cheamă „apărătorii văduvei și ai orfanilor”. Eu, străin și neexpert, eram oarecum în categoria ăstor din urmă. Eh! dar făcui socoteala fără ospătar, căci tot avocații sânt și cei ce asupresc pe văduvă și orfan”. „Pe urmă geniul bun îmi sugeră a mă prezenta la ambasadorul otoman, Rezid-Pașa, care, în câteva minute ne împacă, făcând pe principe a-mi număra șaisprezece sute de franci și așa, îmi retrăseși suplica dela județul franc”. Cu aceasta nu e încă definitiv limpezită situația, întru cât „după ce căpătai banii, mai întâi ținui cu amicii un ospăț, care mă costă o sută de franci, luai un cvartir ieftior, însă tot prea scump în catul al treilea, căci eram menit să cobor câte o treaptă, sau mai bine zis, să mă sui câte un cat, până voi ajunge la chiliile, numite după faimosul arhitect, „mansarde”, care e ultimul stadiu. Mă dusei apoi la ambasada noastră turcă, căci ca Bucureștean venii la Paris și prin intervenția lui Nadim-Efendi, un Turc de omenie, Excelența Sa Reșid-Pașa, în numele Maiestății Sale Sultanului Abdul-Megid-Han, îmi dete un pașaport de liberă-petrecere, în care-s poftite autoritățile aliate și amice a lăsa în pace pe N. N. literat („homme de lettres”) din București”. Rămânea încă deschisă problema arzătoare a plasării, care a fost soluționată cu anevoie și numai după repetate întârzieri. Avea deci toate motivele să despereze, dacă Dumnezeu, în clipa aceea nu-i aducea în cale „un tezaur”. E „Mademoiselle Pauline, o copilă de șaisprezece ani, cu totul jovială și drăgălașă, ce n'are pe nimeni în lume, fără acul și voia bună”. În compania acestei midinete, care însă nu-i devine amantă, își petrece zilele și se consolează până, tot prin intermediul ei, va fi angajat în biblioteca de împrumut a doamnei Bloum. Evenimentele sânt urmărite ca într'o povestire, fără să avem a face totuși cu reliefaarea unei acțiuni propriu zise. Am reproduș unele pasagii din descrierea acestor întâmplări parisiene ale autorului, pentru a-i înfățișa darurile incontestabile de povestitor. Fără îndoială, felul seducător al povestirii se datorește în bună parte spiritului său plin de umor, presărat pe alocuri de ironii dozate după o artă fină. Naivitatea autorului nu este niciodată aceea a concepției, ci fie una provenită dintr'un stil ce luptă cu greutatea începutului, fie una conștient arborată. De aceea la I. Codru Drăgușanu nu putem vorbi despre stângăcii propriu zise, nici măcar în acele cazuri când naivitatea plină de sănătate a descripției ne stârnește zâmbetul, fixând cu o seducătoare notă de sinceritate psihologia călătorului nostru. Iată un asemenea pasagiu relatând o gală de box, la Londra :

„A doua zi cercetărăm alt local, numit „Boxhall“, unde o speță de gladiatori angli se luptau cu pumnul, față în față, sârguindu-se a se lovi peste nas și în foale. Văzui unul sângerând din nas și din gură, ca o vită și alți doi leșinați la pământ, apoi îmi fu greață de așa spectacol și părăsii locul“. Plasticitatea expresiei merge paralel cu incisivitatea observației și sinceritatea tonului.

Firește, scrisorile se remarcă în deosebi prin descrierile și caracterizările lor. Sensibil față de pitorescul naturii, obiectul de predilecție al descrierilor lui Drăgușanu rămâne totuși în primul rând peisajul urban, în care-l interesează deopotrivă aspectul exterior al orânduirii orașenești, cât și moravurile oamenilor. Progresele civilizației îi solicită în chip deosebit atenția. În direcția aceasta, împărtășește o concepție dimensională a civilizației cu aprecierea cantitativă a lucrurilor. Dela Baden-Baden, care se găsește „o sută cincisprezece mile depărtare de Viena și două sute patruzeci dela casa părintească“, ne scrie că „are șaisprezece fântâni fierbinți cu temperatura de treizeci și șapte până la cincizeci și patru de grade, toate reduse în stabilimentele de băi, cât se poate mai confortabil“. La Regensburg admiră „podul cel mai frumos în tot cursul Dunării, clădit din piatră tăiată, cu cincisprezece arcuri“. Despre Walhala amintește doar că e „un Panteon ridicat de regele Bavariei tuturor bărbaților eminenți germani“, în schimb ține să adauge că „ăst din urmă monument stă pe o colină rotundă, toată redusă în grădină delicioasă, lângă satul Stauf, pe malul Dunării“.

Cu mult mai reușite sânt caracterizările care vizează oamenii și moravurile. La Drăgușanu — și aici descoperim nu o trăsătură romantică, ci o componentă a criteriilor de judecată ale clasicismului — insul nu e urmărit în particularitatea sa individuală, ci mai cu seamă în trăsăturile care răsfrâng caracteristicile tipului cultural, care la el coincide cu însușirile rasei. Iată o anecdotă pe care o povestește pentru a caracteriza îngâmfarea unui curtean spaniol pe care-l cunoscua la Baden-Baden: „un sol frânc, în intimitate cu unul spaniol, da acestuia pururea titlatura de „Excelență“, Spaniolul îl întâmpină însă numai cu „Curtesia“. Avizându-se Frâncul a intitula și el odată pe Ispan cu „Curtesia“, spre marea mirare acela-i dete cu „Excelență“. Lucrul venind la explicație, Spanul declară verde:

— Mi-s titlurile egale și, oricare, binevenit; voesc însă ca titlatura mea să nu fie ca și a altuia“.

Tendința portretistică e vie în scrisul lui Codru Drăgușanu. Ca orice portretist, nu refuză nici el plăcerea autoportretului. Iată-l, tot la Baden-Baden: „Știi că de acasă-s flăcău frumușel, apoi luându-mă după lumea în care mă mișc, nu neglijez toaleta, măcar că nu alerg după modă. Am, între altele, un costum semioriental, care face furori când ieșim la promenată campestră, cu un ȋiopor de copile. Când mă acutrez cu fesul grecesc, ornat cu ciucur de fir până la umăr, apoi, altminteri, în barșum de mătasă, nu numai oglinda-mi face complimente, dar toate domnișoarele-și dispută prerogativa de mă avea de cavaler“.

Demne de luare aminte sânt considerațiunile cu care-și completează observațiile privind psihologia diferitelor persoane. În paginile

acestea în general e stăpânit de tendința de a judeca lucrurile pe cât posibil obiectiv, și deși adept al civilizației, nu cade în extaz în fața realizărilor ei, ținând să descopere dincolo de opera de construcție a civilizației valoarea omului. Astfel relevă că „drumurile în Germania sânt minunat de bune și îngrijite, cultura pământului adusă în cel mai înalt grad și nu mă putui mira destul, cum poporul ordinar se bucură aici de înlesniri de care nici visează cei mai avuți ai noștri”. Într’alt loc afirmă apoi că Germanii sânt *poporul cel mai filosof din lume*, ceea ce nu-l împiedecă însă să condamne unilateralitatea învățărilor, remarcând cu amărăciune că „dacă Nemțul învățat nu știe din ce viță e *Românul*, vecin cu dânsul, în mijlocul Europei, crez și mărturisesc că cunoștințele lui despre antipozi nu-i pot fi mai exacte: rămână în pace „ein ehrlicher deutscher Gelehrter”. Tot astfel vorbind despre Italia ține să-și păstreze obiectivitatea, remarcând atât meritele cât și slăbiciunile unui popor. „Popoarele proaste stimează numai aurul, iar cele luminate, arta. Italia în astă privință, e cea dintâiu țară în lume: ea bătjguie după artiști”. Privind însă ținuturile deșerte ale Italiei își amintește de mizeriile vieții românești și-și revarsă sufletul într’o tristețe aproape biblică ce ne amintește durerile unui Russo sau Băcescu: „Cugetarăm la lepra care a cuprins poporul roman în Italia și la lepra și râia ce sughe și stoarce sudarea poporului daco-roman: iobăgia, claca, boerescul, robota — una și aceeași plagă cu patru nume barbare; apoi extrema mizerie și abjecție în care vegetează. O, decadență! o, calamitate! o, tristă realitate!” Într’un alt loc remarcă apoi, fără răutate, dar incisiv, că *Italianii în furie injură ca surgii din țara Munte-nească!* Despre Ruși în general are cuvinte bune. Îi consideră adesea simpluți, ca pe Sârghie Ivanovici, care-i delecta la Baden-Baden „cu ignoranța ce arăta la toată vorba, mai ales comentând pe Agatanghel despre întâietatea Bisericii ortodoxe și despre măreția Imperiului slav”. Totuși adaugă că „Muscalul e foarte deștept din fire și imită minunat, însă clasele inferioare n’au ocazie de a se instrui fără [numai] în țări străine”. Părerea lui este că „un popor nu trebuie judecat după guvernul său, care adesea e importat de aiurea și aceasta se poate zice cu tot dreptul despre Rusia, care a adoptat cel mai strașnic absolutism și aristocratism... sub care geme un popor blând și bun de fire, căruia se țin închise toate cărările ce l-ar duce la cultură”.

O singură dată obiectivitatea aceasta face loc unei nețărnuturite admirații, atunci când este vorba de Franța. Cu toată imaginea caldă a patriei care-l însoțește pretutindeni, mărturisește că „dacă ar fi să mă nasc odată în lume, aș implora Cerul să mă nasc și eu Franc”. Numeroase și mișcătoare sânt paginile în care preamărește Franța! Cauzele atașamentului său sânt de sigur multiple. Cu toate că într’un loc observă că „fericirea umanității nu stă în forma de guvern, ci în guvernatori patrioți, totuși ceea ce-l atrage față de Franța este negreșit liberalismul democrat al cărui partizan sincer este pelerinul transilvan. Ideile generoase, răspândite în timpul monarhiei din Iulie, îl cuceresc, văzând în ele solia cea mai glorioasă a Franței. „Deși Frâncii sânt mândri de națiunea lor, ferească Dumnezeu, să disprețuiască pe alte popoare! Ca o națiune în adevăr mare, au un caracter cu totul fi-

lantrop, mărinimos, generos: de aceea și sânt iubiți de popoarele debile, însă nu în deșert pizmuiți de cele tari". Iată și tâlcuirile pe care le culege din experiența politică a Franței: „Adevărata națiune e numai acolo unde toate simțirile, toate puterile și toate lucrurile întesc spre unul și același scop, vaza și reputația, respectul și gloria poporului, înafară, bunăstarea și mulțămirea fiecărei clase, fiecărui individ, înăuntru. Apoi cine poate realiza toate acestea decât un guvern popular național, în toată firea vorbei?" „Deși în Franța, ca și aiurea, starea lucrurilor nu e tocmai după dorință, totuși aici partida democratică e imposantă; lumea numai de-aici poate să-și aștepte mântuirea și alte națiuni ca să ajungă la valoare, numai pe națiunea francă pot să și-o iee de model". Anglia îi impune și ea prin ordinea ei exemplară, totuși i se pare sub raport moral inferioară Franței, neavând aceeași putere de iradiație a ideilor generoase. „Anglia e liberă de câteva secole, ea însă n'a fost în stare să împărtășească talentul libertății și alte popoare... Franța abia de o jumătate de secol câștigă libertatea, însă o câștigă pentru omenirea întreagă, nu numai pentru sine".

Un alt motiv al entuziasmului său pentru Franța trebuie căutat în conștiința latinătății, atât de puternică la intelectualii ardeleni din veacul trecut. Aceasta-l face să declare categoric că „vița romanică e aceea care preponderază în Europa în toată privința". Or, expresia cea mai puternică a latinătății a găsit-o în Franța.

În sfârșit, încă un izvor al acestei nemărginite admirații descoperi în simțul estetic. „Criteriul său estetic îl conduce în admirația pentru limba franceză, sau în condamnarea „cancanului coreografic", observă cu deplin temeiu d-l Șerban Cioculescu.

Cald și prietenos în tonul povestirii, gășind mai totdeauna imaginea potrivită pentru zugrăvirea vre-unei stări mai abstracte, ca atâtea din relatările sale, pline de observațiile unui psiholog fin, *Peregrinul transilvan* ne oferă potretul unui autor de fapt lipsit de cinism, cum se credea greșit, exagerând înclinațiile spiritului său liber, plin de omenie, cu frica lui Dumnezeu și profund respectuos față de manifestațiile oneste ale omenirii și mai ales față de formele ei de civilizație, care-l preocupau în chip deosebit. Spiritual într'un mod puțin obișnuit pe atunci la intelectualii din Transilvania, în scrisul cărora e mai multă gravitate, și ironie, în deosebi apoi autoironic, cu dese reflexii senine de scepticism, I. Codru Drăgușanu, prin toată structura sa sufletească, se apropie de tipul scriitorului clasic, desăvârșit organizat sufletește. Din acest motiv stângăciile sale stilistice nu sânt niciodată ridicole, ci mai de grabă simpatice. Aceasta nu e numai o concesie ce i-o facem, cunoscând circumstanțele stilistice destul de dificile ale prozei din timpul său, al cărei strălucit maestru a fost totuși, ci convingerea pe care o dobândim din însuși fondul scrierilor sale, în care ni se desvelește ca un spirit perfect echilibrat.

Opera sa de sigur n'o prețuim numai ca pe o lucrare artistică, ci și ca pe un document, asemenea oricărei memorialistice. Interesul nostru față de scrisorile sale este însă susținut și de valoarea lor documentară, din punctul de vedere al limbii, în domeniul căreia Codru-

Drăgușanu a făcut interesante experiențe, dozate cu un remarcabil simț, pe care-l recunoaștem astăzi poate mai curând decât altădată.

O problemă importantă pentru istoriografia noastră literară, pe care d-l Șerban Cioculescu, în prezentarea ce i-o face autorului, caută s'o rezolve, este fixarea datei când au fost redactate aceste scrisori. D-sa aduce o serie de dovezi, menite a demonstra că, astfel cum ni se înfățișează, scrisorile n'au putut fi concepute la data indicată de autor. Un argument puternic care confirmă îndoiala comentatorului este unitatea stilului din aceste scrisori. După cercetările d-lui Cioculescu autorul trece munții la vârsta de 18 ani și scrisorile din această carte se termină când el se apropie de 27 de ani. Este tocmai perioada în care se produc cele mai multe transformări în procesul de maturizare al unui intelectual. Dacă adaugăm la aceasta și împrejurarea că, după însăși relatările sale, Drăgușanu și-a format cultura în perioada călătoriilor, îndoielile d-lui Cioculescu par și mai întemeiate. Căci niciieri din structura scrisorilor nu rezultă acest fapt, dacă nu ni l-ar mărturisi însuși autorul. Cel mai solid temei care îndreptățește îndoiala d-lui Cioculescu este însă cel filologic, la care noi am adăuga și unul privind pe observatorul psiholog. D-l Cioculescu dovedește în adevăr că, încă în primele scrisori ale călătorului găsim expresii pe care el numai mai târziu putea să le cunoască și anume, după ce și-a însușit limba franceză. Tot astfel anumite caracterizări privind psihologia popoarelor sânt făcute, ca în scrisoarea din Baden-Baden, încă înainte de a fi putut cunoaște prin contact direct popoarele în chestiune. De aceea credem și noi, dimpreună cu comentatorul peregrinului transilvan, că scrisorile așa cum le citim, n'au fost elaborate între anii 1835—1844, ci alcătuiesc o lucrare ulterioară. Este adevărat că însuși titlul inițial al cărții¹⁾ ar îngădui acceptarea unei alte teze care s'ar împăca și cu afirmațiile d-lui Em. Bucuța, preocupat și d-sa de a desluși întrebările puse în legătură cu opera lui Codru Drăgușanu. „A scris... din lumea largă unui frate pe care-l iubea și era notar în Drăguș” — afirmă d-l Bucuța. Opera sa n'a fost deci „o compoziție literară târzie — continuă d-l Bucuța — după însemnări făcute zi de zi de călător și prelucrate mai apoi în chip de scrisori, ca un roman epistolar cu un erou central, Ion Codru din Drăguș...”

Față de aceste păreri contradictorii, noi încercăm o ipoteză, care ni se pare cea mai verosimilă, reușind să concilieze și interpretările de mai sus. Insuși primul titlu al cărții indică o revizuire a scrisorilor inițiale. Este deci probabil că ele au existat adevărate, însă au fost în întregime refăcute de autor, nu numai după un plan stilistic și filosofic omogen, dar, și din punctul de vedere mai restrâns literar precum și al concepției.

¹⁾ „Câteva epistole ale unui peregrin transilvan, revăzute și ajustate după 25 de ani”.

Eminentul comentator, ale cărui merite în reabilitarea literară a lui I. Codru Drăgușanu nu sunt răsplătite decât de plăcerea pe care o oferă lectura cărții, credem că exagerează, când cu orice preț ține să ni-l răpească pe acest strălucit compatriot. În adevăr, nu găsim de loc justificată încercarea de a ni-l prezenta ca pe un spirit străin de felul de a fi al Ardelenilor, care odată trecut Carpații, „s'a munitizat aproape cu desăvârșire”. Inclinația lui de a face reflexii critice, spiritul său vioi și plin de agerime i se par d-lui Cioculescu trăsături streine de sufletul Ardelenilor. Spre marele nostru regret, noi a trebuit în schimb să ne convingem că d-l Șerban Cioculescu, care de altfel este un critic deosebit de informat și care a scris odată pagini comprehensive despre raporturile lui Caragiale cu Ardeleanii, are de fapt o imagine falsă a Ardealului. Spiritul ardelenilor nu trebuie reconstituit după aparența gravă a latiniștilor. Dacă d-l Cioculescu ar fi străbătut puțin provincia noastră, s'ar fi putut convinge, fără îndoială, de împrejurarea că tipul Ardeleanului de sud se deosebește în general de acela al Ardelenilor de nord, în primul rând prin mobilitatea mai mare a spiritului și prin ceea ce înțelege d-sa în deobște prin mentalitate muntenească. Cei din Făgăraș, adică din Țara Oltului, sânt în genere asemenea lui Codru Drăgușanu: nu numai ageri și vioi, dar și volubili și deosebit de sociabili!

Un alt argument pe care-l aduce d-l Cioculescu în sprijinul interpretării sale, este admirația lui Drăgușanu pentru civilizația franceză. „Curioasă pasiunea lui I. Codru Drăgușanu pentru Franța și Paris! — scrie d-sa — în orice caz neobișnuită printre ardeleni; noi o socotim consubstanțială aceluia care și-a descoperit în Voltaire, spiritul cel mai înrudit, spirit în semnul căruia „abundă” nu odată, în jurnalul lui de călătorie”. Adevărul este că afară de rare excepții, ca de pildă I. Maiorescu sau Gheorghe Coșbuc, Ardelenii au admirat din depărtare cu fanatism Franța, iar dacă nu s'au împărtășit din darurile ei atâtea generații, este pentru că drumul spre Franța le-a fost sistematic zăgăzuit de vigilența autorităților opresoare. Regretăm că nu putem reproduce aici o impresionantă scrisoare a lui G. Bariț, el însuși influențat de unii scriitori francezi, ca Michelet bunăoară,¹⁾ în care se plângea unei personalități politice din vechea țară pentru toată rețeaua de măsuri sortite a împiedeca sistematic tineretul ardelean de a-și face studiile la Paris. Scrisoarea acestui mare luptător național alcătuiește o elocventă dovadă pentru admirația plină de iubire cu care s'au îndreptat privirile Ardelenilor spre Franța, din clipa în care au recunoscut într'ansa țara ideilor generoase, ale acelorași idealuri care au aprins atât de mișcător și sufletul lui Ion Codru Drăgușanu. Călătorul făgărășan a admirat și el în Franța, poate înaintea mobilității spiritului, aceste idei, precum și organizațiile instituționale menite a asigura libertatea individului și a popoarelor și cu ea, progresul omenirii. Or, această apreciere nu numai că nu se îndepărtează de mentalitatea cărturarilor ardeleni, ci se găsește întocmai în nota celui mai autentic spirit ardelean.

¹⁾ Vd. *Michelet și Români*, de Ion Breazu Cluj 1935.

Și încă un ultim cuvânt, despre tehnica ediției. Recunoaștem — reeditarea unui scriitor ca I. Codru Drăgușanu nu este un lucru ușor. În orice caz, față de ediția lui N. Iorga, ediția d-lui Cioculescu are meritul de a fi încercat să redea mai sincer textul original. Totuși pe alocuri credem că s'au strecurat oarecari scăpări, poate evitabile dacă d-l Cioculescu cunoștea mai bine graiul din Transilvania sau dacă conlucra în acest scop cu un ardelean. În primul rând, noi găsim că au fost substituite relativ multe expresii, întru cât unele se găsesc și astăzi în circulația limbii românești din Ardeal. De sigur, multe din ele reprezintă neologisme vulgare, altele adevărate barbarisme, dar sânt și câteva care-și vor avea mai departe rostul lor. Oricare ar fi însă considerația cu care le întâmpinăm astăzi, ele sânt înțelese, ba în parte și acum uzitate în Ardeal, iar dacă publicul din celelalte provincii românești le-ar fi înțeles cu anevoie, credem că era mai potrivită metoda inversă celei aplicate de d-l Cioculescu și anume, nu înlocuirea lor, ci explicarea lor la note. Nu vom cita decât câteva dintr'un glosar mai bogat. Spre exemplu: *de loc* și nu *pe loc*, cum a apărut în textul revizuit de d-l Cioculescu. În graiul românesc din Transilvania *de loc* nu înseamnă o negație ca în vechiul regat, ci o expresie sinonimă termenilor *îndată*, *imediat*. De pildă „trenul vine *de loc*” înseamnă că „trenul vine numai *decât*” Înlocuirea acestui cuvânt cu expresia *pe loc* e admisibilă uneori, în principiu este însă eronată reprezentând o altă nuanță! Vom însurui acum și alți câțiva termeni, care, după părerea noastră, trebuiau păstrați în text: *Secli* pentru secole, *rezbel* pentru războiu, *morbos* pentru bolnav, *destul* pentru îndestul, *a se cura* pentru a se curarisi, *la popor* pentru poporului, *obșidar* pentru concediat (ceea ce nici nu este sinonim), *son* pentru sunet (insuși T. Maiorescu întrebuința încă termenul de son), *experiment* pentru experiență, *afund* pentru adânc, *oaspe* pentru oaspete, *mahagon* pentru mahon, *cociș* pentru vizitiu, ș. a. Într'un loc d-l Cioculescu substituie neologismului „*eluptare*” cuvântul „*dobândire*”. Este greșit! „*Eluptare*” e o traducere în românește a termenului german de „*erkämpfen*” și se poate exprima și cu termenul românesc de *cucerire*, niciodată însă cu acela de *dobândire*. Fie-ne îngăduit a mărturisi, că, nouă Ardelenilor totuși ni-e cu mult mai la inimă expresia eliminată de d-l Cioculescu, poate și pentru faptul că neam deprins, printr'o experiență ancestrală, să *cucerim totul prin luptă!* În poema *Doamne ferește* care încheie scrisoarea autorului din Călărașii-Vechi, unde a fost țarcovnic, termenul de *obednișă* d-l Cioculescu îl identifică cu acela de *obediență*. *Obednișă* este însă slujba de amiază, după cum *utrenia* e slujba de dimineață, *vecernia* și *vecernița* slujba de seară și *polunojnița* cea dela miezul nopții.

Cu aceste câteva rezerve, nu putem de încheiere decât să elogiem, încăodată, o inițiativă binevenită, fiind încredințați că osteneala d-lui Cioculescu va fi larg răsplătită de recunoștința cititorilor, cari vor identifica, în sfârșit, în Ion Codru Drăgușanu pe unul din prozatorii noștri de frunte dela mijlocul veacului precedent, așa cum o doarește și comentatorul său de astăzi, prin osârdia căruia a putut apărea această ediție menită a umple un gol de mult resimțit.

VIEȚA ARTISTICĂ LA SIBIU

Pentru un intelectual din București orașele provinciei apar ca niște cetăți moarte, popasuri administrative pe vastele plaiuri ce îi pot prezenta exclusiv interese de ordin turistic, geologie și etnografie pitorească. Optica metropolitană nici nu greșește atunci când ar căuta vreo semnificație de actualitate, de prezență spirituală activă, unor monumente istorice răspândite prin provincie, precum ruinele dela Sarmisgetuza și Adam-Clisi, bojdeuca lui Creangă din Iași sau biblioteca lui Xenopol adăpostită în palatul cultural din Arad. Fiindcă o metropolă nu trăiește numai prin trepidația ritmului de stradă, prin varietatea și mulțimea spectaculară a teatrelor, cinematografeilor și concertelor, dar mai ales printr'o mondenitate de alură spirituală, ce permite membrilor săi să guste produse artistice și de natură intelectuală în general, oferite pe un plan major, atât în calitate cât și în cantitate. În marile orașe, dintre care la noi Bucureștiul e unul singur, acest spirit de mondenitate e public și orice străin i se poate încadra din primul moment, fiindcă îi stă în cale la toate răspântiile, reuniunea numindu-se expoziție, conferință sau gală de dans. Orașul de provincie, în care vieța se consumă cu atâta discreție, prezintă străinului un farmec pur exterior, acea cetate moartă, prin care par că se petrec numai singurătățile. Dincolo de zidurile care sunt doar adăposturi particulare și nu vaste săli de tentație publică, el nu mai poate vedea nimic, porțile fiindu-i închise cu șapte lacăte. Iată de ce el nu poate bănui acolo decât o scurgere domestică de existențe prea liniștite și prea supuse meschinei monotonii, spre a fi interesante. Într'un om de rând al metropolei, oricât de șters ar fi el, respiră totuși tentacularul plămân al orașului, pe când omul din provincie prea e singular și topește în el sensul vieții mediocre și absente, ce se naște și se stinge la fel de fără șgomot între patru ziduri ce privesc numai în spre înăuntru.

La Cluj se crease înainte de ocupație o certă atmosferă de metropolă culturală, orașul fiind lipsit de distracția șgomotoasă a străzii, proprie centrelor industriale, dar abundent de o vieță intelectuală de stil occidental, care nu se limita de sigur numai la manifestările ce aveau loc în localurile universitare, în cele de operă și teatru sau altele asemănătoare, ci își întinsese albiu largi într'o ambianță totală ce colora orașul, fără a fi ceva suprapus, greoi, ci foarte firesc. Nu mai era atmosfera de provincie; Clujul părea un mare cartier cultural dintr'o metropolă ce continua nevăzută spre margini. E foarte evident acest lucru mai ales prin comparație, căci de când institutele universitare clujene au fost transportate la Sibiu, orașul acesta atât de fermecător provincial, e covârșit de ceea ce i s'a suprapus, pare de-a-dreptul obosit de o povară ce nu i se potrivește.

Matei Caragiale, cu rafinata lui inteligență estetizantă, iubea Sibiu, avea o adevărată pasiune pentru vechea și pitoreasca urbanitate a Sibiului și de atâtea ori s'a plimbat pe sub zidurile roșii, a căror umbră era bătrână cât veacurile, pe străzile înguste și întortochiate, stăpânite de o atmosferă pur interioară, pe sub ganguri și pe scările roase, parcă dintr'o minusculă Pragă. Noaptea, sub zăpada albastră, sau ziua

sub lumina caldă și vie ce scoboară de pe crestele parcă helveticе ale Carpaților, în primăvara răcoroasă și aerată sau în toamna sumbră și bogată, Sibiuul nu se schimbă și zidurile lui răsună mereu de ecoul clavecinelor atinse de atâtea și atâtea mâini defuncte. Tocmai fiindcă e burg ce nu-și desminte caracterul, Sibiuul are o urbanitate tradițională și îndărătnică, precum poate niciun alt oraș din țară. Iată de ce a fost totdeauna prielnic unei fermentații artistice, de interior, care fie germanică fie românească, se petrece în continuitate și în specificitate. O universitate mare, ca cea dela Cluj, dacă nu se lasă sugrumată între aceste ziduri strâmte, nu are de ales decât să le innăbușe pe deasupra. S'a adaptat însă de minune acestui burg intim vieța studentească, constrânsă nu numai la studiu și revărsată în politică, precum la Cluj, dar turnată într'o ferveare artistică și personal intelectuală de-a-dreptul prodigioasă. S'au creat la Sibiu, în studențime și prin studențime, adevărate laboratoare unde se rafinează spiritul artistic, mai ales muzical, dramatic și literar și unde se promovează, gregar, gustul intelectualității.

De sigur nu numai faptul că în acest timp s'au strâns elemente mai de valoare din tineret, e cauza acestei înfloritoare activități artistice, dar trebuie recunoscut însuși orașul ca mediu nespus de favorabil unor atari manifestări. Cu fina sensibilitate artistică și acel gust acuzat de prețiozitate, Regina Maria a ales tocmai Sibiuul ca loc de acțiune al „Măștilor”, cel mai nimerit cadru să cuprindă o stranie atmosferă de gen wildeian. Când scriitorul Victor Papilian a deschis interesante perspective asupra vieții spirituale de provincie, în romanul „Fără limită”, Clujul de acolo se resimțea de o anumită rigiditate, de un aer auster ce caracteriza acel oraș academic și căruia îi lipsea tot ceea ce are în farmec Sibiuul.

Teatru. Turneele teatrelor bucureștene deși foarte numeroase, aproape cât o stagiune locală, din punct de vedere artistic sunt (în afară de *Național* și *Muncă și Lumină*) insignifiante. Teatrul german din Sibiu, condus cu multă pricepere de d-l Gust Ongyert, susține în fiecare an o stagiune de toamnă și alta de primăvară, în care năzuințele artistice sunt totdeauna vizibile și mai ales misiunea lui se realizează în înscenarea dramelor clasice. În ultima vreme colaborarea româno-germană intensificându-se și raporturile artistice dintre cele două popoare devenind tot mai prietenești, d-l Ongyert a tradus în limba germană comedia lui Victor Ion Popa „Mușcata din fereastră”, care a și intrat în repetiții și regia din ultima oară va fi asigurată chiar de autor. De o deosebită importanță e însă, la Sibiu, activitatea teatrelor de amatori și diletanți, alcătuite din grupări dramatice studențești, muncitorești sau particulare. Și nu e vorba numai de a umple un gol cu spectacole, în vederea distracției duminicale a publicului, ci de adevărate experiențe de teatru de amatori, în care regia încearcă un rol extrem de interesant. Teatrul care se joacă astfel la Sibiu, deși nu poate fi comparat în posibilități cu cel dela București, dar nu rămâne totuși un șters eveniment de provincie izolată, ci — în curent cu modalitățile de artă ale teatrului contemporan — menține interesul publicului nu atât pentru spectacol ca atare, cât pentru motivele artistice

care îl animează. Astfel ar fi destul dacă am aminti gruparea dramatică „Prietenii teatrului”, de pe lângă „Astra”, grupare condusă cu atâta gust de un foarte priceput regizor ardelean, d-l D. Petruțiu, care a înscenat recent la Iași „Cruciada copiilor”. D. Petruțiu a ales o excelentă comedie școlărească a unuia din cei mai talentați scriitori tineri, Corneliu Axente și împreună cu o mână de amatori a realizat o înscenare cu totul excepțională, „Iepuroii” lui Corneliu Axente bucurându-se de succes unic în anele teatrului de provincie, jucându-se până acum de zece ori cu cassa închisă și fiind mereu în entuziasta rechemare a publicului. Tot „Prietenii teatrului” au pregătit pentru luna Mai o ședință experimentală de teatru, însoțită de o conferință a lui Victor Ion Popa despre teatrul românesc.

Teatrul studentesc, în febrilă activitate, cunoaște două formațiuni dramatice mai importante, aceea a Facultății de Medicină, condusă de fostul director al Teatrului național din Cluj, Victor Papilian și care a reprezentat în stagiunea aceasta „Fratele păgân” de N. Iorga și are în repetiție „Visul unei nopți de vară” a lui Shakespeare, iar a doua e aceea a seminarului de Estetică, condusă de esteticianul Liviu Rusu, care după ce a reluat succesul de anul trecut al „Heidelbergului de altădată”, pregătește o nouă înscenare „Scrisoarea pierdută” a lui Caragiale și spectacolul combinat dramatic-dansant „L'Amé et la Danse”, după Paul Valéry.

Teatrul muncitoresc din Sibiu, condus de d-l Dumitru Axente, are o nu mai puțină importanță, răspândind interesul pentru arta dramatică în cercuri tot mai largi și mai ales dând lumii muncitorești de aici spectacole foarte îngrijite, cu repertoriu din Alecsandri de preferință.

Muzică. Vieța muzicală la Sibiu e în deosebi pe linia unei foarte vechi tradiții, atât în ce privește pe Români cât și pe Germani. De sigur, orașul e vizitat de artiști străini, dintre care Wilhelm Kempf și Hans von Benda nu lipsesc în fiecare stagiune odată sau de două ori, însă activitatea locală e cea mai semnificativă. Concertele de pian sunt cele mai dese, iar în fiecare lună Muzeul Brukenthal oferă câte o seară de muzică de cameră veche (familia Bach, precum și Haydn, Haendel sau Mozart), cu soliști Germani sau Români. Concertele dela Muzeul Brukenthal au loc în acel cadru de epocă, în saloanele baronului de altădată, la flacăra pală a lumânărilor, în decorație barocă, adevărată reînviere a stilului galant. Muzeul Brukenthal adăpostește așa dar nu numai splendide originale de artă flamandă, precum portrete de Jan Van Dyck sau Hans Hemling, nu numai o faimoasă bibliotecă în care se găsesc toate cărțile apărute în Europa în cutare secol, dar și reinviata atmosferă de muzică naivă și calmă, a unor timpuri apuse.

Evenimentele de seamă ale vieții muzicale sunt însă marile orații dela catedrala evanghelică, în care coruri, orchestră, orgă și soliști sunt armonizați de bagheta perfectă a maestrului Dressler, el însuși solist al unor frecvente recitaluri de orgă. Cine nu a auzit „Patimile după Matei” de Bach într-o atmosferă ca aceea din Sibiu, nu poate gusta o anume frumusețe a frazei muzicale a bătrânului artist, care e cel mai reprezentativ plâsmuitor al spiritualității germanice.

Dacă altădată Sibiul muzical, atât cel german cât și cel românesc, sta sub conducerea lui Dima, astăzi nu cunoaștem decât o singură grupare serioasă românească și anume orchestra filarmonică a studențimii, care ține de Facultatea de Medicină. Concertele de până acum ale filarmoniceii studențești au dovedit atâta disciplină și pregătire din partea membrilor ei, încât nu putem decât să regretăm lipsa unui dirijor pe măsură, care să o ducă la adevărate realizări.

Dans. Puține orașe din țară au o activitate atât de bogată ca Sibiul, în ce privește arta dansului. Și aceasta mai cu seamă datorită școlii de dans ce o conduce d-na Mercedes Pavelic, care în răstimpul dintre turneele în străinătate sau București animează vieța artistică a Sibiului atât prin recitaluri personale cât și prin acele ale elevelor sale. Coreografia deși e arta cea mai universal practică, dar e un produs dificil, prin munca neconținută ce o cere, prin pregătirea excepțională a artizanilor ei, care trebuie să i se dedice exclusiv, atunci când tind la o activitate cultă, majoră. Cu atât mai mult trebuie prețuită prezența unei serioase școli de dans la Sibiul. Doamna Pavelic face parte din curentul dansului dramatizant, inițiat de Germani, precum Mary Wigman sau Harald Kreutzberg. De aceea, o plăcută surpriză a școlii sale a fost tânăra și talentata Ida Prosteanu, ale cărei posibilități artistice țin tocmai de dansul pur, profesat de un Serge Lifar, în care armonia simplă și exclusivă a mișcărilor dansante face cerc închis, repudiind orice relații exterioare, precum cele dramatizante, susținând independența dansului chiar față de muzică. Ida Prosteanu, având o alură mult mai suavă decât a maestrei sale și fiind mai grațioasă în mișcări decât Mercedes Pavelic are deschisă o remarcabilă carieră de dansatoare, după ce va termina studiile coreografice la școlile din străinătate. Ar fi bine să poată avea norocul să studieze la Ruși sau Francezi. Tot dintre elevele doamnei Pavelic e și Manuela Balaciu, figură orientală, căreia i se potrivește în deosebi dansurile de caracter.

Plastică. Doar două expoziții de artă plastică a cunoscut Sibiul dela începutul războiului: una a pictorilor Sași și alta a lui N. Brana. Ambele nu au reușit însă să trezească un interes deosebit, deși intențiile au fost bune. Arta plastică săsească e destul de mediocră, cel puțin atât cât am putut să o cunoaștem. Iar în ce privește pe români, trebuie spus odată pentru totdeauna că încercările unui Vlasiu sau Brana de a impune un anumit ardelenism în plastica românească au dat greș, atât datorită tendințelor șubrede de a se crea acel „specific”, dovedit până acum mai mult ca o monotonie interioară și ca o sterilitate de concepție, cât și lipsei unui talent remarcabil care să le impună.

Dacă nu putem semnala date îmbucurătoare în ce privește manifestările de artă plastică și trebuie să regretăm că artiști de bună calitate din București nu au expus și la noi sau să fi organizat cel puțin o expoziție colectivă demonstrativă, fiindcă ar fi avut publicul adecvat, remarcăm însă importanța muzeului Brukenthal, cu originalele de mare valoare internațională și cu reproduceri de cel mai însemnat rost educativ, precum și colecțiile particulare, în cea mai mare parte aparținând însă clujenilor.

SUVERANITATEA COPILULUI

E de netăgăduit adevărul afirmației că omul se găsește în fața permanentizării sale ca specie, sub sceptorul suveranității copilului.

„In brațele mamelor dormitează viitorul în chipul copilului, iar la picioarele lor se joacă istoria” (Ellen Key). În sângele nostru clocotesc bunii și străbunii, glasul sângelui e însuși glasul istoriei care se cere imperios perpetuată.

Copilul ne stăpânește încă de când e numai un principiu suveran al vieții, iar suveranitatea lui se continuă sub cerul familial până în momentul când legea firii se vede asigurată. Suveranitatea copilului e însăși porunca legii perpetuării. A nu simți și a nu te subordona acestei suveranități, este egal cu o sfruntare a sensului existențial, cu o trăire dincolo de periferia imperativelor firii.

Dar, spuneam mai sus, suveranitatea copilului ca principiu al perpetuării, se prelungește în cadrul familiei, până în momentul când legea se vede asigurată, principiul vital înscriindu-se în potențialitatea succesorală.

Temistocle zicea prietenilor săi: „copilul meu este arbitru Greciei: el stăpânește pe mama sa, mama sa mă stăpânește pe mine, eu stăpânesc pe Atenieni și Atenienii stăpânesc pe Greci” (Plutarh, Vorbe însemnate). Ar fi o absurditate să acceptăm concluzia în simplitatea ei aparentă. În dosul acestor cuvinte trebuie să vedem nu afirmarea unei autorități statale, ci confirmarea excepționalei considerații de care se bucura copilul în lumea ateniiană. Deslușim în taina acestei fraze, secretul strălucirii ateniene, rădăcina pe care s'a ridicat măreția unei culturi, însăși aceea suveranitate a copilului, în fața căreia se apleca înțeleptul din Agoră, ca și ilotul umil, regele ca și ostașul, ghicim arbitru unui stil de viață.

Suveranitatea copilului ne e sădită în sânge. Sub cerul familial, copilul, prin iubirea cu care îl înconjoară părinții, devine stăpânul inimilor. De altfel, toată truda unei vieți ar fi lipsită de sens, dacă nu s'ar desfășura sub auspiciile acestor stăpâni ai inimilor noastre. Ce e acest devotament dacă nu recunoașterea unei suveranități?

Stăpânirea copilului e stăpânirea blândeții, a delicateții, a nevinovăției, a slăbiciunii, e confirmarea indestructibilei legături între fructul sângelui și om.

Natura s'a văzut obligată a sădi în om această poruncă de subordonare, tocmai, cum am spus mai sus, pentru conservarea speciei. Fără acest scut, fără maternul devotament, perpetuarea ar fi fost imposibilă.

Ideea de stăpânire la copil, ni se revelează autoritar odată cu nașterea lui, odată cu țipătul. Prin acest semnal, viața își exprimă strigătul ei de biruință, dar tot prin el, ea își auto-totalizează condițiile necesare pentru înmușuire și creștere. Omul înregistrează această afirmare a vieții și se subordonează ca unei trebuinți poruncitoare și permanente. Această subordonare se prelungește de-a-lungul copilăriei, în pubertate și adolescență, diluându-se și apoi, topindu-se în echilibrul maturității.

Dar acum a e necesar să precizăm anumite sensuri. Dacă se poate vorbi de suveranitate la copil, ca de un principiu ce dictează legii continuității vieții, ca de un principiu cosmic sădit în carne, se mai poate vorbi și de o falsă suveranitate, deplasată și despotică.

Vom deosebi deci, după caracterul lor, două feluri de suveranități la copil: o *suveranitate naturală* care-și are originea în însăși principiile esențiale ale vieții și o suveranitate deviată, despotică, pe care am numit-o *suveranitate vicioasă*. Am văzut că suveranitatea naturală, copilul o obține de pe când el nu e decât un principiu, prelungindu-se apoi în viață ca o lege a continuității și a dezvoltării. Ea e în raport invers cu progresul vieții: cu cât se conturează mai mult omul din mică făptură, cu atât suveranitatea lui scade, legea simțindu-se tot mai în siguranță. Ori, tocmai în opusul acesteia constă unul dintre caracterele esențiale ale suveranității vicioase. Dacă suveranitatea naturală face ca omul în devenire să-și taie în pas cu anii, una câte una frânghiile cari îl țineau ancorat în apele maternității, retrăgându-se tot mai mult în interior, suveranitatea vicioasă a copilului crește în raport direct cu vârsta, împingându-l spre un parazitism tiranizator.

Această suveranitate deviată, apare la copil odată cu formarea eului, în vârsta opoziției (2—5 ani). În această perioadă, pătrunde în eul său o fâșie din suveranitatea naturală pe care o exercită asupra celor din jur, antrenându-l spre capriciul suveranității despotice. Procesul psihologic care determină această atitudine a copilului, e simplu și cauzalitatea lui trebuie căutată în educația greșită.

În perioada formării eului, copilul începe să-și determine poziția sa față de natura palpabilă, trezindu-se totodată în el și zorii unei conștiinți a valorii forțelor sale. Iată deci această mică „majestate” în mijlocul unei lumi în care obiectele și ființele îi sunt sclavi, gravitând toate spre egocentrismul său, părinții prea plecați și prea supuși servi absorbiți complectamente în cercul capriciilor „micului suveran”. Suveranul vicios nu e pus în situația de a avea o experiență naturală în mijlocul realității. El e ferit tocmai de ceea ce formează acea opoziție a lucrurilor, instructivă și creatoare de echilibru între individ și lumea inconjurătoare.

Prin dispensarea copilului de experiența naturală, precum, mai ales, prin subordonarea docilă față de capriciile sale, se exercită acel apetit dăunător, spre ce am definit noi mai sus, prin suveranitate vicioasă, activă. În special, se observă aceasta în familiile cu puțini copii și mai ales în clasa de sus și mijlocie.

Caragiăle a prins în icoana „Domnului Goe”, atât de fidel, imaginea acestui mic suveran vicios, adulat, în calea căruia bariere nu existau. O proiectare în adolescență a acestui „Domn Goe”, multiplicat în atâtea și atâtea exemplare, întâlnim la fiecare pas. Pilda biblică a Fiului risipitor, e o splendidă ilustrare a acestor despoți vicioși.

Pericolul ce-l prezintă aceștia, din punct de vedere social, nu e mic. Primejdia crește mai ales atuncia când se strecoară în artă, în politică, în posturi de răspundere, pentru că viciul de a reduce totul

la numitorul comun care e egoismul lor, îi urmărește, determinându-și la tiranizarea mediului.

În familiile populate, copilul crește sub sceptrul suveranității naturale, din marginile căreia nu poate sări. El stăpânește doar inimile, întorcându-le spre el, fără ca să subordoneze totul din jur, voinții sale. Stăpânirea lui e stăpânirea naturii, în conștiința lui ridicându-se doar ideea dependenței ființei sale slabe și primejduite.

Pentru aceasta să nu se înțeleagă că am intenționa să pledăm pentru o educație în care individualitatea e violentată sau neglijată. În cele de mai sus am vroit să definim doar una dintre noțiunile pătrunse în pedagogia modernă și în special în unele sisteme de educație ultra-moderniste, aplicate aiurea și mai cu osebire într'un stat cu caracter comunitar.

Ne-am referit mai mult la educația în familie căci aicea e mai puțină posibilitate de control, empirismul și afectivitatea matrimonială fiind de cele mai multe ori singurele călăuze.

Oricine trebuie să admită că omul nu este liber să-și educe copiii cum vrea, sub pedeapsa de a face din aceștia niște ratați ai vieții. Fiind încadrat în colectivitate, el este obligat de însăși necesitățile cercului social, de a urma acel „tip regulator” al educației (Durkheim) determinat de anume tradiții și „idei cari nu sunt produsul numai al epocii date, ci sunt în cea mai mare parte, a generațiilor anterioare” (C. Narly).

ILIE MĂNIȚIU

PROBLEMA CĂSĂTORIILOR MIXTE DIN ARDEAL ACUM 100 ANI

Problema căsătoriilor mixte a preocupat pe juriști încă din cele mai vechi timpuri. Deosebirile de clasă mai întâi, și diferențierile de ordin religios de mai apoi au fost principalele cauze care au determinat luarea de măsuri legislative contra lor, adesea prevăzându-se pedepse aspre. Astfel, încă din epoca romană, printre punctele revendicărilor de luptă ale plebeilor contra patricienilor figura și acel *ius connubii*, drept ce l-au obținut apoi prin legea *Conuleia* la 445, care le dădea posibilitatea de a încheia *iustum matrimonium* cu aristocrația de sânge, realizându-se în felul acesta egalitatea de drept privat între cele două clase. Până în epoca împărăției, legislația romană a interzis căsătoriile mixte dintre cetățenii romani și peregrini.

Dar Romanii cu spiritul lor profund moral, au pășit totuși mai departe, interzicând prin legile *Iulia* și *Papia Poppaea* căsătoriile mixte între senatori și persoane de moravuri ușoare. Sancțiunea acestei dispoziții nu era nulitatea, ci se aplicau regulile privitoare la concubinaj. Împăratul Iustinian a desființat prohibițiunea.

Legile menționate mai interziceau căsătoriile mixte între un funcționar roman din provincie și o provincială, apoi (Dig. 23. 2. 65) se mai interziceau căsătoriile între tutore sau fiul acestuia și pupilă, între femeia condamnată judecătorește pentru că a comis adulter, și complicii ei.

Când imperiul s'a mărit și puterea Romei s'a întins până departe peste întreaga lume cunoscută atunci, împăratul a acordat, soldaților lăsați la vatră cu cinste, dar și atunci numai individual, — *honesta missio*, — dreptul de a se căsători cu o peregrină, formându-se în felul acesta familii romane bazate pe *justum matrimonium* în mijlocul unei populații străine.

Creștinismul a influențat profund dreptul privat roman, mai ales în materie de familie, astfel că el devine mai cosmopolit, mai apt pentru a fi primit de alte naționalități. Cu toate acestea legile au interzis căsătoriile mixte dintre Romani, respective creștini și Evrei. Această dispoziție s'a introdus prin constituția din anul 388 prin următoarele dispoziții:

Ne quis Christianam mulierem in matrimonium Judaeus accipiet neque Judaeae Christianus coniugium sortiatur, nam si quis aliquid huiusmodi admiserit, adulterii vicem commissi huius crimen abtinebit; libertate in accusandum publici quoque vocibus relaxata. (I. C. Cătușanu, *Curs elementar de drept roman*. București, ed. II, 1924, pag. 143, nota 3).

Interzicerea căsătoriilor a dăinuit apoi de-a-lungul vremilor până la revoluția franceză care a șters, pentru moment se pare, toate inegalitățile.

Sub influența ideilor de libertate, egalitate s'au introdus dispoziții legale în toate legislațiile vremilor, dându-se perfectă libertate în ce privește căsătoriile, chiar și cu necreștinii. O astfel de lege a apărut în 1790 și în Austro-Ungaria, lege ce avea aplicațiune și în Ardeal.

Măsura a fost bine primită de toate „*religiile recepte*”, cu excepția Biseficii catolice care, credincioasă principiilor vechii legislații romane, refuza — și după câte știm și azi e la fel celebrarea căsătoriilor mixte, dacă nu se face trecerea formală la catolicism. Fără îndoială că, în veacul care trăim, de greșită libertate religioasă, faptul nu constituie un impediment serios în mintea nici unui cetățean. Nu tot așa era însă privită chestiunea cu o sută de ani în urmă. Gh. Barișiu de pildă, scria în „*Gazeta Transilvaniei*” (Nr. 5 din 2 Februarie 1841) vorbind de problema „*căsătoriilor mestecate*” ce era la ordinea zilei, că:

„... de trei sute de ani, adecă dela introducerea reformației și protestantismului în Ungaria și Transilvania, ideile religioase nu lesne s'au frământat vreodată în capetele națiilor noastre cu mai multă fierbințeală, și putem zice cu mai multă energie, decât tocmai acum în zilele noastre. Pricină mai de aproape la aceasta dau căsătoriile mestecate din deosebite religii.

„O delicată, o înfricoșată cauză e aceasta domnilor!”

Și într'adevăr — o, vremi fericite, unde sunteți? — se discuta problema în toată presa de atunci din Ardeal, Ungaria și Austria cu mare fierbințeală!

Invălmășirea „*opinie publice*” de atunci a pornit dela unele „*breve*”, date de unele episcopii romano-catolice din Ungaria, prin care erau

obligăți toți „catolicii care vreau a păși la căsătorii cu catolici să dea revers cum că toți pruncii îi vor crește în religia catolică”.

Porunca nu era de altfel nouă în Europa, întru cât nu cu mult înainte chiar pravoslavnică Rusie și încă câteva alte state au luat asemenea măsuri.

Județele Ungariei, aflând de hotărîrea episcopilor catolici, au convocat imediat adunările comitatabile pentru a discuta. Inițiativa a fost luată de comitatul Budapestei care trimise celorlalte comitate o circulară prin care le atrage „cea mai mare a lor aminte asupra căsătoriilor mestecate”.

Comitatabile Vass, Borsod, Neograd, Lipto, Zoliom, Turat și Arca, s'au grăbit să răspundă neîntârziat și să-și fixeze punctele lor de vedere și care erau următoarele:

„Să fie slobode căsătoriile mestecate. Nicio piedecă, nici restrângere să nu li se facă acelora prin lege. Peretele vrășmășesc, ridicat prin dogme și încă prin unele interese să se dea la o parte, să piară!? Duhul veacului nostru, să pătrundă pretutindeni”.

În comitatul Zoliom chestiunea a fost desbătută îndelungat și „foarte serios”. Din toată adunarea numai doi mireni se împotrivară plenului adunării care hotărî:

1. Să se facă o cerere la împărat prin care să se ceară ca până când problema se va lua în dezbateri în Deta cea mai apropiată poruncile episcopicești: „Să se retragă” și „nimicească” în puterea articolului 26-lea Legea din 1791, pentru ca odihna sufletească și casnică „fericirea și împrumutata înfrățescă invoială a patrioților să nu sufere nicio turburare”.

2. Împotriva acelor care ar călca hotărîrile dietale sau diplomele crăești să se ia măsurile arătate în legea din 1647, trăgându-se înaintea unui tribunal alcătuit special.

3. Întru cât legile nu sunt cunoscute norodului până într'atâta ca ele să poată asigura odihna lui sufletească și casnică, „solgăbirăii procesuali” să fie însărcinați a face cunoscut locuitorilor și explica paragraful 15 din art. 26 al Legii din 1790 asigurându-i că „căsătoriile mestecate” nu sunt oprite prin lege, ele fiind legiuite și având putere deplină.

În posesiunea acestor fel de răspunsuri, comitatul Buda-Pestei convoacă o nouă adunare în cadrul căreia hotărîră să aplice „gloabe” de 600 florini preoților catolici care ar călca dispozițiile legale și ar pretinde Buclucașul „revers”. Ocupându-se apoi de svonul că episcopul de Cenad ce se găsea la Roma ar intenționa să înduplece Scaunul Apostolic să ia o hotărîre în această privință contra „firii lucrurilor”, adunarea comitatabilă „declară sărbătorește că nu acceptă legi dela Roma și nici că le primește” (sic!).

Desbateri „lărmoase” au loc și în ședințele comitatului Heves din 22 Februarie 1841 privitoare la această problemă, în cadrul cărora se ia atitudine, ca și la Buda-Pesta, contra măsurilor Bisericii Catolice.

În ziua de 27 Februarie se ține adunarea comitatului Nitrei unde „după o larmă mare s'a întâmplat și o scenă scârboasă după care partida bisericască rămase biruită”.

În adunarea comitatului Bihor din 1 Martie 1841, după o desebateră foarte vie și lungă în cursul căreia chiar un preot arată că biserică vrea de-a-dreptul de-a împiedeca pe credincioșii săi dela căsătoriile mestecate, s'a hotărît adoptându-se întocmai punctul de vedere al Pestii și al majorității comitatelor.

Dar în toate adunările comitabile au hotărît în același fel. Unele, între care ale comitatului Strigoniu, au declarat că „hotărârile Pestii și ale altora aduc o vătămare legilor existente”, iar aceea a comitatului Cetății de Baltă din 24 Mai 1841 cerea cu hotărîre că guvernul să apere legile „ce le avem asupra căsătoriilor mestecate”, iar preoții să fie invitați a le respecta necondiționat. Asta pentru că mulți dintre ei, chiar romano-catolici, oficiau căsătorii mixte fără a cere „revers”.

Discuțiile aprinse din adunările județene, reproduse pe coloanele tuturor ziarelor din acea vreme, produsă mișcări pro și contra și în Ardeal, unde dispozițiile legii nu erau prea luate în seamă până atunci. De aceea când se înregistrează la Cluj primul caz de refuz al celebrării căsătoriei gazeta lui Barițiu publică (Nr. 20 din 18 Mai 1841):

„Cluj, 11 Mai. Eri s'au încheiat aici două căsătorii mestecate pe care popimea catolică, după câte știm noi pentru întâiaș dată, nu voi ale binecuvânta.

„Mirii erau catolici iar miresele, două surori, de religie evanghelică.

„Cununia ambelor perechi se săvârși în casa părintească a mirenelor fără nici o ceremonie din afară. Ba popii catolici au venit la slujbă fără vesminte bisericești. Parohul evanghelic de aici, care se afla ca martor la această cununie, lipsită de toată solemnitatea, după depunerea jurământului, dădu baza ce se cuvine acestui act religios printr'o predică și prin binecuvântarea sa.

„Această întâmplare ne poate da cea dintâi dovadă în fapt cum că episcopul romano-catolic din țara noastră nu s'a tăiat de către episcopatul Ungariei în importanta cauză a binecuvântării căsătoriilor mixte, ci a rămas credincios, împreună cu clerul, la hotărârile luate, nu într'u atâta strânsă păziri a legilor, cât mai ales întru apărarea învătăturii păzită de către biserica catolică”.

Dar nu toți preoții catolici înțelegeau să respecte dispozițiile legii. Astfel, tot gazeta lui Barițiu publică în Nr. din 8 Iunie 1841:

„Se vede că frecarea religioasă, cel puțin la Cluj, își luă sfârșitul într'un mod cu totul dorit pentru că la 1 Iunie P. Iosif Staikerker, capelanul nemțesc romano-catolic, cunună o pereche mestecată, chiar în biserică, în fața altarului, săvârșind toate ceremoniile obișnuite fără ca să poftască vreun revers pentru creșterea pruncilor dela mire, care era un neamț protestant, născut în Hamburg după ce înaintea sa au fost refuzate 5 căsătorii mixte”.

Isvorul tuturor acestor „frământări” este a se căuta în legislația franceză ce a luat ființă după marea revoluție. Până atunci, biserica occidentală a propovăduit indisolubilitatea căsătoriei, care făcea parte din sfintele taine. Consecința acestui fapt a fost înlăturarea divorțului.

Legislația revoluționară, laicizată, a introdus principiul contractului civil, și odată cu el divorțul. Căsătoria era considerată ca un contract pur civil, principiu cu care Biserica nu s'a împăcat niciodată, în genere. Aceste idei au străbătut în toate legiuirile țărilor europene.

Dieta din 1791, hotări:

„Erga communen statuum et ordinum consensum benignae annuente Majestate Sacratissima, determinatum est: ut proles e diversarum religionum parentibus, sive mixtis matrimoniis suscipiendae, sexum suorum parentum secvantur, ac masculi in patris, femellae vero in matris suae religione educantur, ac baptizentur. Contractibus quibusvis in contrarium nihil valentibus“,

iar legea din acel an decreta:

„Proles e mixtis matrimoniis, pae semper coram parochis acatholicis inunda erunt, quibustamen impedimanta quaequam, quocumque sub pretextu in contrarium ponere cautum este susceptuae“.

Rezumând părerile celor două „partii“, Gh. Barițiu scrie că „piatra smintelii“ este acolo unde catolicii zic:

„Prin substragerea binecuvântării nu se pune nici o piedică la căsătoriile mixte, pentrucă acelea și fără ceremoniile bisericesti își au puterea lor isvorătoare din legi. Dinpotrivă popa catolic lucrează în contra conștiinței și a religiei sale dacă le dă binecuvântarea supra acelor căsătorii despre care știe înainte că ce va rămânea în biserica catolică.

„Protenstanții zic dimpotrivă: prin substragerea binecuvântării, însuși persoana catolică este pedepsită căci ea adevărat nu este de vină cum că cea-laltă parte nu este de o religie cu dânsa; de aici urma neodihna conștiinței și traiul rău și apoi cine este de vină dacă omul trage la om!“

După cum se vede întreaga chestiune se discuta numai prin prisma intereselor religioase. Peste tot domnea sacrosanctul „libertatea de conștiință“.

„Filosofia, teologia și politica — scria Barițiu — au a sta aici înaintea unui tribunal înfricoșat. Și care este acest tribunal? Doară nu ne înșelăm: el este inima omenească, este amorul, acel logic, acel sfânt amor, pe care Părintele Naturii l-a revărsat pretutindeni și a numit în Neamul Omenească, spre a sigurisi a Lui existență, spre a nu-l lăsa să stingă spre a-l sili să pășască la căsătorii ca să se înmulțească.

„Inima omenească este lăcașul de care el nu se mai desparte vreodată. Și fiindcă el întru alegerea sa la care îl trag legăturile simpatice, nu vrea a cunoaște deosebiri de dogme și ură religioasă, cu atât mai puțin diferență națională, patriotică sau politică, vede ori cine cât de ușor poate dânsul în colizie, în izbire cu filozofia, cu teologia, cu politica. Se adaugă la aceasta jalnica influență a oamenilor orbiți de prejudecăți neghioabe care tremură și fac să tremure și alții când văd că cineva nu-și poate porunci inimii sale și dorește a se împreuna în căsătorie cu pereche de religie sau nație deosebită.

„Cum că amestecatele căsătorii își au câteodată greutățile lor pe care cele simple nu le vor fi având, nu se poate tăgădui; însă cum

că acele greutăți nu curg din natura adevăratei religiozități, ci oameni nesocotiți sau indeavoliți le făuresc, aceasta încă este adevăr neclătit”...

... iar altădată nestorul presei sublinia :

„Dumnezeule ce delicate sunt acele strune ale inimii omenești, pe care le atinge cauza căsătoriilor mestecate în țările noastre în aceste lăcașe ale afâtor religii deosebite !

„Acel om trebuie să aibă un cap numai pentru politica cea rece și o inimă de iască pe care sunetul strunelor atinse să nu-l străbată. Singur unul ca acela poate privi la cursul cauzei pomenite fără interes vrednic de om”.

Vorbind în felul acesta despre căsătoriile mixte, Gh. Barițiu nu avea de unde să bănuiască marele pericol național, chiar pentru noi Ardeleni, al acestor „legături”. În lupta sa involburată pentru libertatea deplină a neamului său, uita că fie care căsătorie „mestecată” era o pierdere pentru sufletul nostru, o poziție părăsită iremediabil pe frontul aspirațiilor noastre curate.

Abia la bătrânețe se va întâlni cu acest nedesmințit adevăr — dar despre asta altădată.

E. BOCȘA-MĂLIN

INTRODUCERE ÎN TEORIA VALORILOR

În ciuda timpurilor care i-au impus o oarecare retragere din viața publică, d-l Tudor Vianu dă la iveală cât mai multe cărți care pun în lumină aspectele felurite ale uneia din cele mai complexe personalități din viața noastră culturală. Sensibilitatea sa deosebită l-a înclinat în tinerețe spre poezia plină de gingașii a simbolismului, fiind unul din frecventatorii cenacului lui Macedonski, a cărui operă o publică acum la Fundațiile Regale, cu atâta grijă. Dar pregătirea intelectuală, sprijinită pe o judecată limpede a înlocuit jocul versificării cu munca științifică, încât printr-o fericită imbinare de calități a devenit autoritatea noastră indiscutabilă în domeniul esteticei — lucru asupra căruia ar fi inutil să mai stăruim. De asemenea este în deajuns de cunoscut în ce măsură, prin d-sa, principiul estetic a contribuit la fundamentarea studiilor noastre de literatură.

Prin noul volum *Introducere în teoria valorilor*¹⁾ d-l Tudor Vianu descoperă însă unul din domeniile mai puțin cunoscute ale activității sale — acela al axiologiei. După propria-i mărturisire, problema valorilor este o preocupare mai veche, asupra căreia n'a încetat să mediteze, aducând din când în când contribuții parțiale în vederea adâncirii și sistematizării lor.

Studiul are ca punct de plecare distincția între *acte* și *obiecte* ale conștiinței. Actele sunt manifestări ale conștiinței care se însoțesc cu un sentiment de activitate a eului, iar obiectele acelea în care eul se resimte pasiv de îndată ce conștiința le înregistrează. Obiectele sunt

¹⁾ București, 1942, Cugetarea — Georgescu Delafraș.

cuprinse de acte, nu sunt create de ele. Actele sunt *aprehensive* nu *creatoare*. Fără a reveni la vechea psihologie, care nega puțința întreprinderii facultăților, autorul distinge patru feluri de acte, coadoptate cu patru feluri de obiecte în actualitatea conștiinței. Reprezentarea cuprinde imagini, gândirea abstracțiuni, simțirea afecte, iar dorința valori. Se ajunge astfel la definiția valorilor ca obiecte corelative ale dorinței. Dar actele de conștiință sunt alternabile, se pot îndrepta asupra unuia din obiectele incorelative. De pildă reprezentarea se poate îndrepta asupra abstracțiunilor, care sunt obiectele proprii gândirii. Rezultatul acestei alternări este *schema*, care ne apare astfel ca obiect al actului de reprezentare într'o funcțiune inadecuată, ca imagine adoptată la abstracțiune. Există și alte cazuri de alternare a actelor de conștiință, dar autorul se oprește mai mult la acelea în care valoarea este cuprinsă de alte acte decât dorința, adică de reprezentare, gândire sau simțire. *Miturile* sunt valori cuprinse de reprezentare. Clasicismul modern vedea în mituri imagini poetice, obiecte ale actului de reprezentare. G. Vico și școala lui considera miturile ca rezultatul unui act inadecuat, ca o concepțiune abstractă, cuprinsă printr'un act de reprezentare, o explicație teoretică a lumii, văzută de imaginație. În filosofia mai nouă, mitul rămâne obiectul unui act inadecuat însă nu între reprezentare și gândire, ci între reprezentare și dorință — este deci valoarea cuprinsă de reprezentare, coadoptată cu imaginea. Și simțirea se poate îndrepta asupra valorilor cuprinzând *afectele posesiunii* — plăcerea, voluptatea, sau fericirea posesiunii, teama pierderii cu puțință, tristețea pierderii iremediabile, etc. . . . Actul gândirii nu are ca obiect valoarea, dar prin aceeași funcție inadecuată se poate orienta asupra ei, cuprinzând abstracțiunea coadoptată cu ea, devenită predicat, subiect, sau predicat și subiect al unei judecăți. Când valoarea este predicat, judecata este *de valoare*, când este subiect, sau subiect și predicat, judecata este *despre valori*.

Valorile sunt cuprinse de dorințe ca niște obiecte categoriale, lucruri concrete, înzestrate cu calitățile care le fac dorite. Însă un prieten nu poate fi dorit numai pentru că în prealabil există prietenie, iar unele opere de artă sunt armonisate numai pentru că există armonia. Prin urmare valoarea substantiv este antecedentul lucrurilor determinate prin însușirile denumite de valorile adjective, care pot fi numite pentru acest motiv *bunuri*. Cuprinderea lucrurilor ca bunuri presupune antecedenta valorii și nu valorile sunt produsul experienței sociale a bunurilor. Față de teza empiristă care contestă posibilitatea valorilor pure, adică lipsite de suport concret, d-l T. Vianu, bazat pe istoria filosofiei, susține că pot să existe valori pure, fără suport concret, cum sunt ideile morale: frumosul, binele, iubirea, cumpătarea etc. în speculația socratică și platonice, ajungând la aceeași concluzie, enunțată mai sus, că nu experiența bunurilor condiționează pe aceea a valorilor, ci invers. Lucrurile sunt înregistrate ca bunuri numai prin prezența în conștiință a valorilor. Pentru că bunurile sunt lucruri în care dorința cuprinde valori, au o adâncime (de sigur ontologică), iar celelalte sunt superficiale.

În al doilea capitol al cărții, d-l T. Vianu se ocupă cu caracterele valorilor. *Excentricitatea* este însușirea prin care unele din obiectele

conștiinței sunt cuprinse de actele lor corelative sub forma unor structuri exterioare conștiinței însăși. Excentrice sunt și conceptele. Valorile însă sunt cuprinse de conștiință ca niște obiecte care o depășesc, fără ca legăturile care o unesc cu conștiința să fie rupte, sunt *solidare*, în vreme ce conceptele sunt cuprinse ca obiecte *izolate* de conștiință. Al doilea caracter al valorilor este *generalitatea*. Dorințele, a căror obiecte sunt valorile, stau în legătură cu instinctele, care pot fi acele generale ale speței și individuale. Însă o valoare nu poate fi decât generală, căci corelaționată de o singură dorință nu mai este valoare. Generale sunt și conceptele. Valorile sunt generale prin *identitatea* actelor de dorință care le cuprinde, iar conceptele prin *însurarea* lucrurilor particulare. De aceea generalitatea conceptelor poate fi mai mare sau mai mică, este *graduală*, pe câtă vreme toate valorile sunt deopotrivă de generale. Pentru psihologul axiologic nu sunt decât valori individuale, căci cine vorbește despre generalitatea lor încetează de a le dori. Deci nu vom putea susține valabilitatea valorilor decât încetând de a le dori, cuprinde ca valori propriu zise. Ar urma de aici că nu există o cultură, luată ca sistem de valori permanente mijlocitoare între spirite. Afirmarea valabilității generale a valorilor nu este produsul unui act secundar de valorificare, ci este implicat în actul de cuprindere a valorilor, încât a descoperi o valoare însemnează a-i recunoaște și valabilitatea generală. După măsura în care dorințele sunt reprezentate în conștiința proprie, a unui grup social sau unei epoci de cultură, valorile au *volum* mai mare sau mai mic. Dacă valorile sunt obiectele dorinței, obiectele repulsiei sunt non-valorile. Ele aparțin unui sistem *polar* în care sunt paralele cu non-valorile. Conștiința are posibilitatea de a compara valorile în vederea unei ierarhizări. Se poate vorbi de o *gradualitate* a lor și de asemeni de o *semnificație*, după corelația cu un anumit tip de dorință.

Valorile se pot grupa după felul de suport concret cu care sunt conexe și după felul în care se pot înlanțui între ele. O valoare poate ajuta la realizarea alteia. Una este *valoare-mijloc*, iar cealaltă *valoare-scop*. Valorile care prin înlanțuire pot apărea fie ca mijloc, fie ca scop, sunt valori relative, iar cele care apar numai cu scop sunt *absolute*. Valoare mijloc este cea economică, valoare scop relativă cea politică și absolută cea teoretică, estetică, morală și religioasă. (Dacă d-l T. Vianu ne permite paranteza, am putea face observația că în adevăr acesta este felul de grupare al valorilor recunoscut de toată lumea: cea economică *mijloc*, iar cea teoretică *scop*, încât războaiele — oricât de distrugătoare ar fi — sunt duse de fiecare popor pentru „salvarea culturii și civilizației“).

În capitolul următor autorul supune unei analize toate valorile: economică, vitală, juridică, politică, teoretică, estetică, morală, religioasă, privindu-le prin caracterele înșirate mai sus.

Volumul se încheie cu o anexă care cuprinde comunicarea: *Originea și valabilitatea valorilor*, făcută la al IX-lea Congres Internațional de Filosofie.

Așa cum se prezintă cartea d-lui Tudor Vianu, după propria sa mărturisire este numai o *Introducere* într'un sistem de axiologie care urmează să se desvolte. Chiar și în această formă, ea este o prețioasă contribuție la cunoașterea unui domeniu care începe și la noi să fie tot mai mult cercetat. Amintim numai studiile d-lor Lucian Blaga,¹⁾ D. D. Roșca,²⁾ E. Speranția,³⁾ Victor Iancu,⁴⁾ Al. Dima.⁵⁾

EUGENIU TODORAN

EPOCA CLASICĂ MUZICALĂ VIENEZĂ ȘI SUDESTUL EUROPEAN⁶⁾

Eruditul muzicolog *Dr. Erich Schenk* a vorbit în cadrul Institutului German pentru Știință, secția Sibiu, despre un subiect care a fost una din surprizele cele mai mari și mai plăcute pentru auditorul său, pe care l-am fi dorit extrem de numeros, dar care era compus numai din câțiva melomani de o anumită vârstă, tineretul lipsind cu desăvârșire.

Credeam că ne va vorbi de mișcarea muzicală din sudetul european din acea epocă. Dar simpaticul austriac este un corb alb: a studiat în special Dacia și pe Daco-Romani. Ne-a vorbit despre ei începând cu cartea lui *Martin Opitz: Cântec din Dacia.*⁷⁾ În această lucrare se pomeneste mai întâi despre cântecele Valahilor. Învățatul român *Dimitrie Cantemir* le tăgăduise existența, prezentându-le ca fiind identice cu cele turcești.

Cea dintâi lucrare serioasă și justă apare în anul 1871 la Viena și se numește *Istoria Daciei Transalpine*, (*Geschichte des transalpinischen Daciens*), autorul ei fiind *Franz Josef Sulzer*, care a trăit mai mulți ani în principate în calitate de dascăl. Sulzer dă pe lângă descrierea amănunțită a cântecelor și jocurilor românești, grecești și turcești și muzică exemplificată, stabilește originalitatea muzicii valahe pe care o derivă din cea romană și o deosebește hotărît de cea turcă.

În această lucrare se găsește un „dans al Dervișilor“, care este identic cu dansul ienicerilor din opera „Răpirea din Serai“ a lui Mozart, dovadă că acesta a cunoscut-o și a fost influențat de ea.

Se pare, spune *Dr. Schenk*, că ideile lui Herder care dădea o mare importanță folklorului, au înrăurit mult asupra celor trei străluciți exponenți ai clasicismului austriac: Haydn, Mozart, Beethoven și că aceștia au fost influențați de muzica din sudetul Europei.

¹⁾ *Artă și valoare*. Buc. 1939. — ²⁾ *Valori veșnice*. Sibiu 1941 (Extras din *Lu-ceafărul*). — ³⁾ *Mic tratat despre valori*, Sibiu 1942 (Extras din *Transilvania*). — ⁴⁾ *Despre natura valorilor estetice*. Sibiu 1942 (Extr. din *Lucefărul*). — ⁵⁾ *Asupra dome-niului și constituirii științifice a esteticeii*. Sibiu 1942 (Extr. din *Lucefărul*).

⁶⁾ Cu prilejul unei conferințe cu acest titlu, ținută la Sibiu de *Dr. Erich Schenk*, profesor la Universitatea din Viena.

⁷⁾ *Martin Opitz, 1597—1639*, întemeietorul școlii poetice din patria sa, Silezia, a fost un literat dublat de un hoinar, care a cunoscut multe țări și neamuri și i. a. a urmat invitației Principelui Transilvaniei Gavriil Bethlen de a ocupa o catedră la gimnaziul din Alba-Iulia. A stat aici numai 2 ani, (1622—1624) și a publicat o „poemă didac-tică: *Zlatna, sau despre liniștea conștiinții*.

În unul din „caetele de conversație”, descoperite recent, de care se folosea Beethoven după ce surzenia sa devenise completă, se găsește comunicarea unui călător reîntors din Orient, care privește cântece și jocuri valahe, grecești și turce și vizitatorul se oferă chiar să le cânte și joace în fața lui Beethoven. Nu se cunoaște firește răspunsul dat verbal al acestuia, dar se poate presupune că muzica aceea l-a interesat.

Primele spectacole de operă austriacă la București au avut loc în anul 1818 cu *Flautul Fermecat* al lui Mozart și e probabil că vizitatorul lui Beethoven era unul din artiștii care luaseră parte la turneul din orientul european. La Curtea domnească se executa și înainte muzică vieneză, iar la Sibiu s'a cântat o operă de Mozart deja în 1792.

Profesorul Schenk compară influința muzicii populare din sudetul Europei asupra celei clasice cu aceea a muzicii antice asupra creării genului de operă. Necunoscutul, enigmaticul ce acoperea sudetul european excita fantezia clasicilor, precum influențase căutarea melodiilor din tragedia antică greacă pe membrii Academiei Platoniene, care au creat opera la Florența în secolul XVI.

Azi, încheie dânsul, România nu mai zace într'o depărtare nebuloasă. Viena a avut partea sa la dezvoltarea artei muzicale în România și legăturile artistice sunt azi mai tari decât oricând. A pomenit și numele celor doi mari muzicieni, *George Enescu* și *Gheorghe Dima*, care au crescut în atmosfera și tradiția vieneză.

. . .

În legătură cu această comunicare a cercetătorului vienez fie-mi permis să evoc legături mai recente ale Vienei muzicale cu românimea.

Aspirațiile celor ce trăiau la noi pentru și prin muzică erau îndreptate spre Viena. A studia sau a cânta la Viena era un ideal adeseori realizat.

George Enescu și-a început studiile în străinătate la Viena.

De asemenea și *Gheorghe Dima*, cântăreț, pianist, compozitor, profesor, ctitorul muzical al Ardealului dela sfârșitul veacului XIX și începutul celui al XX-lea, în care a răspândit o solidă și superioară cultură muzicală prin numeroase generații de studenți în teologie și alți elevi și eleve și dragostea pentru cântecul românesc pe care el mai întâi l-a armonizat și l-a ridicat la rang de muzică cultă, prin concertele impunătoarelor coruri ale Reuniunilor de Muzică din Sibiu și Brașov, izbânzi artistice neîntrecute nici azi.

Un contimporan și confrate deschizător de drumuri noi în viața muzicală ardeleană i-a fost prea merituosul profesor și compozitor *Iacob Mureșanu* la Blaj, care acolo a avut aceeași activitate artistică, pedagogică și națională.

Bucovinei i-a dat școala vieneză pe *Ciprian Porumbescu*, *Isidor Vorobchievici*, *Eusebie Mandicevski*, care trăind la Viena, unde era profesor la Conservator, era considerat o autoritate muzicală. Apoi pe *Tudor cavaler de Flondor*, autorul mai multor opere populare cu subiect românesc, *Grigore cavaler de Pantazi*, meloman, actor-amator și

regisor talentat, autorul scenariului baletului „Nippes”, iar mai recent pe Prof. *George Onciul*, muzicolog, directorul Conservatorului din Cernăuți.

Pe vremuri a cântat la „Karltheater” (operetă) baritonul *Nicolae Popovici*, mai târziu compozitor și profesor de muzică la liceul din Brașov, iar la „Teatrul German” din Praga, care era tot o creațiune a Vienei, a fost mulți ani angajat *Dimitrie Popovici-Bayreuth*, cel care a creat rolul lui Telramund la Bayreuth și a cântat, atară de templul dela Bayreuth, muzică wagneriană în formațiunile cele mai serioase din Europa și America, mai târziu a fost marele director al Conservatorului bucureștean și după războiu directorul operei din Cluj.

Compozitorii *Ioan Scărlătescu*, *Gulielm Șorban*, *Marțian Negrea*, au fost de asemenea discipolii Vienei.

Vechiul Regat era orientat mai mult spre Lipsca și Paris pentru studii de perfecționare în arta pianistică, Italia și Paris pentru canto. Totuși posedă câteva pianiste de mână întâi care sunt reprezentantele strălucitei școale vieneze: *Lucreția Popovici-Pretorian*, *Madeleine Corăscu* și altele, iar concerte cu mare răsunet în lumea muzicală vieneză au dat marile pianiste *Aurelia Cionca-Pipoș* și *Cella Delavrancea*.

Pianistul Reginei Elisabeta, *Theodor Fuchs*, care este și compozitor, profesorul *Joseph Prunner*, artist care a pus în uimire lumea muzicală cu ceea ce scoate din contrabasul său și alți profesori valoroși stabiliți în țara românească ne-au împărțășit din roadele școalei înalte vieneze.

Leontina Gärtner, româncă brașoveană, o excelentă și binecunoscută violoncelistă, trăiește, cred și azi în Viena.

Marea pianistă *Ana Voileanu-Nicoară*, compozitoare, scriitoare, actualmente profesoară la Conservatorul din Cluj-Timișoara, și-a început studiile de perfecționare la Viena.

Dr. Octavian Beu, muzicolog, cercetător și colecționar, descoperitorul rapsodiei române a lui Liszt, s'a adăpat de asemenea la toate sursele bogate ale Vienei.

Dintre cântărețele și cântăreții noștri au studiat la Viena *Onoria Popovici* din Brașov, cântăreață wagneriană, care a cântat cu succes mare în teatre însemnate din Occident. *Aca de Barbu*, *Elena Saghin*, azi profesoară merituoasă la Conservatorul Regal din București, tenorul *Stefan Mărcuș*, *Ionel Crișanu*, neuitatul bariton și profesor la Conservatorul din Cluj, *Delia Olariu*, contraaltă, fostă profesoară valoroasă la Sibiu, celebrul tenor *Traian Grozăvescu*, prea curând dispărut, *Nectara de Flondor*, *Sofia Munteanu*, ambasadoarea de azi a cântecului românesc în țările germane și nordice și excelentă cântăreață de lieduri și celebra *Viorica Ursuleac*.

Firește această însușire de valori care au ilustrat viața noastră muzicală nu poate fi completă și cer iertare celor pe care i-am omis fără să vreau.

Eu însămi n'am studiat la Viena, am fost însă eleva lui Gheorghe Dima și a celebrei Mathilde Marchesi la Paris, fostă profesoară la Conservatorul din Viena, plecată de acolo cu mult regret în urma unor

conflicte cu directorul Hellmesberger și în a cărei școală am învățat, pe lângă arta belcantoului marelui Garcia, maestrul maestrei mele, stilul superior al artei vieneze, pe care le-am transmis publicului românesc în sălile de concerte și mai târziu elevelor mele dela Academia Regală de Muzică din București, iar acum tineretului care învață în școala mea particulară. Iar publicului vienez i-am prezentat pe vremuri în 2 concerte, pe lângă muzică germană și franceză și muzică românească, pe care eu am făcut-o mai întâi să răsunе în celebra sală Bösendorfer.

O strălucită elevă a mea, *Stella Roman*, stea cu renume mondial, a fost aleasă din toate cântărețele din Milano să cânte în Requiemul de Mozart sub bagheta lui Bruno Walter și într'o Cantată, tot de Mozart, la festivitățile dela Salzburg.

Concetaștenii noștri Sași pot înscrie de asemenea câteva nume în frunte cu *Lula Mysz-Gmeiner*, brașoveancă, glorie a artiștilor germani, azi mare profesoară la Berlin; apoi *Mathilde von Larcher* și *Adela Umling-Reissenber*, care au contribuit mult la ridicarea nivelului muzical din Ardeal.

Azi voci tinere și frumoase, educate în buna și solida școală românească, de maștrii și maestre din neamul nostru, răsună la Viena și strâng din nou legăturile între două popoare dăruite din belșug de Providință cu ceea ce înfrumusează și innobilează viața pământească.

LUCIA COSMA

INSEMNĂRI

UN SFERT DE VEAC DELA UNIREA BASARABIEI

Aniversarea unui sfert de veac dela unirea Basarabiei cu trupul părintesc de care a fost ruptă, s'a prăznuit în Martie a. c. așa cum merita evenimentul: cu mare fast național și cu declarații oficiale de o importanță istorică, și românească și europeană, făcute de Conducătorul Statului, d-l Mareșal Ion Antonescu.

Imprejurarea că, în scurtul interval de douăzeci și cinci de ani, pământul vechei Moldove dintre Prut și Nistru a gemut din nou un an sub cutropirea aceluiași vecin dela Răsărit care ni l-a răpit și întâia oară, a străbătut această aniversare cu o duioșie adâncă, pornită ca un fluviu puternic din sufletul Românilor de pretutindeni. Par'că am simșit-o aveau ca pe sora noastră de sânge, rănită și sfâșiată de atâtea ori, și totuși cu neputință de-a fi eliminată din destinul comun al românismului, după dorința cumplitului uriaș dela Răsărit.

Faptul că în noua ei desrobire, la un an după ce a fost călcată iar în picioare, — acum nu mai mult de copitele cailor căzăcești, ci de tancurile și mașinile monstre de războiu, eșite din uzinele uriașe ale Sovietelor, din cuptoarele neștiute ce varsă și azi flăcări asupra Europei întregi — faptul că în luptele din vara anului 1941 și-au amestecat sângele soldați români din toate provinciile României Mari pe pământul ei, a pus pecetea stăpânirii definitive pe Basarabiei și azi simșim cu toții mai intensiv

că e trup din trupul nostru, suflet din sufletul nostru.

Jertfa supremă a vieții a adus-o pentru întâia oară neamul de pretutindenea, pentru o parte a moșiei sale și solidaritatea creată în neam de jertfa aceasta e temelul nezdruccinat al viitorului comun. S'a pus pecetea cea mare acum, care nu mai poate fi ștearsă de vremuri.

Conducătorul Statului, d-l Mareșal Ion Antonescu, în cuvântarea sa istorică ținută în Catedrala din Chișinău, a spus două mari adevăruri, pe care nu trebuie să le uite nici Românii, nici popoarele Europei. Întâia e constatarea că prăbușirea graniței românești dela Răsărit a avut drept consecință prăbușirea tuturor granițelor noastre; și al doilea adevăr e că lupta noastră pentru Basarabia s'a adeverit încă odată a fi lupte pentru întreaga Europă și comorile civilizației ei. Căci ea e poarta dela Răsărit a continentului, azi ca și în veacurile ce s'au scurs, când ne luptam singuri să o apărăm, neștiuți de nimeni.

În războiul din Răsărit s'a putut vedea uriașă înarmare a Rusiei sovietice, și nimeni nu se va mai putea mira azi cum prăbușirea peretelui dela Est a adus celelalte prăbușiri de frontiere, fără a se mai gândi la slăbiciunea României Mari. Vina ei era numai vecinătatea cu tăvălugul bolșevic. Iar lăcomia ursului nu viza numai pământul românesc, cum s'a văzut în apocaliptica înclăștare dela Răsărit și Miaznoapte...

Românii dela Vestul Carpaților au avut legături vechi cu Basarabia. Păcurarii

noștri n'au ajuns cu turmele lor de oi numai până la Nistru, ci cu mult mai departe. Cărți românești, mai ales populare și religioase, tipărite în Transilvania, au trecut mereu în desagaș ciobanilor în Basarabia. Mulți s'au gospodărit acolo definitiv.

La pregătirea unirii a cărei aniversare de un sfert de veac s'a prăznuit acum, au ajutat și intelectuali ardeleni refugiați în Țară în primul războiu mondial. Sânge ardelenesc a curs pe pământul Basarabiei și înainte cu un sfert de veac, în gara Chișinăului, unde voluntarii cari veniau din Rusia au fost atacați de armata rusă bolșevizată, și în alte părți ale provinciei cu prilejul curățirii ei de resturile armatelor rusești.

În conștiința ardelenilor Basarabia a trăit mereu. Înainte cu o jumătate de veac prin satele noastre se cunoșteau și se cântau plângerile Basarabiei răpite pentru a nu știu câtea oară. Versuri simple, dar cari erau cântate cu lacrimi în ochi de preoții și dascălii români:

România, mamă dulce,
Eu te las cu Dumnezeu,
Căci dușmanul iar mă duce,
Iar mă ia din sânul tău...

Sunt răpită, sfâșiată...

... În presa străină, cu prilejul aniversării dela Chișinău, s'au scris rânduri de înțelegere asupra importanței Basarabiei pentru România și Europa. Nădăjduim că această înțelegere a drepturilor românești acolo, nu se va mai întuneca nici mai târziu. Căci adevărul are destinul să birue în cele din urmă, când el a fost pecetluit și cu atâta sânge de eroi.

I. Agârbiceanu

UN GAZETAR EROU: VALERIU BRANISCE

Din inițiativa despărțământului Severin al Astei, condus de inimosul și bunul cunoscător al vieții culturale bănățene, Dr. A. Peteanu, și cu colaborarea Sindicatului Presei Române din Ardeal și

Banat, s'a comemorat la Lugoj împlinirea a 15 ani dela moartea lui Dr. Valeriu Branisce.

A fost o serbare plină de entuziasm și de semnificații, cum sunt toate festivitățile care se fac astăzi la noi. Ne înțelegem călcăiele în trecut ca să credem cu mai multă putere în dreptatea care va veni.

Eu cred însă că chiar dacă nu era acest prilej comemorativ, trebuia să se vorbească de acest rar exemplu de Român și gazetar-erou, care a fost Valeriu Branisce, nedreptățit nu numai în timpul vieții, ci și după moarte.

Fostul director al *Drapelului* dela Lugoj face parte din generația eroică a presei ardeleni, care a început să se afirme deodată cu apariția, în 1884, a celor două cotidiene de dincoace de Carpați: *Tribuna* și *Gazeta Transilvaniei* (aceasta din urmă a apărut înainte de 3 ori pe săptămână).

Generația precedentă, simbolizată prin Gheorghe Bariț și Iacob Mureșanu, se caracterizează prin idealism romantic și prudență. Scopul ei era să dea o educație politică și culturală, unui popor trezit la viața națională, să-l învețe deci, să-l lumineze. Pentru aceasta, organele de presă trebuiau ferite cu orice preț de o viață mai agitată, și mai ales de suprimare. Trebuia să știi să te strecoreai printre complicatele legi și regulamente ale monarhiei, pentru a salva puținele tribune de pe care se putea vorbi atunci neamului românesc. „Dragul meu — spune Gheorghe Bariț tânărului Valeriu Branisce, care-i mărturisește că vrea să se facă gazetar — a fi redactor e lucru greu, foarte greu. Nu-i destul să știi scrie și să ai idei și sentimente. Nu trebuie să te știi păzi când scrii. Iată eu scriu de aproape o jumătate de veac. Și știi cum scriu? La fiecare vorbă ce-o scriu țin înaintea ochilor codul penal și-mi închipui că la spatele meu stă jandarmul! În vremile de astăzi numai așa poate scrie un gazetar român. Cine

nu scrie așa, cine nu are neconținut paragraful legii în față și jandarmul în spate când scrie, acela, dragul meu, mai mult strică decât direge cu scrisese sale." (V. Branisce, *O reminiscență*, în *Gaz. Trans.*, nr. jubilar, 1908.)

Cu toate că paragrafii s'au înăsprit și procurorii și jandarmii s'au înmulțit, Valeriu Branisce n'a ascultat de acest stat, de care cu siguranță că și-a amintit mereu. El și-a dat seama că vremurile noi cer oameni noi; că cu un adversar care urmărește distrugerea ta trebuie să lupți altfel. De aceea — spune el, în aceeași amintire, — „ce-mi băteam eu capul cu paragrafii codului penal și cu jandarmii? Dam înainte, după vorba bătrânului Glodariu, Dumnezeu să-l ierte, care ne zicea că dacă te injură... de urişten, apoi răspunde-i injurându-l de ur-ur-urişten”.

Rezultatul a fost că abia la începutul carierei sale de gazetar, în calitate de redactor al *Dreptății* din Timișoara, a ajuns nu mai puțin decât la 72 procese de presă, dintre care unul s'a sfârșit cu o condamnare de doi ani de închisoare la Vaș.

El și-a început astfel cariera de gazetar cu o închisoare. Nu s'a speriat de ea, ci a continuat pe drumul apucat. Iși va fi spus, ca și Bălcescu, „prison oblige”... Și-a început-o și și-a sfârșit-o tot așa. În Februarie 1918 a fost ridicat dela masa lui zilnică de scris dela *Drapelul*, și aruncat între zidurile Seghedinului. De astă dată Dumnezeu știe, cum a scăpat cu vieța. Dar când a ieșit din această închisoare a intrat în România Mare...

Din cele spuse s'ar părea de un neinițiat în luptele noastre trecute, că Valeriu Branisce a fost unul din acei gazetari scandalagii, ce caută cearta cu luminarea și care într'adevăr — vorba lui Bariț — mai mult strică decât ajută, prin scrisul lor. Nu. Valeriu Branisce a fost un gazetar de elită, de o aleasă cultură cu un viu simț al răspunderii. Originar dintr'o aleasă familie ardeleană

— tatăl său a fost stenograf al dîetei ardelenne dela 1863—1864, apoi prim-pretor la Săliște — el s'a pregătit la Universitatea din Pesta, pentru cariera de profesor. Acolo și-a trecut doctoratul în litere cu o teză despre Andrei Mureșeanu. A și profesat câțiva ani la liceul din Brașov, unde a lăsat excelente amintiri. Eram însă în toiul procesului Memorandumului, când nația întreagă era cuprinsă de febra unei acțiuni uriașe de afirmare națională. Valeriu Branisce, care era un temperament de luptător, n'a putut rămâne nici el liniștit la catedra lui. Lupta deci mereu cu condeii lui, și lupta atât de bine, încât într'o bună zi, când Curtea cu Juri din Cluj a condamnat întreaga redacție a *Tribunei* și ziarul era amenințat să-și suspende apariția, Drul Rațiu, președintele Partidului Național, pe el l-a găsit mai potrivit să ia pe umeri smarea răspundere a conducerii ziarului. Astfel a trebuit Valeriu Branisce să părăsească o catedră, pentru care se pregătise atât de temeinic și să intre în agitata vieță de gazetar, pe care a cinstit-o ca puținii alții până la sfârșitul vieții sale. Dela o catedră, rezervată câtorva sute de elevi, el s'a ridicat însă la o tribună de pe care vorbea — tot zilnic, ca și la școală — unui neam întreg. Luptătorul și-a păstrat însă tot timpul pasiunea pentru bunurile intelectuale. Valeriu Branisce a fost un cercetător pasionat, un intelectual de rasă. În conferințele lui dela adunările Astrei și ale Societății pentru Fond de Teatru totdeauna venea cu o documentație temeinică, chiar cu descoperiri noi. Articolele și foiletoanele lui erau pline de idei; stilul lor era bogat în culoare, personal. Până la sfârșitul vieții și-a păstrat această nobilă pasiune de intelectual, pe care cred că regreta adeseori că nu și-a putut-o pune în valoare, cum ar fi dorit. Soarta i-a hărăzit totuși o mângăere, pentru această smulgere din mijlocul cercetărilor pe care le prețuia atâta: l-a fost dat lui să organizeze, ca șef al Resor-

tului de Instrucție al Consiliului Dirigent, învățământul din Transilvania eliberată. Coroana acestei uriașe opere este Universitatea din Cluj, care a deschis o nouă etapă în dezvoltarea intelectuală a Românilor din această provincie.

Dela *Dreptatea* din Timișoara, unde n'a mai putut avea zile bune din pricina proceselor de presă, Branisce și-a luat condeiful și s'a mutat, în 1897, la Cernăuți, unde l-a chemat un grup de luptători, în frunte cu Iancu Flondor și Gh. Popovici, să conducă ziarul *Patria*.

Cu trei ani înainte a redactat în același oraș *Gazeta Bucovinei*, alt ostaș din garda *Tribunei*, Gh. Bogdan-Duică, Valeriu Branisce a venit să continue lupta în același spirit: de aleasă ținută intelectuală, dar de intransigență națională. Rezultatul a fost că în 1900 Branisce a fost pur și simplu expulsat din Țara Fagilor, iar ziarul suspendat. După ce a lăsat în urma lui această dără de lumină și de conștiință națională, — despre care Bucovinenii vorbesc și astăzi cu mare stimă, — a revenit iarăși între Bănățenii pe care începuse să-i îndrăgească. De astă dată s'a stabilit la Lugoj, în cel mai important centru al Românilor bănățeni, oraș cu o burghezie românească puternică — a ales deci o situație asemănătoare cu cea pe care a găsit-o Gheorghe Bariț la Brașov în 1838, când a întemeiat acolo *Gazeta Transilvaniei* și *Foaia pentru Minte*. A pus aici temelie în 1901 *Drapelului*, scriind cea mai frumoasă pagină din istoria gazetăriei bănățene și una din cele mai frumoase din trecutul presei românești. L-a condus fără întrerupere până în 1918, când a infundat închiisoarea dela Seghedin, fiind prezent mereu în coloanele lui, pururea viu, plin de inițiative, cald și interesant, Român vrednic și fără teamă. *Drapelul* este unul din cele mai originale ziare românești, oglindă fidelă a spiritului bănățean. El ar merita un studiu amănunțit din partea unui tânăr cercetător. Numai atunci s'ar

putea vedea ce muncă de uriaș a îngropat Branisce în coloanele lui.

De astă dată Branisce a dovedit cu prisosință că nu este un distrugător de gazete. La Lugoj el a întemeiat mai mult decât un ziar: o *instituție* care a avut un rol covârșitor în educația politică și culturală a Românilor bănățeni.

Ce păcat că această instituție, clădită atât de temeinic, a fost lăsată să se părăginească...

Ce păcat că întreaga instituție a presei ardelenene nu și-a păstrat nivelul la care au ridicat-o un Bariț, Mureșenii, Albini, Rusu-Șirianu, Goga, Branisce și atâția alții de glorioasă ămintire.

Gazetarii ai vremii mele, nu simțiți ămintirea lui Branisce biciuindu-vă conștiința?

Ion Breazu

PROFESORUL ILIE MINEA

În ultimul timp cultura românească a încercat o nouă și grea pierdere. Profesorul Ilie Minea, titularul catedrei de Istoria Românilor dela Universitatea „Cuza-Vodă” din Iași, s'a stins fulgerător din viață în dimineața zilei de 20 Februarie 1943. Acest neașteptat și trist sfârșit a produs o adevărată consternare în rândurile colegilor, colaboratorilor și studenților acestui mare învățat al neamului.

Este greu de înfățișat într'un cadru restrâns activitatea bogată și personalitatea așa de proeminentă și regretatului profesor Ilie Minea. Coborât dintr'o familie din Țara Bârsei, din comuna Turcheș de lângă Brașov, prof. Ilie Minea a făcut studii strălucite la liceul „Andrei Șaguna” din Brașov, unde a uimit pe profesori și colegi prin memoria lui prodigioasă și prin cunoștințele temeinice ce-și însușise, încă de atunci, în deosebi din domeniul Istoriei naționale. Își continuă, apoi, pregătirea științifică la Universitățile din Budapesta și Viena, luându-și doctoratul în condiții optime. În aceste centre a făcut studii temeinice

de cronologie, paleografie și diplomatică, completându-și astfel pregătirea în vederea carierei ce avea să îmbrățișeze.

Neînțelegând să suporte un regim politic tiranic pentru neamul său, Ilie Minea trece în 1910 în Vechiul Regat și lucrează alături de istoricul Dimitrie Onciul, strălucitul profesor de Istoria Românilor dela Universitatea din București. Cercetările pe care le face la Arhivele Statului din Capitală și la Academia Română îl pasionează și mai mult pentru Istoria poporului român, însușindu-și atunci și metoda de lucru riguros științifică a maestrului său, al cărui discipol fervent devenise îndată după trecerea Carpaților.

Marii cărturari Dim. Onciul și N. Iorga au văzut încă de atunci în I. Minea un strălucit și inzebrat istoric, de aceea îl recomandă călduros în 1919, la suplینirea catedrei de Istoria Românilor vacantă la Universitatea din Iași, al cărei titular este numit, după destule dificultăți.

Intre timp funcționase ca bibliotecar la Arhivele Statului, numit de Dim. Onciul, precum și ca profesor la liceul „Ion Măiorescu” din Giurgiu, aproape de București, de unde și-a putut continua cercetările sale.

Profesorul Ilie Minea a luat parte ca voluntar la războiul de întregire din 1916—1918. Petiția prin care cerea ca să fie înrolat în rândurile armatei române i-a fost primită de Comandamentul Corpului II de Armată la data de 9 Noiembrie 1914. Iar în 1916, deși în vârstă de 35 de ani, a fost chemat mai întâi să urmeze, la Botoșani, cursurile școlii pregătitoare de ofițeri de rezervă și apoi a luptat pe front, în fruntea unui pluton, pe care l-a comandat cu avânt și vitejie.

Vrednic urmaș la catedra lui A. D. Xenopoli, prof. Ilie Minea a continuat, cu teameinica sa pregătire științifică, o tradiție de intelectualitate și afirmare în domeniul studiilor Istoriei naționale, desfășurând o intensă și laborioasă activitate.

Venit la Iași din Ardealul lui Simion Bărnuțiu și a lui Titu Maiorescu, Ilie

Minea s'a impus, în galeria acestor mari înaintași, prin pregătirea lui desăvârșită și prin locul ce și l-a creiat în cultura românească.

Neobosit cercetător în domeniul Istoriei poporului român, prof. Ilie Minea și-a închinat toate puterile sale de lucru catedrei de Istoria națională dela Universitatea ieșană, pe care a slujit-o cu tot devotamentul până în clipa morții lui; devenind totodată un pasionat al trecutului Moldovei. El s'a impus prin studiile sale cu mare răsunet în știința românească, dintre care cele mai multe exprimă ultimul cuvânt asupra problemelor tratate. (Ilie Minea nu era un arhivar sau colecționar de documente; cercetările lui, întemeiate pe o bibliografie completă, sunt opere de sinteză care fixează date și interpretări definitive în Istoria românească.)

În articolele din revista *Convorbiri Literare*, ca și în primele lui lucrări: *Relațiile politice dintre Țara Românească și Ungaria în vremea regelui Ludovic I* (1911), *România înainte de 1222* (1912), *Din trecutul stăpânirii românești asupra Ardealului* (1914), și mai ales *Principalele Române și politica orientală a lui Sigismund de Luxemburg* (1919), cât și studiul despre *Iuga-Vodă* (1920), în care folosește și izvoare ungurești, prof. Ilie Minea aduce ultima informație istorică cu interpretări de nesdrucinat.

După câțiva ani dela numirea lui ca titular la catedra universitară dela Iași, prof. Ilie Minea începe să redacteze revista *Cercetări Istoricе*, unde își publică cele mai de seamă opere ale sale și în jurul căreia adună colaborările unora dintre colegi și mai ales a numeroși discipoli, pe care îi îndrumă în aceeași severă disciplină științifică. Preocuparea acestui mare profesor era ca să mențină tradiția strălucită a Universității ieșene prin numeroasele lui publicații, precum și prin pregătirea unor elevi, care să-i continue școala de serioasă cercetare științifică, dirijată de dânsul. Pentru edi-

tarea revistei sale, prof. Ilie Minea nu ezita să facă personal cele mai mari sacrificii materiale, cu modesta satisfacție că munca lui neobosită vedea lumina tiparului. Atunci încep să apară și lucrările lui de proporții: *Letopiseșele moldovenesti scrise slavonește* (1925), *Inceputul domniei lui Alexandru Lăpușeanu* (1925), *Iașii în vremea Cantemireștilor* (1925), *Informațiile românești ale cronicii lui Ján Dlugosz* (1926), *Despre Dimitrie Cantemir* (1927), operă masivă în care epuizează tot ce se poate spune cu privire la acest Voevod cărturar al Moldovei. *Reforma lui Const. Maurocordat* (1927), *Complotul boieresc în contra lui Ștefăniță-Vodă* (1928), *Vlad Dracul și vremea sa* (1928), *Despre Mănăstirea Toșdirenii* (1928), *Aron-Vodă și vremea sa* (1933), *Cum se moșteneau moșiile în Țara Românească până la sfârșitul sec. XVI-lea* (1940), *Profesoratul ieșan al lui Iancu Ghica* (1942), și numeroase alte lucrări, care ne înfățișează roadele muncii neobosite a lui Ilie Minea, în domeniul istoric.

De asemenea multe articole, note polemice, comunicări și recenzii publicate în deosebi în revista lui, *Cercetări Istorice*, ori în *Revista Istorică* a regretatului N. Iorga, *Revista Arhivelor din București*, *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice*, *Arhivele Olteniei*, apoi în revistele din Iași: *Insemnări Ieșene*, *Cuget Moldovenesc*, *Cetatea Moldovei* sau în diverse alte reviste și ziare, toate constituind sinteza preocupărilor permanente ale prof. Ilie Minea.

Domeniul cercetărilor acestui pasionat al științei era foarte variat. Cunoștințele lui depășeau cadrul istoric și-l vedem astfel preocupat și de latura culturală a trecutului nostru în lucrările lui: *Despre două cărți citate de Miron Costin* (1927), *Cultura moldovenească în prima jumătate a sec. XVII* (1935), *Locul cronicii lui Ureche în istoria culturii românești* (1935), *Din istoria culturii românești* (1935), ori probleme ca: *Intellectualismul vre-*

murilor noastre (1923), *Literatura și pacea universală, România Literară* (1921) ș. a. Cunoscător a limbilor germană, maghiară, greacă și latină medievală, prof. Ilie Minea a putut folosi numeroase izvoare de informație spre a se documenta în lucrările lui și adeseori spre a respinge interpretări și date tendențioase. De altfel a suplinit cu toată competența, în două rânduri, în afară de catedra de Istorie universală, și cea de Istoria literaturii române vechi, iar când a fost vorba de ocuparea acestei catedre, prof. Ilie Minea a prezidat Comisia de recomandare a profesorului respectiv.

În ultimii ani începuse să facă săpături la Cetatea Neamțului și arăta o bucurie nestăpânită oricâteori descoperea de sub brazda de pământ un amănunt nou din trecutul acestei cetăți, din trecutul Moldovei. În intenția lui era să continue aceste săpături și să publice apoi, într'un studiu amănunțit, rezultatele la care ar fi ajuns. Cercetările parțiale pe urma acestor cercetări le-a publicat în lucrarea *Din trecutul Cetății Neamțului* (1940), în colaborare cu N. Grigoraș și ing. Cojoc.

Un iubitor pasionat al neamului, prof. Ilie Minea era totdeauna alături de drapelul Țării: cu el să învingă sau cu el să cadă. În viziunea lui de istoric însă, el își vedea neamul înălțat și patria mărită în spațiul până unde se află limitele poporului român. În ultima lui conferință la Radio-Moldova despre *Români și Cazaci în cursul veacurilor*, arătând ce rol important a avut elementul românesc în viața Cazacilor, se întreba cu dreptate dacă și faptul acesta „nu ne dă dreptul nouă Românilor să stăpânim cât de departe dincolo de Nistru? Eu cred că da”, își sfârșea învățatul profesor expunerea sa.

Prof. Ilie Minea își răspânda cu generozitate cunoștințele și comoara sa spirituală în numeroase și variate articole din diverse reviste și ziare, în conferințe la Radio, sau în conferințe și cuvântări ocazionale.

Prin stăruința lui s'a înființat în 1941 Institutul de Istoria Românilor „A. D. Xenopol”, care a desfășurat la Iași, sub direcția lui, o intensă activitate prin ședințele organizate cu diverse comunicări din domeniul Istoriei naționale, publicate apoi în Buletinul Institutului, și prin colecția de studii științifice ce începuse să apară tot sub directivele Prof. I. Minea. De altfel Institutul „A. D. Xenopol”, datorită dinamismului regretatului său director, poate servi ca pildă oricăror alte Institute, prin activitatea ce a desfășurat, cu mijloacele mai mult decât modeste ce a avut la îndemână.

În ultimul timp a început să întocmească o lucrare documentată asupra Ciangăilor. Profesorul Ilie Minea își adunase un bogat material informativ și pornise la lucru cu competența și autoritatea lui necontestată. Această lucrare era preocuparea sa ultimă și la căpătâiul lui s'au găsit numeroase cărți cu privire la Ciangăi. Pregătea de asemenea publicarea tuturor inscripțiilor din bisericile moldovenești, dintre care avea adunate unele din ele, precum și o Istorie mai dezvoltată a Românilor. Are sub tipar un voluminos număr din revista Cercetări Istorice și două numere noi din Buletinul Institutului, care de sigur că vor trebui duse la bun sfârșit.

Prof. Ilie Minea era însă mai presus de toate un suflet larg, generos, înțelegător, profund uman și mare iubitor al tineretului. Studenții lui mergeau permanent să-l vadă și să-i asculte îndrumările lui în disciplina ce-și aleseseră. Pe mulți îi ajuta bănește, în modul cel mai discret, pe toți îi primea cu dragoste de părinte și-i îndemna să studieze și să scrie, punându-le la dispoziție, în primul rând, izvorul său nesecat de cunoștințe și posibilitățile de publicare în revistele lui. Era bun cu toți și se simțea fericit ori de câte ori putea să ajute ascensiunea unui discipol al său. Cursurile sale pline de orizont și de sugestii, rămân adevărate capo d'opere prin informația lor

bogată, prin interpretările noi și mai ales prin limpezimea cu care erau expuse. Cine se va găsi să le tipărească, va face o adevărată operă națională.

Prof. Ilie Minea era savantul în adevărată accepție a cuvântului și cum l-a caracterizat și prof. Paul Nicorescu, într-o cuvântare comemorativă, după N. Iorga, I. Minea era cel mai desăvârșit cunoscător al istoriei noastre, era *cel mai mare istoric al Românilor*, deși n'a avut satisfacția să fie membru al Academiei Române și nu s'a bucurat nici de alte recunoașteri oficiale. De sigur era amărât în sufletul său, dar n'o mărturisea nimănui, singura lui satisfacție era munca devotată, munca intensă în domeniul specialității sale, acesta a fost răspunsul dat celor care nu l-au înțeles și nu l-au prețuit îndeajuns. De altfel chiar cu prilejul morții lui în presa română n'au apărut decât câteva notițe searbăde și nici un rând referitor la personalitatea și mai ales la opera lui așa de însemnată în domeniul Istoriei naționale.

Prof. Ilie Minea, căzut așa de timpuriu, ca un adevărat luptător la postul de onoare, duce cu el în mormânt o adevărată enciclopedie istorică, iar golul lăsat de dânsul cu greu va putea fi umplut.

I. Bodgan, A. D. Xenopol, Dim. Onciul, V. Pârvan, N. Iorga, C. Giurescu, Ilie Minea, iată nume legate indisolubil de știința noastră istorică și care prin opera lor vor trăi în veșnicie în conștiința și venerația neamului românesc.

Iași, Martie 1943.

Emil Diaconescu

GRAFICA ROMÂNEASCĂ

După importante lucrări: „Pictura românească în sec. XIX”, „L'art roumain de 1800 à nos jours”, „L'art du paysan roumain” și „Grigorescu desinator”, publicate în ultimii ani de d-l Gheorghe Opreșcu, distinsul profesor de istoria artelor dela Universitatea din București, ne-a dăruit, recent, o altă lucrare,

prețioasă atât pentru istoricii de artă, cât și pentru atâția alți cercetători ai trecutului nostru. E vorba de *Grafica românească în secolul al XIX-lea* (Volumul I').

Alcătuirea unei astfel de opere n'a fost de loc ușoară. Aceasta nu numai pentru că lucrările pregătitoare asupra domeniului artei „în alb și negru” lipsesc la noi aproape cu desăvârșire, ci mai ales pentru că colecțiile de desene, gravuri și carnete de schițe care ni s'au păstrat dela artiștii noștri mari sau mărunți sunt extrem de reduse, cu toată valoarea lor deosebită pentru studiul picturii românești. Cu atât mai recunosători trebuie să fim autorului că ne-a dat o lucrare așa de cuprinzătoare și de documentată.

Volumul apărut cuprinde epoca până la marele desenator Theodor Aman. Un capitol dezvoltat e închinat desenului și acuarelui, iar altul litografiei și gravurei în metal. Cele mai cunoscute nume care apar în aceste capitole sunt ale lui Asachi, Szatmari, Lecca, Negulici, Chladek, Iscovescu, Panaiteanu și Trenck. Alt mare capitol se ocupă cu „cartea ilustrată” prin gravuri în lemn, metal sau piatră. E vorba mai ales de tipăriturile vechi românești, în special cu conținut religios, apărute între mijlocul veacului al XVIII-lea și până către anii 1850—60. În acest capitol intră însă și interesanta școală de gravori-țărani de lângă Gherla, „unul din produsele cele mai spontane și mai specific românești”. Și asupra altor artiști umili și tot atât de puțin cunoscuți cartea d-lui Oprescu aruncă o lumină adeseori revelatoare.

Despre gravura în lemn, care a avut un rol atât de important în împodobirea vechilor noastre cărți, d-sa găsește cuvinte cum nu se poate mai potrivite: „Ea constituie cu adevărat capitolul însemnat și, într'un fel, românesc al artei în alb și negru din prima jumătate a

secolului al XIX-lea. Ea nu e importată din afară. Nu trebuie să așteptăm ca altoiul, adus de aiurea, de un străin, să se prindă, să crească și să se fortifice, să dea roade. Ea e a noastră, iese direct dintr'o venerabilă și glorioasă tradiție, avusese vreme în cele câteva sute de ani, cât dăinuise, să se acomodeze gustului nostru, să răspundă aspirațiilor noastre intime”.

Prețioasa lucrare se încheie cu peste o sută de planșe cu admirabile reproduceri și cu un bogat glosar, cât se poate de util.

Ion Muxlea

DIMITRIE B. IONESCU, ISTORIA DOCTRINELOR ECONOMICE, vol. I, Sibiu, 1941.

Literatura economică românească, destul de bogată în monografii și studii speciale, nu posedă, până la apariția valoroasei opere a d-lui profesor D. B. Ionescu, decât un singur tratat de istoria doctrinelor economice, datorit distinsului profesor al Facultății de Drept din București, d-l Aristide N. Basilescu. Cum însă excelenta lucrare a d-lui A. N. Basilescu, apărută la București în 1933, nu expune decât ideile economice anterioare începutului secolului al XVIII-lea, este dela sine înțeles că lipsa unei istorii complete a doctrinelor economice, îmbrățișând și epoca modernă, se resimția în literatura noastră de specialitate. Iată de ce publicarea primului volum din *Istoria doctrinelor economice* a d-lui profesor D. B. Ionescu, care va fi urmată în curând de apariția unui al doilea, constituie un eveniment de primul ordin pentru dezvoltarea științelor economice în România.

O primă parte a lucrării d-lui prof. D. B. Ionescu este consacrată antichității și evului mediu. În această parte, se cercetează în primul rând ideile economice și evoluția lor în vechiul Orient: în Egipt, Asirio-Babilonia și Palestina, la Greci și Romani, pentru ca apoi să

1) București, 1942. Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 308 pag. 113 planșe.

se studieze viața, organizația și ideile economice ale evului mediu. Acestei prime părți, autorul i-a dat în mod intenționat o întindere mai redusă, dat fiind că în epoca antichității și a evului mediu, ideile economice au păstrat în dezvoltarea lor un caracter fragmentar și nu au izbutit să se contureze în sisteme independente de diferitele doctrine politice sau morale. Fără îndoială că studiul antichității greco-romane înfățișează și din punct de vedere economic un viu interes, dar nu este mai puțin adevărat că, în această perioadă, sistemele preconizate rămân încă într-o stare embrionară. Pe de altă parte, evul mediu nu aduce decât un neînsemnat progres pe planul ideilor economice. Această epocă se caracterizează prin faptul că atât viața, cât și ideile economice, născute pe ruinele imperiului roman, sunt puternic influențate de creștinism, care devine o idee-forță, în jurul căreia se orientează în bună parte organizația socială medievală.

În a doua parte a volumului I se trece la cercetarea doctrinelor economice ale erei moderne. În concepțiunea d-lui profesor D. B. Ionescu, dezvoltarea științelor economice a trecut în această eră prin trei faze succesive.

Prima fază este aceea a doctrinei mercantiliste. Această fază se caracterizează prin faptul că ideile economice, deși se desprind din sfera concepțiilor etice și religioase, rămân totuși subordonate preocupărilor politice de Stat. Mercantilismul, fără să constituie o doctrină cristalizată într'un sistem perfect unitar, ne apare ca un amestec de idei și de învățăminte practice, formulate și grupate în scopul de a folosi guvernelor și oamenilor de afaceri.

Schimbarea concepțiilor religioase și morale aduce în mod treptat o transformare a ideilor economice. Această transformare duce la o nouă fază în evoluția științei economice, știință care devine, odată cu nașterea doctrinei fi-

ziocratice și a celei liberale clasice, o disciplină explicativă și normativă, tinzând să-și însușească metodele și spiritul științelor exacte.

În sfârșit, a treia fază se caracterizează prin apariția școlii istorice și a celei socialiste. Aceste școli pun bazele, — cum spune autorul, — unei științe economice „rațional-obiective, în același timp finalistă și activistă, dând o bază de principii și cunoștințe pentru îndrumarea vieții economice și rezolvarea problemelor economice și sociale...”

În cadrul primului său volum, d-l prof. D. B. Ionescu își propune să cerceteze numai cele dintâi două faze ale erei moderne, ultima fază urmând să formeze obiectul unui al doilea volum.

Fără îndoială că o recenzie a operei d-lui profesor D. B. Ionescu nu poate cuprinde nici măcar o fugară semnalare a bogăției de fapte, de idei, de interesante observațiuni și informațiuni, pe care le întâlnim în cursul lecturii acestei documentate analize. De aceea, de parte de a căuta să dăm o icoană rezumativă a conținutului lucrării, vom insista numai asupra concepțiunii personale a autorului în ceea ce privește metoda adoptată în cercetarea istorică a doctrinelor economice.

După părerea autorului, o asemenea cercetare nu se poate mărgini la o analiză pur teoretică a diferitelor doctrine, ci trebuie să procedeze la o situație a lor în cadrul realităților economice, care le-au dat naștere și fără cunoașterea cărora ele nu pot fi înțelese pe deplin. Pe de altă parte, dezvoltarea disciplinelor economice s'a făcut cu ajutorul unor cunoștințe și metode de cercetare împrumutate din alte științe. Din acest motiv, urmărirea evoluției ideilor economice nu se poate face decât încadrând diferitele doctrine economice în dezvoltarea generală a cunoștințelor umane.

În special, este necesar să se examineze în mod temeinic înrăurirea exercitată asupra gândirii economice de cele-

alte științe sociale și de științele morale și filosofice, căci, — cum subliniază atât de just autorul, — „cugețarea economică a fost mereu influențată de concepțiile generale, etice, filosofice și cele de drept public: toate se condensează într'o sinteză supremă a raporturilor dintre diferitele ordine de idei și valori, prin mijlocul cărora, științele sociale deosebite fac o cale inversă, dela izolare la apropiere și în care se face dovada validității construcțiilor abstracte, supozițiilor și ipotezelor.

Din punct de vedere al metodei, este deopotrivă de important ca doctrinele economice să nu fie judecate numai din punct de vedere al construcțiunii lor logice, ci să fie luate în considerare prin prisma concepțiilor etice ale epocii și a împrejurărilor istorice. Într'adevăr, ne arată autorul, viața economică nu se sprijină numai pe instituțiile politico-administrative, ci și pe cele educative, orice doctrină economică fiind în același timp și o doctrină educativă. De asemenea, dat fiind că doctrinele economice nu se mărginesc numai la studierea producției, circulației și distribuției bunurilor, ci tind adeseori să influențeze aceste fenomene, istoria doctrinelor economice va trebui să depășească cadrele unei simple expuneri a succesiunii în timp a ideilor economice și să treacă la cercetarea unor fapte economice și sociale concrete, pentru a stabili într'u cât aceste fapte s'au produs sub înăurirea diferitelor ideologii.

În sfârșit, istoria doctrinelor economice nu poate fi studiată fără a face în prealabil o sumară biografie a personalității acelor gânditori, care au imprimat, o direcțiune originală dezvoltării acestor idei. Aceasta pentru că contribuția lor științifică la propășirea științelor economice adeseori nu poate fi înțeleasă în adevărata ei semnificație și valoare, fără un studiu al caracterului și educației acestor scriitori, fără o cercetare a con-

dițiilor sociale, morale, religioase și politice, în care ei au trăit.

Tocmai pentru că pornește dela această concepție a istoriei doctrinelor economice, volumul d-lui profesor D. B. Ionescu nu este numai o analiză de idei și doctrine, ci devine o cuprinzătoare sinteză, în care studiul structurii logice a concepțiilor economice este întregit prin cercetarea fundamentului lor etic, social și politic și prin adâncirea consecințelor practice, pe care le-au produs. Dacă la aceste însușiri adăugăm erudiția enciclopedică a autorului, modul fericit de selecționare a enormului material bibliografic ce-i stătea la dispoziție, metoda științifică strictă utilizată și largă perspectivă filosofică, prin prisma căreia sunt examinate diferitele idei și fapte, credem a fi subliniat principalele merite ale lucrării ce semnalăm. D.

ION POP-RETEGANUL: LEGENDE, POVESTIRI ȘI OBICEIURI ROMĂNEȘTI ¹⁾

Cartea e alcătuită de d-l Vasile Netea, după manuscrisele aflate la Academia Română, cu ilustrațiuni de pictorul ardelean Nic. Brana.

Ni se pare, dela volumașul de *Novel* apărut în „Biblioteca pentru Toți” sub Nr. 567 (astăzi epuizat), prin îngrijirea lui H. Sanielevici, care, pe atunci (1900), în calitate de critic literar al „Nouei Reviste Române”, în articolul: „Literatura de peste munți”, creiașe în jurul dascălului și povestitorului din Reteagul Someșului, dacă nu „atmosferă”, curiozitatea cercetătorilor literari din Țara veche, capitala nu i-a mai tipărit nimic. Frumoase au fost deseale străduinți ale d-lui Horia Petra-Petrescu de a-i readuce numele lui I. P. R. în arena scrișului românesc ardelean prin broșurile și calendarele editate de Astra; demne și sgârcit pronunțate părerile d-lui Ion

1) Casa Școlilor, 1943.

Breazu în *Literatura „Tribunei“* (vol. I: Proza) asupra scriitorului poporan din Reteag. Mai generos — și totuși reținut — a fost d-l Ion Chinezu în conferința rostită la radio și reprodusă în această revistă (Dec. 1941). Toți au dreptate din punctul de vedere dela care au plecat sau au fost ispitii să scrie. Despre Ion Pop Reteganul se poate scrie rău, fără să jicești arta; cum tot așa de just se poate scrie și bine în concordanță cu marile principii creatoare. Dar un lucru e clar: mai mult sau mai puțin, Ardealul îl recunoaște de al său și i-a cinstit memoria; ceea ce nu se poate spune — că, adecă, această atitudine a fost adoptată și în restul provinciilor românești. Ion Pop Reteganul, ca și Ion Codru Drăgușanu (Peregrinu' transilvanu') trebuie făcut cunoscut. Dacă merită această osteneală, nu ne mai punem întrebarea. I s'a făcut loc, în istoria literaturii, lui Petre Ispirescu și n'a spus nimeni *nu*; nu mai vorbim de alte nume pe care le suportă paginile cărților cuprinzătoare de idei și „mișcări culturale“. Dar lipsesc cu desăvârșire un I. Al. Lăpădatu, Andrei Bârseanu, Ion Pop Reteganul, etc.

Cine poartă vina? De ce n'am spune-o: noi? Un semn că acest lucru a fost înțeles, e cartea de față. Pentru o mai precisă cunoaștere a valorilor regionale, e necesar să facem punte sufletul spre capitala țării.

Inceputul acesta de tipărire a lui Ion Pop Reteganul într'o editură mare și cu largi posibilități de răspândire a slovei sale, merită relevat.

Nu contează nemulțumirea noastră de modul cum e alcătuită această carte (Caracterul de mixtură nu numai că înfrânge puțința unei aprecieri estetice, dar însăși formula e disarmonică și inclină în desavantajul autorului).

Totuși, pentru că d-l Vasile Netea, știm, va mai edita (câte volume?) din opera postumă a harnicului folklorist și povestitor, ne permitem să-i atragem aten-

țiunea a lucra cu mai multă dragoste și interes artistic.

Lucrarea de față, „Legende, povestiri și obiceiuri“, lipsită de unitate, nu e propriu zis o operă literară; mai mult o prezentare a hărniciei și variatei activități scriitoarești a lui I. Pop Reteganul. Cartea se deschide cu „Autobiografia“ lui I. P. R. reprodusă după revista „Convorbiri Pedagogice“ — 1987 (Să caute d-l Netea între manuscrisele dela Acad. Rom., că e alta mai nouă; noi am văzut-o). Câteva povești și legende, care, de sigur, nu fac parte dintre compozițiile cele mai bune ale lui. E de remarcat în acest volum, că d-l V. N. a păstrat intenția autorului: a reprodus, ciclic, povestiri sau interpretări în jurul aceluiași subiect: „Legende despre Sf. Petre“ (4 din diverse regiuni), „Sf. Ilie“; „Sf. Ilie în credința țăranilor români din Sălaj“, „Românul în glumele și datinele lui“, „Cum își crește Românul pruncii“ (studiu psihoetnologic), „Bălaurii“ (schiță de studiu-interpretare folklorică), în care descoperim, la punctul 3, maniera lui I. P. R. de a face el versuri, atribuindu-le poetului anonim... (poporului). Aici, spunând: „că balauru-i primejdios, (se vede din balada lui George (pg. 120):

„Strigă George din prelunci
„Din prelunci dela doi junci
„Nime'n lume nu-l aude
„Numai dragă maică-sa“.

Ceea ce în realitate nu există; în toată literatura folklorică n'avem balada lui George. Versurile din presupusa baladă sunt luate din balada „*Drăguța lui Pinte*“ (Viteazul):

„Striga Pinte dntre lunci
„Dintre lunci din văi adânci;
„Nime'n lume n'auzea
„Numai singur maică-sa“

publicată de el în „*Cărțile Săteanului român*“ (1886) ca folklor din com. Tărlăna — T. Mică.

Numele colaboratorului lui I. P. R. (dela pg. 122) deși a publicat în „Familia” (1890), e greșit scris de d-l Netea: nu e Aurel Iona, ci Iana.

Nicolae Albu

RĂSPÂNDIREA ACTUALĂ A PLUGULUI DE LEMN ÎN ROMÂNIA.

D-l Prof. Nic. Al. Rădulescu ne dă în fascicola I.—II. din vol. V. al *Revistei Geografice Române* (București, 1942 p. 43-47 + 3 hărți), un studiu foarte important, în care arată răspândirea plugurilor de lemn în țară noastră în anul 1937, după datele luate din „Statistica mașinilor și uneltelor agricole pe anul 1937” publicația Ministerului Agriculturii și Domeniilor (București, 1939).

Plugul originar, străvechiu, era în întregime din lemn, — așa cum se găsesc azi abia prin muzeele de etnografie. Cu timpul unele părți au fost înlocuite cu fier, începând cu talpa, și treptat cu celelalte piese, rămânând de lemn abia grindeul iar în unele regiuni total din fier. Despre plugul numai cu grindeul de lemn este vorba în studiul de care ne ocupăm.

Plugul de lemn din România aparține la două tipuri:

a). Plugul *triunghiular* (*rarița* cu grindeul oblic pe talpă — *plas* — care împreună cu *bârșa* formează un triunghi) este cel mai vechiu pe teritoriul locuit de Români, aparține tipului de plug *romanianic*, reprezintă la noi forma cea mai nordică a acestui tip de plug mediteranean.

b). Plugul *patrunghiular*, (grindeul, talpa, bârșa și coarneau se întrefine în patru unghiuri), este cel mai răspândit la noi mai cu seamă în Transilvania, acesta fiind un tip *nordic*, germanic, la răspândirea căruia — pe teritoriul dacic — au jucat un rol însemnat și Tracii, înlăturând într-o câțiva plugul de tip romanianic.

„Existența tipului de plug vechi mediteranean și celui relativ mai nou patrunghiular, ca și marele număr de pluguri

de lemn, folosite și azi sunt o dovadă în plus asupra vechimii agriculturii românești, moștenire indiscutabilă dela străvechii părinți ai Românilor. E de remarcat faptul că cele mai multe pluguri de lemn — și plugul de lemn trebuie considerat ca cel mai bun martor al unei forme străvechi de agricultură — sunt grupate azi în regiunile mai puțin proprii pentru agricultură adică în Transilvania. Se vede clar din hărțile noastre că plugul patruunghiular din Transilvania s'a răspândit prin trecători până în Bugeac și Dobrogea, adevărat până acolo până unde s'au făcut așezări ardelenesti. Nu numai păstorii Transilvaniei au migrat după pășuni în regiunile periferice carpatice, ci și agricultorii ardeleni, strămtorați într-o regiune unde cultivarea pământului e redusă de natură la suprafețe mici. Dacă existența ogoarelor alpine a arătat că agricultura românească nu a dispărut, ci s'a refugiat în munți atunci când marile șesuri nu puteau fi cultivate decât în parte, din cauza năvălirilor, harta plugului de lemn vine să confirme această descoperire și să demonstreze în plus *continuitatea* agriculturii românești, *permanența ei*”, (p. 45-46).

„Mănuirea plugului, care reprezintă cea mai înaltă treaptă a agriculturii, fără îndoială că nu putea să nu o facă niște nomazi, ci numai oameni ai locului, sedentari, care-au moștenit această indeletnicire și au transmis-o din generație în generație. Și cum existența plugului în regiunea noastră ne duce până la depărtatele timpuri ale preistoriei, nu e prea greu să se dovedească autohtonismul celor ce au avut plugăria ca principală indeletnicire și au făcut din plug un adevărat blazon, pe care nu o ipoteză interesată îl poate umbri”, (p. 46).

Din analiza hărților reese că cele mai numeroase pluguri de lemn (peste 10 000 pe județ) sunt în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, apoi în Bucovina și în câteva județe din regiunea subcarpatică a Olteniei și în Moldova (Gorj

Vâlcea, Bacău.). În schimb, în Muntenia estică, plus județul Covurlui și Tulcea, unde plugul de lemn este inexistent, sau nu depășește cifra de una sută pe județ, fiind înlocuit cu plugul de fier. În restul țării (Oltenia, Moldova, Basarabia și sudul Dobrogei) situația este intermediară numărul plugurilor de lemn variind dela 100-10.000 de bucăți pe județ.

În concluzie, constatăm, cu autorul, că „plugul de lemn își găsește cea mai mare întrebuințare în podișul Transilvaniei, (mai ales în platforma someșană, și în depresiunile din apropierea celor trei ramuri ale Carpaților); în șesul Tisei, în dealurile și depresiunile Bucovinei. În șesul Dunării plugul de lemn aproape nu mai există în schimb găsim *rarița* de lemn, într'un procent remarcabil. *Rarița* o mai găsim în șesul Tisei, centrul Transilvaniei, Dobrogea, Basarabia de sud și chiar în Transnistria”.

Teodor Onișor

PIETRE DE VAD III

De abia a trecut un an și ceva de când *Emanoil Bucuța* ne-a dat al II-lea volum din *Pietre de vad* și iată că el este urmat de al III-lea, tot așa de masiv (496 pag. în -8°, ed. Casa Școalelor), tot așa de viu și de bogat ca și celelalte două care l-au precedat. Cred că tot ce cuprinde acest volum a fost rostit mai înainte în fața microfonului. Acest amănunt nu ni se spune nicăiri în cuprinsul cărții, dar nici nu era nevoie ca autorul lui să o facă, pentru că oricine îi răsfoiește paginile, regăsește în ele momente dragi petrecute într'una din serile ultimilor doi ani în fața aparatului de Radio. Cred că nu supăr pe nimeni dacă spun că *Emanoil Bucuța* este astăzi cel mai iubit dintre conferențiarii postului nostru de emisiune. Cu fraza lui densă și caldă, cu timbrul său bărbătesc, cu amintirile totdeauna prezente într'o memorie fără greș, cu

interesul lui pentru tot ceea ce e românesc și pentru tot ceea ce reprezintă un bun al spiritului omenesc, cu dragostea lui nesfârșită pentru frumusețile naturii cu competența în cele mai variate domenii, el știe totdeauna să intereseze, să cucerească dela primele cuvinte.

Găsim deci aici mai mult un cuvânt vorbit, decât scris. Și totuși el nu pierde nimic din calitatea lui, atunci când îl citești El nu suferă de acel retorism care place poate când e ascultat, dar care își scutură întreg parfumul atunci când e așternut pe hârtie. De unde nu urmează că e lipsit de căldură. Pulsul viu al unei simțiri puternice și drepte bate în fiecare pagină a cărții. Ea se involburează de astădată mai ales atunci când e vorba de pământul pe care *Emanoil Bucuța* l-a călcat de atâtea ori cu piciorul și frați pe care el i-a căutat de atâtea ori la ei acasă.

Ca și în cele două volume precedente, autorul ne aduce numeroase clișee, unele adevărate piese documentare, ca de ex. cele două potrete în colori ale lui Ion Codru-Drăgușanu sau numeroasele vederi de oameni și locuri din Transnistria. B.

NOI PUBLICAȚII ALE ASTREI

Cu toate greutatețile inerente ceasului greu prin care trecem, activitatea *Astrei* continuă cu febrilitate în toate domeniile. Niciodată cuvântul viu al luptătorilor ei n'a fost mai prezent, mai cald și mai necesar decât astăzi. El a fost rostit și în iarna aceasta, la orașe pretutindeni, mai ales în colaborare cu *Extensiunea* universitară, iar la sate îndeosebi în marele număr de școale țărănești. N'a fost județ în care să nu se fi înființat astfel de instituții, menite să-și reverse binecuvântarea peste țărănimea noastră. Unele județe au atins adevărate recorduri. Sibiu! de pildă se apropie de cifra 60.

N'a fost neglijat însă nici cuvântul scris, cu toate dificultățile întâmpinate în procurarea hârtiei. Ba au fost luate chiar și inițiative care pot însemna o dată nouă în dezvoltarea Aстреi. Astfel, începând cu sărbătorile Sf. Paști din acest an, Astra trimite multimilor țărănești și muncitorești, gazeta ei pentru popor. Este vechea *Foaia Poporului*, cea dintâi mare foaie pentru popor din Transilvania, foarte răspândită și iubită de țărănimea noastră. Ea va fi continuată în spiritul vechei tradiții a presei pentru popor de dincoace de Carpați. Astra va năzui să strângă în jurul ei toate bunele condeie ale scriitorilor populari din Transilvania.

În colecția „Neam și Familie”, după lucrarea care s'a bucurat de o atât de bună primire: *Mama — generatoare de viață românească* de d-na Valeria Căliman, a ieșit zilele acestea de sub tipar *Preotul și familia preoțească. Rolul lor etnic în satul românesc* de I.

Agărbiceanu (Sibiu, 1943, 192 pag.). Două alte broșuri sunt sub tipar și vor apare în cursul lunii Mai.

În Biblioteca „Astra” (pentru intelectuali) a ieșit n-rul 25: Dr. Gh. Preda, *Mama și copilul, priviți sub raport sufletesc*; nr. 26, G. Vornica, *Gândirea biopolitică a lui Eminescu*; și nr. 27, *Problema continuității* de C. Daicoviciu, E. Petrovici, I. Moga și R. Vuia.

În „Biblioteca Poporală a Asociațiunii” a fost reunite sub titlul *Păcală în satul lui*, poveștile hazlii ale lui Ion Slavici (nr. 281), pline de o savoare atât de autentică, cum numai la Creangă mai găsim. Au fost reeditate apoi în a treia ediție, nr. 141, *Cultivați legume în grădinile voastre* de Victor Lazăr și nr. 161, *Bucătăria gospodinei dela sate* de Ana V. Lazăr.

Sperăm să revenim asupra unora din aceste lucrări.

T.

BIBLIOGRAFIA TRANSILVANIEI (XIII.)

NEDA, ION M. Iosif Vulcan-Gheorghe Baritiu in scrisori (1863—1892). Extras din „Familia”, anul 77, Nr. 5—6. București, 1942. Tip. „Universul”. 8° 14 p.

NISTOR, ION I. Emanciparea politică a Dacoromanilor din Transdanuvia. (Analele Acad. Rom., Memoriile Secț. Ist. Seria III, Tomul XXIV, Mem. 17). București, 1942. M. O. și Impr. Statului. 8° 36 p.

NISTOR, ION I. Rumänische Wanderungen aus Siebenbürgen. Extras din „Revue Historique du Sud-est Européen” XVIII, pg. 140—156. Bucarest, 1941.

NISTOR, ION I. Ungurii in Dacia Carpatică. (Analele Academiei Române. Mem. Secț. Istorice. Seria III, Tom 24, Mem. 15). București, 1842. M. O. și Impr. Statului. 8° 34 p.

PAPACOSTEA, VICTOR. Les deux Hongries. Extras din „Revue Historique du Sud-Est Européen” XVIII, pg. 147—174. Bucarest, 1941.

PĂCLIȘANU, ZENOBIUS. L'art et la manière de faire des Hongrois. Les Editions Dacia. Bucarest, 1942. Méthodes de recrutement des citoyens magyares 47 p.

PĂCLIȘANU, Z. L'ordre magyar dans l'Europe Centrale. Bucarest, 1942. 8° 117 p.

POP, EMIL. Contribuțiuni la istoria pădurilor din Nordul Transilvaniei. Timișoara, 1942, Inst. de arte grafice „Tip. Rom”. 8. — 178 + XV tab. (Extr. din „Bul. Grăd. Bot. și al Muz. Bot. dela Univ. din Cluj la Timișoara”, v. XXII—1942).

POP-RETEGANUL, ION. Legende, povestiri și obiceiuri românești. Cu desene de N. Brana. București, 1943, Casa Școalelor. Tip. M. O. Imprimeria Naț. 8. — 188 p, (Carte alcătuită de Vasile Netea, după manuscrise aflate la Academia Română).

POP, EMIL. Ardelenii in știință. (Extras din „Transilvania”, Anul 73, Nr. 7-8). Sibiu, 1942. „Dacia Traiană”. 8° 10 p.

POPA, GRIGORE. „Lucefărul”. Un capitol de luptă și credință românească. Extras din „Lucefărul”, Anul II, Nr. 7-8. Sibiu, 1942. „Dacia Traiană”. 4° 13 p.

SACERDOȚEANU, AURELIAN. Autografe și sigilii dela Mihai Viteazul. Extras din „Revista Arhivelor”, IV, 2/941. București, 1941. „Cartea Românească”. 8° 20 p.

SIMACHE, N. și TR. CRISTESCU. Istoriografia română și problema editării cronicilor. (Extras din „Cronicele românești” vol. I). Buzău, 1942. Tip. Frații Dumitrescu. 79 p.

SLAVICI, IOAN. Păcălă in satul lui și alte povești hazlii. Sibiu, (1942). Ed. Asociațiunii „Astra”. Tip. „Cartea Rom.” din Cluj la Sibiu. (Biblioteca Poporală a Asociațiunii „Astra” Nr. 281) 16. 118 p.

STRĂINU, I. VALERIU. Probleme logojene I. Lugoj, 1942. Editura autorului. Tip. M. Marionov. 8° 110 p. Lei 100.

TEODORESCU, GH. C. Evoluția numerică a Românilor. Buzău, 1942. Tip. „Acțiunea Buzăului”. 7° 64 p. Lei 45.

TULESCU, VASILE. Românii din Banat și raporturile lor cu populația alogenă. Extras. București, 1942. M. O., Impr. Națională. 8° 143—238 p.

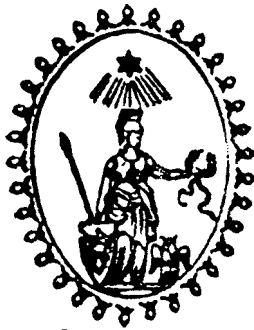
TUȚUIANU, IOAN N. Maramureșul voveodal istoric și economic. Studiu cu prefața d. profesor S. Mehedinți. Buc., 1942. Mon. Of., Impr. Națională. 8° 91 p., 1 f.

VĂLSAN, G. Cetatea de munți. București (1942). Casa Școalelor. Tip. „Bucovina” I. E. Torouțiu. 8. — 68 p. (Cuprinde: 1. Transilvania in cadrul unitar al pământului și Statului român; 2. Carpații in România de azi).

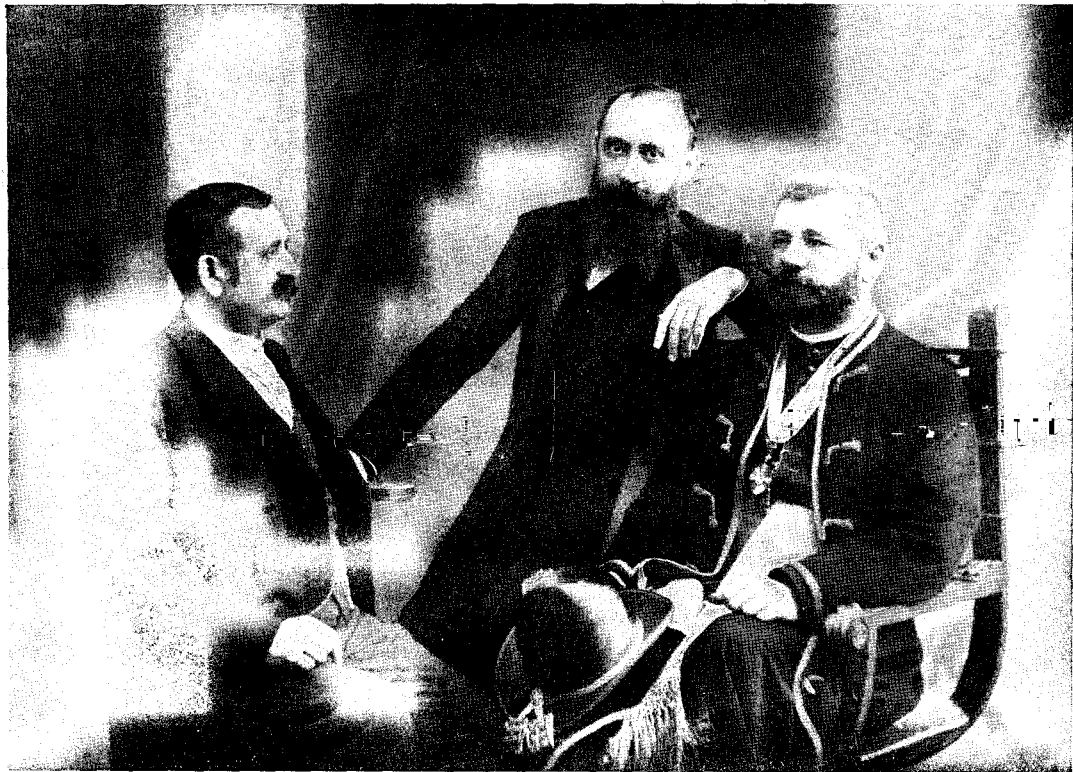
106844

TRANSILVANIA

ANUL 74   MARTIE-APRILIE Nr. 3-4-1943

SIBIU

Nicolae Iorga
cu **Andrei Bârseanu** și **Augustin Bunea**